אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד

מיכאל אבי-יונה

התוכן

הערות לשיטת הכתיב

כללים ששימשו באטלס הראשון של סדרה זו (״אטלס כרטא לתקופת המקרא״) משמשים גם כאן: שמות אדם ושמות מקומות (חוץ מן השגורים ביותר כהלכתם), כותרות ראשיות וכן מובאות ממקורות עתיקים ניתנו בניקוד מלא, ושאר כל הכתוב ניתן בניקוד חלקי מַנְחֶה. אלא שבראשון, מפני שעסק בתקופת המקרא, הקפדנו שהשמות יהיו כתובים במפות כמו שהם בתנ״ך. ואילו כאן הקלנו במקצת, ובכמה וכמה שמות ״מילאנו״ חולם וחירק וכיוצא בזה, ברוח כתיבם של חכמים. ושלא כראשון, שרוב השמות שבו מן המקרא באו ונלקחו משם ככתבם, אטלס זה משופע גם בשמות יווניים ורומיים, שאין בכתיבם ובקריים הלכה פסוקה, וכל מחבר עושה בהם כדעתו. ומכיוון שחיבור זה נועד לשימוש הרבים, נהגנו בתעתיק שאין בו כדי לנקר עיני עברים יותר מדי.

וזה הכלל—

תנועות: a, α — פתח, בדרך כלל, וקמץ — רק בהברה אחרונה פתוחה (נַפָּטָה). e, ε — סגול. η — צירה חסר, בדרך כלל, ומלא רק בהברה אחרונה כשהיא פתוחה בסוף המלה (סוֹפֵנֵי). ει, ei, æ — צירה מלא (אֵיטָה, אֵילְיָה). y, υ דינן כ־i, ι (אוֹלִימְפִּיָה ולא אוֹלוּמְפִּיָה). ια, ia, ιο, io — ־ִי, יוֹ, ולא יאַ—יאוֹ (אִיוֹן, יוּלְיַס, ולא אִיאוֹן, יוּלִיאַס). העיצור שלפניהן נקוד בשווא, בדרך כלל (אִילְיוֹן), ובחירק — בתחילת המלה (דִּיוֹן) ואחרי שווא (סוֹגְדְיַנֵי) וכן אם ה־ι, i מוטעמת (אַפּוֹלוֹנְיָה). αυ, au, ευ, eu — אַוּ, אֶוּ (אַוּגוּסְטוּס, אֶוּדוֹקְיָה), ואחרי עיצור — בלי א׳ (קַוּקַסוּס, אֶלֶוּתֶרוּס). קמץ קטן וקבוץ אינם משמשים בשמות אלה.

עיצורים: ξ, x — קס, ולא כס (רוֹקְסַנָה). χ, ch — כ, ולא ח, ואף בתחילת המלה (כַּלְקִיס). τ, t — ט (פְּטוֹלֶמַאִיס). ϑ, th — ת (אַנְתֶדוֹן). במה דברים אמורים, במקום שאין מסורת, אבל במקום שיש מסורת שרירה, אחידה ורווחת, לא זזנו ממנה.

גם ראינו צורך לציין את ההטעמה המקורית של שמות אלה על ידי מתג בהברה המוטעמת. אלא, מכיוון שהמפות אינן נוחות לכך, בגלל אותיותיהן שהן קטנות מדי, מותגו שמות המקומות רק במפתח הכללי. המתג ניתן בשמות שהטעמתם בהברה האחרונה (מלרע) או בהברה השלישית שלפני האחרונה. שמות שאין בהם מתג, הטעמתם בהברה שלפני האחרונה (מלעיל).

ביאורי הסימנים

יישוב הנזכר במקורות למפה .... ★

יישוב שאינו נזכר במקורות למפה .... ●

בירה הנזכרת במקורות למפה ....

בירה שאינה נזכרת במקורות למפה ....

בירת משנה הנזכרת במקורות ....

בירת משנה שאינה נזכרת במקורות ....

מבצר הנזכר במקורות ....

מבצר שאינו נזכר במקורות .... □

מחנה ....

מרד ....

מקום קרב ....

התקפה על עיר, מצור ....

כיבוש עיר ....

מסע או התקפה ....

בריחה ....

דרך ....

גבול מדינה, ממלכה ....

גבול מחוז, אזור ....

מעיין .... ○

סימנים אחרים צורפו למפות לפי הצורך

* שם בסוגריים, פירושו — שם שמחוץ לתקופה הנדונה במפה. ואם הוא צמוד לשם אחר, פירושו — כינוי נוסף לאותו מקום.

* שמות מקומות שלא אותרו בדיוק אך סביבתם ברורה לאור המקורות, הובאו במסגרת

לוּחַ כרונולוגי

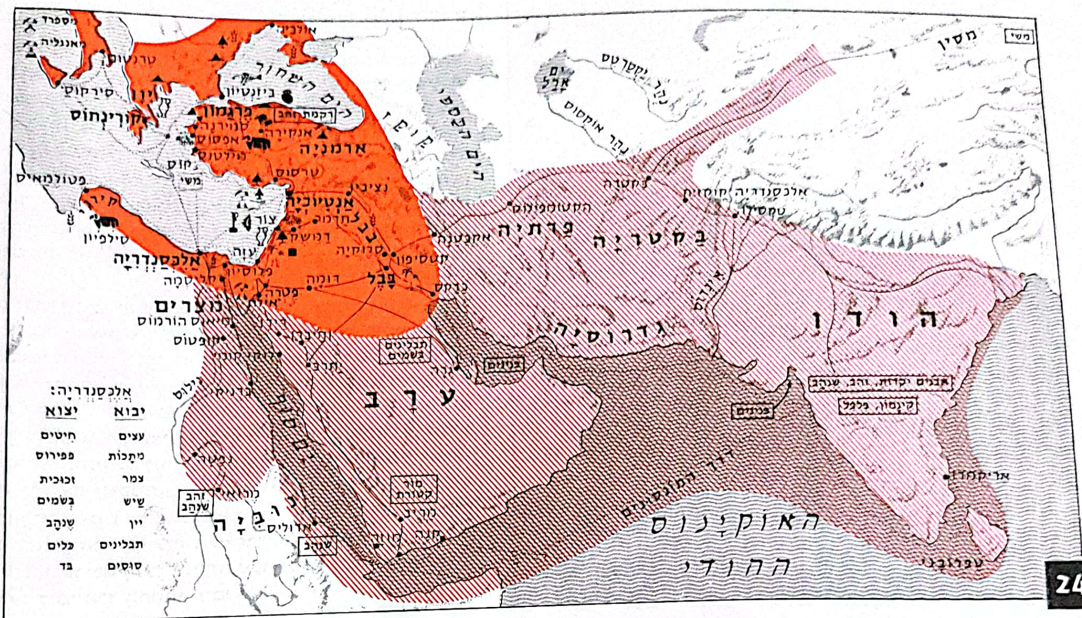
לפנה"ס	מזרח	ארץ ישראל	מצרים	מערב
500	499 מרד היונים; 494			497 אתונה עוזרת למורדים היונים
490	486			490 קרב מרתון
480	477 מסע פיקנים			מסע כסרכסס; קרב תרמופילי; 480 קרב סלמיס; 479 קרב פלטיי; 475 כיבוש איון
470	466 קרב אורימדון; 464			
460	קימון בקפריסין; קרב קיטיון		459 נסיון אתונאי לכבוש את מצריים; 454	462
450	שלום בין פרס לאתונה 450; 448 [illegible]; 445 הרודוטוס	445		
440		נחמיה פחת יהודה		
430		עזרא ואנשי כנסת הגדולה; 425		431 מות פידיס; 429 מות פריקלס
420	423			
410	404		404	406 מות סופוקלס; 404
400	401 מסע ריבוא היוונים 400; 396 מסע אגסילאוס 394 נגד פרס			399 מות סוקרטס
390				עליונות ספרטה ביוון
370				371; עליונות תבי ביוון; 362
360	358			359
350				348 מות אפלטון
340	335 ראשית מסעי אלכסנדר; קרב איסוס; קרב גוגמלה	מרד נגד ארתחשסתא ג'; ידוע בן יונתן כה"ג	341	339 שלטון מוקדון ביוון; 336; 334
330	מסע אלכסנדר באסיה; 326; 323 מות אלכסנדר	332 אלכסנדר כובש את א"י	331 כיבוש אלכסנדר; 323	322
320	אנטיגונוס מנצח את אומנס 316	320 מסע תלמי א; 315 פלישת אנטיגונוס; 312 פלישת תלמי א'		
310	312 סלווקוס בבבל; 311 ראשית מניין השטרות	חוניו א' בן ידוע כה"ג	תלמי א	
300	301 קרב איפסוס	301 כיבוש תלמי א'; שמעון בן חוניו כה"ג		
280	281; 276 מלחמה סורית ראשונה; 272	אלעזר אחי שמעון כה"ג	283	279
260	261; 259 מלחמה סורית שנייה; 255	259 מסעו של זנון	תלמי ב'	264; מלחמה פונית ראשונה
240	246 מלחמה סורית שלישית; 240		246	241
230		חוניו ב' בן שמעון כה"ג	תלמי ג'	
220	223	218 אנטיוכוס ג' בא"י; 217 קרב רפיח	221	218
210		שמעון ב' בן חוניו ב' (שמעון הצדיק) כה"ג	תלמי ד'	מלחמה פונית שנייה
200		198 קרב פניון; אנטיוכוס ג' כובש את א"י	203; תלמי ה'	201; 197 קרב קינוסקפלי

לפנה"ס / לספ'	מזרח	ארץ ישראל	מצרים	מערב
190	189 קרב מגנסיה; 187			
180	סלווקוס ד'; 175	חוניו ג' כה"ג	181; תלמי ו'	
170	אנטיוכוס ד' (אפיפנס)	174 יסון כה"ג; 171 מנלאוס כה"ג; 167 מרד החשמונאים; קרב בית חורון; קרב אמאוס; קרב בית צור, חנוכת הבית; אליקים כה"ג; מות יהודה המקבי; מות אליקים	170 מסע אנטיוכוס למצריים	169 קרב פידנה; כיבוש מוקדון
160	164 אנטיוכוס ה'; 162; דמטריוס א'		תלמי ז'	
150	150 אלכסנדר בלס	152; יהונתן כה"ג		
140	145 אנטיוכוס ו'; 142 טריפון; 139; 138	143; 141 עצמאות יהודה; שמעון כה"ג	145	146 חורבן קרתגו וקורינתוס; כיבוש יוון
130	אנטיוכוס ז'; 129; מלחמות בתוך השושלת הסלווקית	135	תלמי ח'	133 המהפכה הגרקכית
120		יהוחנן כה"ג	117	121
110			תלמי ט'; 107	
100		104 יהודה כה"ג; 103; ינאי כה"ג ומלך	תלמי י'	
90	88 מלחמת מתרדת ברומאים 84	94 מלחמת אזרחים 88	88; תלמי י"א	90 מרד בעלי הברית ברומא 88; 86-87 שלטון מריוס; 84; סולה דיקטטור; 79
80	78 סרויליוס מכניע את איסוריה 75	76	80	
70	69 מסע לוקולוס; 67; 66 מסע פומפיוס; 64	שמעון בן שטח; הורקנוס ב' כה"ג; אלכסנדרה; 67; 64 מלחמה בין אריסטובולוס ב' להורקנוס ב'; 63 מצור פומפיוס	תלמי י"ב	
60	57 גביניוס נציב סוריה; 55; 53 מפלת קרסוס בקרחי	57 מרידות נפל בגביניוס; 55		60 טריומוירט ראשון; 58 קיסר כובש את גליה
50		47 יוליוס קיסר בא"י; שמעיה ואבטליון	51; קלאופטרה ז'	50 מלחמת אזרחים בין פומפיוס לקיסר; 49; קרב פרסלוס; 44 רצח יוליוס קיסר; טריומוירט שני; 36
40	36 מלחמת אנטוניוס בפרתים 33	הפלישה הפרתית; מתתיה אנטיגונוס 40; המלכת הורדוס ברומא 37; ממלכת הורדוס		
30		הלל ושמאי	30 כיבוש מצריים בידי רומא	31 קרב אקטיון
10		5 לידת ישו; 4 מלחמת וארוס		אוגוסטוס קיסר
0 לספ'		ארכלאוס; 6; פיליפוס; אנטיפס; הנציבים הראשונים ביהודה		14
20		18/9 ייסוד טבריה		טיבריוס
30	34 מלחמה בין הפרתים לרומא 36	29-30 פעילות ישו; 34; 37 אגריפס א' מלך; 39; 41		37 קליגולה; 41
40		אגריפס מלך יהודה; 44; הנציבים האחרונים		קלודיוס
50	54 מסע קורבולו נגד הפרתים 63	53; אגריפס ב'		54; נרון
70		66 מרד ברומא; 70 חורבן ירושלים; 73 נפילת מצדה; יבנה וחכמיה		68 מרד נגד נרון; 69 גלבה, אותו, ויטליוס; אספסינוס; 79 טיטוס 81
90		דור תנאים ראשון; 95		דומיטינוס; 96 נרווה 98
100	106 כיבוש ממלכת הנבטים	דור תנאים שני		101 כיבוש 106 דקיה; טריינוס
110	114 מלחמת טריינוס 117 במסופוטמיה	115	115 116 מרד היהודים בקירני, במצריים ובקפריסין	117
120		דור תנאים שלישי		חדריינוס
130		130 פיקור חדריינוס בא"י; 132 מרד בר כוכבא; 135 נפילת ביתר "השמד"; ייסוד איליה קפיטולינה		138
140		140 האספה באושא, רשב"ג נשיא, חידוש הסנהדרין; ר' מאיר		אנטונינוס פיוס
150		דור תנאים רביעי		
160		160		161

לספ'	מזרח	ארץ ישראל	מערב
160		ר' יהודה הנשיא (רבי)	161; מרקוס אורליוס
180			180; קומודוס; 193
200			ספטימיוס סוורוס; 211 קרקלה ("אנטונינוס"); 218 הליוגבלוס; 222
220	220 רב בא לבבל; מר עוקבא ריש גלותא; 226	220 מות רבי; חתימת המשנה	אלכסנדר סוורוס
230	ארדשיר א'	דור אמוראים ראשון	235; משבר באימפריום הרומאי
240	241; 247 מות רב		
250	שבור א'; 255 מות שמואל; 259 חורבן נהרדעא	250	שלטון תדמור בסורית; 260 ולריינוס בשבי הפרסי
270	272; 273 בהרם א'; 276	דור אמוראים שני; ר' יוחנן, ריש לקיש	271 כיבוש תדמור
280	בהרם ב'	279 מות ר' יוחנן, ר' אלעזר בן פדת; 280	284; דיוקלטינוס
290	293; 297 מות ר' הונא		
300	ר' חסדא ראש ישיבת סורא; 306 מות ר' חסדא; 309	דור אמוראים שלישי; ר' אמי, ר' אסי, ר' אבהו	דיוקלטינוס; 305 פתפסר; 306
310	שבור ב'; מות רבה בר נחמני 320; 322 אביי ראש ישיבת פומבדיתא	320	312 הנצרות דת מוכרת; קונסטנטינוס; קונסטנטינוס כובש 324 את המזרח; 325 אסיפת הכנסייה בניקיה
330	338 רבא ראש ישיבת פומבדיתא	דור אמוראים רביעי	337; קונסטנטיוס ב'
350	350 מות רבא; 352 ר' נחמן בר יצחק ראש ישיבת פומבדיתא	351/2 מרד בגלוס קיסר	354 גלוס הוצא להורג
360		360; 363 נסיון שיקום בית המקדש	361 יוליינוס; 363 יוביינוס; 364; ולנטיניינוס
370	371 מות ר' פפא; 372 ר' אשי ראש ישיבת סורא; 377 מות ר' חמא; 379; ארדשיר ב'	דור אמוראים חמישי; ר' ירמיה	375 גרטינוס, ולנס 379
380	385 מות ר' זביד; שבור ב'		385 ביטול הדת ההלנית; תאודוסיוס א'; 395
400	399; יזדגרד א'	400 בקירוב, חתימת הירושלמי; 408; חקיקה אנטי יהודית	ארקדיוס; חלוקת האימפריום; 408
420	420; 424 מות ר' אשי; בהרם ה'	425 בקירוב, ביטול הנשיאות	תאודוסיוס ב'
440	438; יזדגרד ב'	438	
450	457	460 מות אודוקיה	451 מרקינוס; 457 מועצת כנסייה בכלקידון; לאון
470	פירוז		474; 476 ביטול הקיסרות המערבית; זנון
490	488; כוזד		491; אנסטסיוס
510	513 מרד מר זוטרא; 520 מות מר זוטרא; 525 חתימת הבבלי		518; יוסטינוס א'; 527 יוסטיניינוס קיסר

הָעוֹלָם הַהֶלֶנִיסְטִי–כַּלְכָּלָה וְתַחְבּוּרָה

מאה 3 עד 1 לפה״ס

מסעו של אלכסנדר פָּתח את המרחב המזרחי לפני הכלכלה היְוונית הנֶחנקת בארצהּ הקטנה. בו בַּזמן הוכנסו לְמחזור המטבע אוֹצְרוֹת הכסף והזהב שצָברו מלְכי פרס והיו לְשלל לְמלך מוקדון, לִצבאו וליור־שיו. היֶדע הטכני היווני בְּשיטות חקלָאִיות חדישות (תוצאה של פיתוח מדְעי הטבע בידי תלמידי אֲריסטו) וניהול עִסקי יעיל (שפיתחו הבנק־אים האֲתוּנָאים) יצרו פעילות כלכלית ושפע כלכלי, שממנו נֶהנו אפילו עמים כגון היהודים, שבעצם עמדו מִחוּץ לְמַעְגְּלֵי הכלכלה של זמנם. בַּתוצרת הַהֶלֶניסטית בלטו מוצָרים מקומיים אשר הובלו על פי רוב באוניות, מפני שקשה היה להוביל כמויות גדולות בּדַרכי היבשה.

אנו יכולים להבחין בשני מעגָלים מִסחריים. בַּמעגל המִסחרי הצר שמִסְביב לָאַגָּן המזרחי של הים התיכון הוחלפו בין הָעמים המוּצָרים ההֶכְרֵחיים בְּכמויות רבּות. מוּצְרֵי מזון: חיטים מֵארְצות הים השחור, מבבל, ממצרַיים ומקִירֶנֵי, יין מִיוֹנְיָה ומִסוּריה, שמן מֵאַטִיקָה ומֵארץ־ישראל, דגים מֵהים השחור, גבינה מבִּיתִינְיָה, פירות מפּוֹנטוֹס ותמרים מבבל ומִבְקעת הירדן; צוֹרכי הלבשה: צמר מֵאַסְיָה הקטנה (בעיקר מסביבות מִילֵטוֹס) ומקִירֶנֵי, אריגים רקוּמים זהב מפֶּרְגָמוֹן, בד ממצרַיים ומבבל וחוֹמְרי צביעה (חִלְזוֹן אַרְגָמָן) מפֵּיניקיה ומֵארץ־ישראל; חוֹמְרי גלם לְבנייה ולתעשיית כלים שונים: שַׁיִשׁ מֵאַטִיקָה ומֵהאִי פַּרוֹס, ברזל מֵאַסְיָה הקטנה, נחושת מקַפריסין ומֵחצי־האִי סינַי, עצים וזפת לִבניין אוניות מדְרום רוסיה, מתְרַקְיָה, מֵהר אִידָה, מֵהר הַטוּרוּס ומִלבנון; מוּצָרים מיוּחדים: חֵימָר מים המלח לַחניטת מתים, אפַרסמון מירִיחוֹ, זכוכית מפֵּיניקיה וממצרַיים וחוֹמְרי כתיבה ממצרַיים (פַּפִּירוּס) ומפֶּרְגָמוֹן (קלף המכונה פֶּרְגָמֶנְט).

בַּמעגל המִסחרי הָרחב עסקו בעיקר בִּדְבַרי מוֹתָרוֹת שהיו יקרים ובעלי נֶפח מועט והובאו באורחות או באוניות: זהב ושֶׁנְהָב מנוּבְּיָה (כּוּשׁ), מוֹר, קטורת וּבְשָׂמים מדְּרוֹם עֲרָב, אבנים יקרות, פנינים, שֶׁנְהָב, קַסְיָה, קִינָּמוֹן וּפִלְפֵּל מֵהודו. מֶשי הובא מסִין, אך גם יוּצרו אריגי מֶשי טבעי בּפֵּיניקיה וּבְאִי קוֹס. בין כל המִצרכים האלה נחשבה הקטורת לְחִיוּנית ביותר, שכן שימשה לְצורכי פולחן. מֵהמערב הובאו בעיקר מַתָּכוֹת: כסף מספָרַד ובדיל מֵאַנגליה.

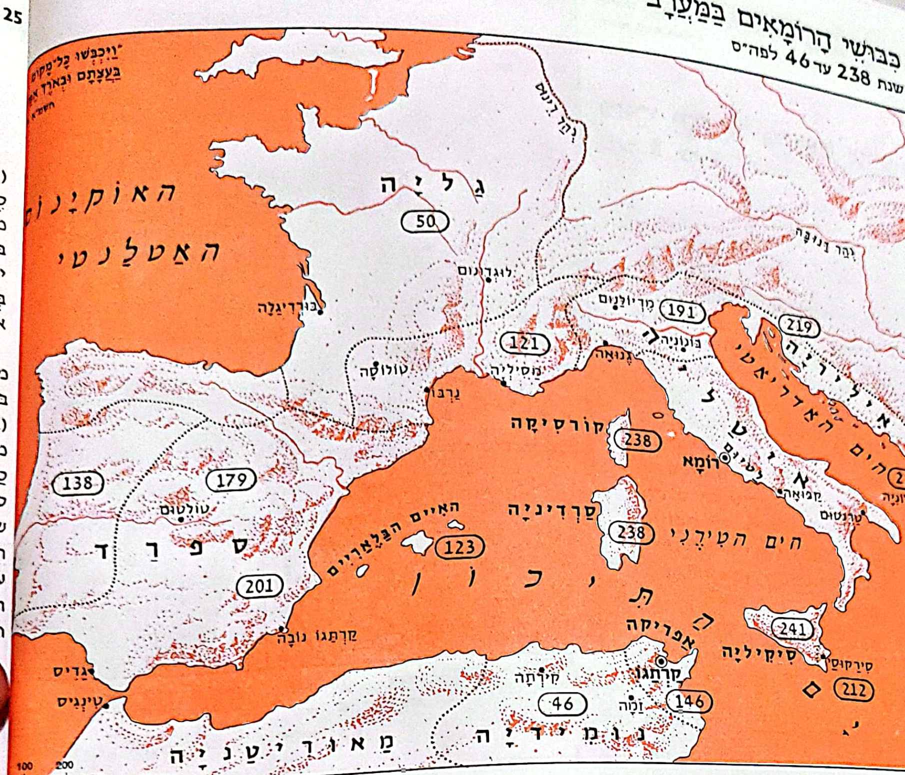
על דַּרְכי המסחר עם המזרח היה נטוש מאבק בין המעצמות הגדו־לות: בית סֶלֶוּקוֹס והפַּרתים שלטו בַּדרך הצפונית היַבַּשתית להודו ולסין, ובית תַּלְמַי – בּדַרכי כּוּשׁ וים סוּף. תגלית המונסונים בַּמאה השנייה לפה״ס איפשרה לשַׁליטי אלכּסַנדְרִיָּה לשלוח אוניות בְּמֵישרים להודו וְלַעקוף בָּזה את מסחר הביניים הָעַרבי. אולם דווקא המְתווכים לְמיניהם, כגון הָעַרבים (תֵּימָנים, בּני גֶּרָה ונַבָּטים), התַּדמורים וְערי המסחר רודוס וּדְלוֹס, פרחו בִּזכות האיבה והמלחמות שבין המעְצמות הגדולות. המעצמה הכלכלית הַחזקה בִּתקופה זו היה בית תַּלְמַי, שמשל במצרַיים ופיתח תעשיות מַמלכתיות בעלות זכות בִּלעדית. בְּעִקבותיו הלכו האַטַּלִידים בּפֶרגָמוֹן. רק הִתערבות הרומאים שמה קץ לַפריחה הכלכלית בָּעולם הַהֶלֶניסטי.

תבליט עם כתובת מצבה ושתי ידיים (רֵנֵיָה ליד דֵלוס) (תפילה "לאל עליון")

כבושי הרומאים במערב

שנת 238 עד 46 לפה״ס

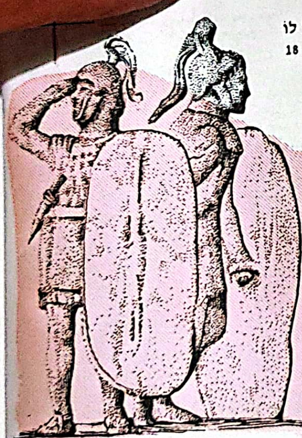
בו בזמן שהתישו המדינות ההלניסטיות את כוחותיהן במלחמות זו בזו קמה באיטליה מעצמה חדשה, שהיתה עתידה לגבור על כולן. העיר רומא השתלטה צעד אחרי צעד תחילה על לטיום שבסביבתה במרכז איטליה ואחר כך על איטליה כולה שמדרום לאפנינים. באותה שעה החלה רומא להיאבק על השלטון באגן המערבי של הים התיכון, כשיריבתה הראשית היא העיר הפונית קרתגו (קרת־חדשת). בשלוש מלחמות אדירות נשבר עוזה של קרתגו ולבסוף נחרבה העיר עצמה (146). תוך המלחמה עם קרתגו התבססו הרומאים בסיקיליה, בסרדיניה, בספרד ובמזרח הים האדריאטי. עם סיום המלחמות הפוניות הדפו את התקפות עמי הצפון ויצרו גשר יבשתי בין איטליה לספרד. ולבסוף כבש יוליוס קיסר את כל רחבי צרפת וגרמניה עד הרינוס ואת נומידיה שבאפריקה. אולם כבר קודם לכן, בראשית המאה השנייה לפה״ס, ברור היה כי גורלו של העולם ההלניסטי (ויהודה בכלל) נחרץ במערב.

(63) – שנת הכבוש הסופי

"וישם פניו לאיים ולכד רבים והשבית קצין חרפתו לו"
דניאל יא 18

כבושי הרומאים במזרח

שנת 168 עד 63 לפה״ס

תבליט המתאר חיילים רומאים מסוף ימי הרפובליקה

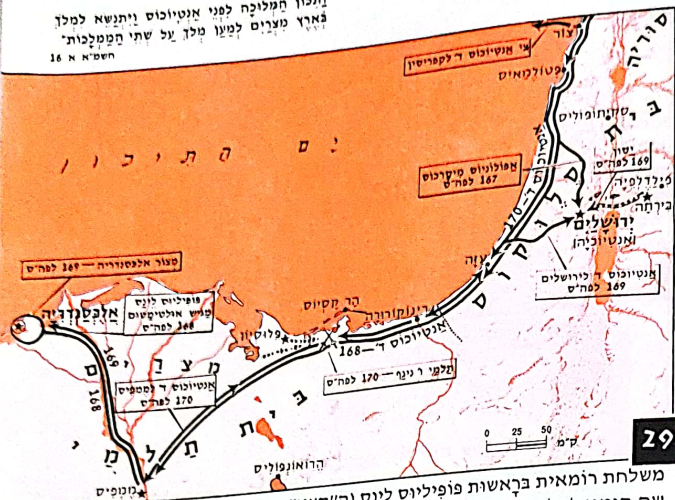
בהיותם עסוקים במלחמה עם קרתגו לא שאפו הרומאים בראשונה להתפשטות מזרחה. אולם בריתו של פיליפוס ה׳ מלך מוקדון עם חניבעל הניעה אותם לפשוט על יוון ולמגר את ממלכת מוקדון (קרב קינוסקפלי בשנת 197 וקרב פידנה בשנת 168). עוד לפני סיום המלחמה הזאת ניצחו הרומאים את אנטיוכוס ג׳ ליד מגנסיה (189) ושמו קץ לשלטון בית סלווקוס באסיה הקטנה. בשנת 146 נהרסה קורינתוס, ויוון ומוקדון נהפכו לפרובינקיות רומאיות. בשנת 133 הוריש מלך פרגמון האחרון לרומא את מערבה של אסיה הקטנה.

ליוויוס / פוליביוס

״וַתִּכּוֹן הַמְּלוּכָה לִפְנֵי אַנְטִיוֹכוֹס וַיִּתְנַשֵּׂא לִמְלֹךְ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן מְלֹךְ עַל שְׁתֵּי הַמַּמְלָכוֹת״
חשמ״א א 16

מַסְּעוֹת אַנְטִיוֹכוֹס ד׳ (אֶפִּיפָנֵס) לְמִצְרַיִם

שנת 170 עד 167 לפה״ס

המהלומה אשר הנחיתו הרומאים על ראש אַנְטִיוֹכוֹס ג׳ בְּמַגְנֵסְיָה (189) ערערה את יסודות הַממלכה הַסֶּלֶוקית. אַנְטִיוֹכוֹס ג׳ עצמו ובניו, סֶלֶוקוֹס ד׳ וְאַנְטִיוֹכוֹס ד׳, ראו הכרח לעצמם לַעסוק בחיזוק מדינתם מִבִּפנים, כדי לְהַשְׁלָהּ לקראת ההתמודדות הצפויה. אַנְטִיוֹכוֹס ד׳ שהיה בעל מָעוֹף רב, ואולי אף מופרז, שָׁאַף לְאיחוד מחודש של הַממלכה על ידי יצירת אחדות דתית ומיזוג הָאֵלִים, כשבראשם זֶוּס האולימפי. בְּמסגרת תוכנית זו הֵפֵר אַנְטִיוֹכוֹס אֶפִּיפָנֵס את הצהרתו של אַנְטִיוֹכוֹס ג׳ אביו המבטיחה חופש דת לַיהודים ותמך בכוהן גדול מִתְיַוֵּן, מֶנֶלָאוֹס. באותה שעה נִרְאָה לְאַנְטִיוֹכוֹס ד׳ כי מרובים סיכוייו להשתלט על מִצְרַיִם, שהיתה נתונה בִּשְׁפַל המדרגה בזמנו של תַּלְמַי ו׳ פִילוֹמֵטוֹר. בשנת 170 חָדַר אַנְטִיוֹכוֹס לְמִצְרַיִם, ניצח את צְבָאָהּ בין הר קַסְיוֹס (בַּעַל צָפוֹן) לִפְלוּסִיוֹן והגיע עד לְמֶמְפִיס. שם הכתיר את עצמו לְמלך מִצְרַיִם וְטָבַע מטבְּעוֹת בשמו. מִמֶּמְפִיס המשיך אַנְטִיוֹכוֹס לְעֵבֶר אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה וצר עליה (169), אולם לפני שנפלה אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה חזר עם צְבָאוֹ לא״י. בעת המצור על אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה נודע לְאַנְטִיוֹכוֹס כי יָסוֹן, כוהן גדול שהודח בידי המלך, ניסה לכבוש את ירושלים בְּעֶזְרַת בית טוֹבִיָּה. הַתקפה זו נִרְאֲתָה לו כִּמְסַכֶּנֶת את קווי התקשורת של צְבָאוֹ בְּמִצְרַיִם עם העורף הסורי. בְּשׁוּבוֹ ממצרַיִם עלה אפוא אַנְטִיוֹכוֹס לָעִיר, אשר תושביה המִתְיַוְּנִים ביקשו ממנו להעניק לה את השם ״אַנְטִיוֹכְיָה״, וְשָׁלַח ידו בְּאוֹצְרוֹת בית המִקדש.

בשנת 168 חידש אַנְטִיוֹכוֹס את מסעו לְמִצְרַיִם וְשָׁלַח את הצי שלו לְקַפְרִיסִין. שוב הגיע עד לְמרחק 4 מילין מֵאַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה, ושם מצאה אותו משלחת רומאית בְּרָאשׁוּת פּוֹפִּילְיוּס לֵינַס (ה״קָצִין״ בדניאל יא 18) ודרשה הֵימֶנּוּ לְפַנּוֹת את מצרַיִם. כשביקש המלך שהות לשקול את העניין, צִייר הרומאי בְּמַטֵּהוּ מַעגל מסְביבו ואמר: ״תחליט לפני שתצא מִמַּעגל זה״ — וְאַנְטִיוֹכוֹס נכנע וְנָסוֹג. בְּשׁוּבוֹ שָׁלַח לִירושלים את אַפּוֹלוֹנִיוֹס, ראש חֵיל שְׂכִירִים בני מִיסְיָה, ועִמּוֹ שתי רִבְבוֹת חיילים; זה כפי הנראה, אַחַד ה״זְרֹעִים מִמֶּנּוּ״ (דניאל יא 31).

חשמ״א א 17–24; פוליביוס כח 18; דיודורוס

אנטיוכוס ד
(פסל ברונזה)

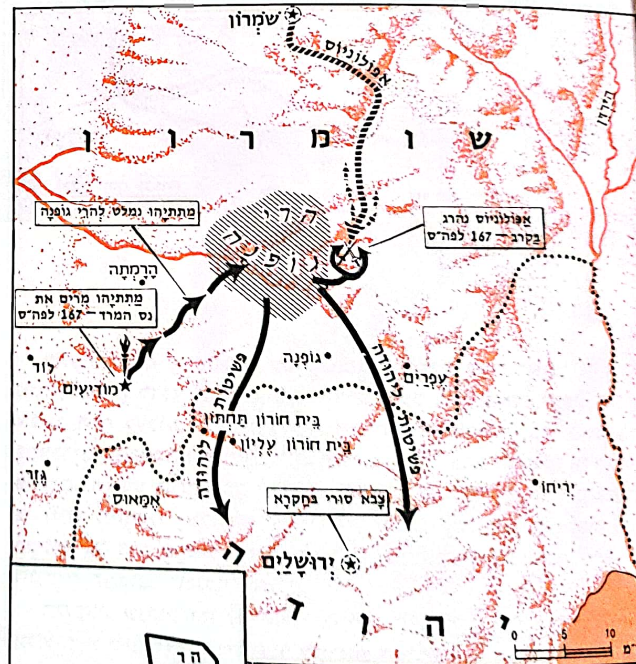
רֵאשִׁית מֶרֶד הַחַשְׁמוֹנָאִים

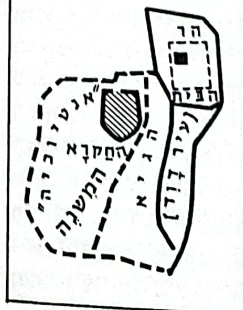
שנת 167 לפה״ס

אַנְטִיוֹכוֹס ויועציו האמינו, על פי דברי המִתְיַוְּנִים הקיצוניים, כי רוב העם היהודי מוכן לקבל את תרבות יוון, והֶחליטו לַהפוך את בית המִקדש לְמִשְׁכַּן אל יווני (זֶוּס או דִּיּוֹנִיסוֹס), שזיהו אותו עם אלוהי ישראל. נוכח התנגדות העם החלה אז הרדיפה הדתית הראשונה בְּתולדות הָאֱנוֹשׁוּת: נאסרה עבודת ה׳ ותוֹשָׁבֵי יהודה נאלצו לזבּוֹח לֵאלוהים אחרים. לשם הבטחת עמדתם בנו המִתְיַוְּנִים בירושלים מִבצר (חַקְרָא) ולידו עיר חדשה על הגבעה המערבית, בנוסח עיר הֶלֶנִיסְטִית (ראה מפה 52).

הַתסיסה בְּקרב העם הביאה לְהִתלקחות. נס המרד הוּעֲלָה לא בְּארץ יהודה גופהּ אלא בַּעיירה מוֹדִיעִין שבּמחוז לוד. תוֹשָׁבֵי מוֹדִיעִין היו יהודים, אך מבחינה מִנהלית היא היתה מחוץ לִיהודה. כשׁבא לְשָׁם פְּקיד המלך המְאַלֵּץ לזבּוֹח לֶאלילים, קם נגדו מַתִּתְיָהוּ הכוהן מִבְּנֵי חַשְׁמוֹנַאי וְסֵירב הוא וביתו לשמוֹע לְדִברי המלך. מַתִּתְיָהוּ המית את היהודי שעמד לזבוֹח ואת איש המלך וְהָרַס את הבמה. מוֹדִיעִין הקרובה לְבִירַת הַמָּחוֹז, לוד, לא היתה בטוחה, ומַתִּתְיָהוּ ובניו נָסוּ אל הֶהָרים (כַּנִּראה הרי גוֹפְנָה) ושם הצטרפו אֲלֵיהם קְהַל הַ״חסידים״ המתנדבים לַתורה. מִמִּקְלָטָם בְּהרי גוֹפְנָה סָבְבוּ מַתִּתְיָהוּ וַאנשיו בַּכְּפָרים, הרסו את הבמות לֶאלוהי הַנֵּכָר וקוֹמְמוּ את כל יהודה נגד המתיַוְּנִים היושבים בירושלים בחסות הַצָּבא הַסֶּלֶוקי. אַפּוֹלוֹנְיוֹס שר־צָבָא בשוֹמרון, שבּתחומו היה מֶרְכַּז המורדים בהרי גוֹפְנָה, יצא לְהַשְׁמִיד את המורדים עם מות אביו) הִתקיפו (כַּנִּראה בְּמַעֲלֵה לְבוֹנָה) וְהִשמיד את צְבָאוֹ. אַפּוֹלוֹנְיוֹס נהרג ואת חרבּו לקח יהודה ״וַיְהִי נִלְחָם בָּהּ כָּל הַיָּמִים״.

״בַּיָּמִים הָהֵם קָם מַתִּתְיָהוּ בְּמוֹדִיעִין ··· אֶת אִישׁ הַמֶּלֶךְ הַמְאַלֵּץ לִזְבֹּחַ הֵמִית ··· וַיָּנָס הוּא וּבָנָיו אֶל־הֶהָרִים ···״
חשמ״א ב 1, 25, 28

חשמ״א ב 1–ג 13; חשמ״ב ח 1–7

"ומשמְלְאָה הַשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לְמַסַּע הַמִּלְחָמָה שֶׁלּוֹ חָזַר לְאַרְצוֹ וְהַיְּהוּדִים קִבְּלוּ אוֹתוֹ בְּרָצוֹן בִּגְלַל הַצְלָחָתוֹ"

קדמ׳ יג 394

מַסָּעוֹ הַשֵּׁנִי שֶׁל יַנַּאי בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה

שנת 83 עד 80 לפה"ס

טבלת היחס של בית חשמונאי

חֶשמוֹן
שִׁמְעוֹן
יְהוֹחָנָן
מַתִּתְיָהוּ

יְהוֹחָנָן גַּדִּי | שִׁמְעוֹן תַּרְסִי 135—143 | יְהוּדָה מַקָּבִּי | אֶלְעָזָר חוֹרָן | יהונתן אַפּוּס 143—152

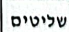
יְהוּדָה | יהוֹחָנָן הורקָנוֹס א׳ 104—135 | מַתִּתְיָהוּ

יְהוּדָה אַרִיסטוֹבוּלוֹס א׳ 103—104 | מתִתְיָהוּ אַנטִיגוֹנוֹס | יהוֹנָתָן אֲלֶכְסַנְדֶר יַנַּאי 76—103 | שְׁלוֹמְצִיּוֹן אֲלֶכְסַנְדְרָה 67—76

יהוֹחָנָן הורקָנוֹס ב׳ 67, 63—40 | יְהוּדָה אַרִיסטוֹבוּלוֹס ב׳ 63—67

שלוֹמִית אֲלֶכְסַנְדְרָה | יהוֹנָתָן אֲלֶכְסַנְדֶר | מַתִּתְיָהוּ אַנטִיגוֹנוֹס 37—40

יְהוּדָה אַרִיסטוֹבוּלוֹס | מִרְיָם (אשת הורדוס)

שליטים

כיבושי ינאי
מסעו השני של ינאי לעבר הירדן
מסעו הָאחרון של ינאי

קדמ׳ יג 393–394 ;
מלח׳ א 104–105

כשנרגעה הארץ חזר יַנַּאי לְמשימתוֹ העִיקָרית — הרחבת תחוּם מַמְלכתוֹ. לדעתוֹ היה עליו להשלים את כיבּוּשה של הפינה הצפוֹנית־מזרחית. בְּמסע ממוּשך שארך שלוֹש שנים בְּקֵירוּב כּבש את פֶּחָל, ואת העִיר גֶּרַס הַקִּיף בּחוֹמת־מצוֹר והיא נכנעה ללא קְרָב. שם מצא יַנַּאי את אוֹצרוֹת תֶּאוֹדוֹרוֹס שאָבדוּ לוֹ לפני שנים רבּוֹת. מגֶּרַס עבַר (דרך אָבֵל) לַגּוֹלָן ולכַד את דִּיוֹן. מדִיוֹן התקדם צפוֹנה לסֶלֶוּקְיָה וסיים את מסעוֹ לְצד זה בְּ"בִקעת אַנטִיוֹכוֹס", כּפי הנראה — בִּקעת חוּלה העִילית, ששם היתה עיר וּשמה אַנטִיוֹכְיָה בּתֵל דָּן. בּשוּבוֹ השתלט יַנַּאי על מִבצר גַּמלָה ועל העִיר הִיפּוֹס (סוּסִיתָה) וסיים את מסעוֹ בּפִילוֹטֶרְיָה שליַד הירדן. בְּמסע זה נפלוּ בּידוֹ כּל הֶערים היְוָוניוֹת שבּעֵבר־הירדן, חוּץ מפִילַדֶלְפְיָה (רַבַּת עַמּוֹן) שהיתה בּידי הַנַּבָּטִים. בְּשוּרת כּיבּוּשים אלה רכש יַנַּאי שוּב את לב העם ונתקבּל בְּהִתלהבוּת בּשוּבוֹ לִירוּשלים.

אוּלם לא נִיתַּן לְיַנַּאי לְבלוֹת את ימיו האחרוֹנים בּשַׁלווה. על־אף מחלת הקדחת שתקפה אוֹתוֹ המשיך בְּמסעָיו ויצא לָצוּר על רֶגֶב, מִבצר בּתחוּם גֶּרֶס. בּימי המצוֹר גברה עליו מחלתוֹ וּמת בּשנת 76 לפה"ס, אחרי שמלַך עשרים וּשבע שנים. יוֹרַשתּוֹ המַלכּה שְׁלוֹמְצִיּוֹן אֲלֶכְּסַנדְרָה המשיכה בַּמצוֹר, ורֶגֶב נפלה לְידיה. גוּפתוֹ של יַנַּאי הוּבאה לִירוּשלים, וּבְהסכּמת הפְּרוּשים נקבּר המלך בְּקבר מפוֹאר בְּצפוֹנה של העִיר.

מַמְלֶכֶת יַנַּאי בִּשְׁעַת מוֹתוֹ

שנת 76 לפה"ס

בעת מותו של ינאי כָּללה הַממלכה היהודית את כל שפֵלת החוף מראש הכרמל ועד לרינוקורוּרָה שליד נַחל מצריים, חוץ מֵאַשקלון. בפנים הארץ החזיק ינאי בְּכל השטח הַהררי עד לקֶדֶש שבַּגליל העליון. בעבר הירדן היו בידו כל הגוֹלָן והחוּלה, חלקים של הבָּשָׁן, כל הגִלעָד ומַּוֹאָב. מכל ערי עבר־הירדן, רק פִילַדֶלפִיָה (רַבַּת עַמּוֹן) נשארה מחוץ לתחומו. בְּערבה החזיק בחוֹפו של ים המלח וּבְכל השטח שמסביבו, וּבנגב עד לַחלוּצה.

אין לנו ידיעוֹת רבות על המבנה הפנימי של המַמלכה החשמונאית בשיאה. מסתַבר כי היא נתחלקה ל"מדינות" (מֶרִיס, חֶלקה בְּיוונית), שכל אחת כללה כמה טוֹפַּרכִיוֹת (פְּלכים). המדינוֹת היו לפחות שש: הגליל, שוֹמרוֹן, יהודה, אֱדוֹם (אִדוּמֵיָה), עֵבר הירדן (הפֵּרֵיָה) וארץ מוֹאָב. לְכל מדינה (חֶלקה) היה מושל. ינאי לא חשש למַנות לְתפקידים אלה מבני המקום. כך למשל היה אַנטִיפַּס סבו של הורדוס, מזֶרע אֱדום, מושל על ארץ מולדתו מטעם המלך. גם מְפקדים זרים שֵׁירתו את ינאי, ומהם היו קודם לכן קְצינים בחֵיל הסֶלֶוּקים. כשהֵדיח ינאי את דְמֶט־ריוס מְפקד המִבצר גַּמלָה מתפקידו נחשב הדבר לְיוצא מן הכלל.

תפקיד חשוב בַּהגנת הַממלכה מילאו הביצורים שהֵקים ינאי. כמה מֵהם ירש מֵאבותיו: בית צור, חָדיד וגֶזֶר, והוסיף עליהם את גַּמלָה, את חַמּתָן, את אלֶכּסַנדְריוֹן (סַרטַבָּה, מִבצר הנקרא על שמו), את הורקַנִיָה (על שם אביו), את מַכְוֵר בעֵבר הירדן ואת מְצָדָה על חוֹפי ים המלח.

ינאי דאג לְיישובם של יהודים בַחבלי הספר. בימיו גבר חידוש היישוב היהודי בַּכַּרמל וּבַשָּׁרוֹן. תוֹשָׁבי הֶערים היְווניוֹת שלא יכלו להסתגל ולחיות תחת שלטונו הוגלו, אולם הֶערים נשארו על תילן ורק האוכלו־סים התחלפו. אנו יודעים על המשך קיומן מֵהסִפרוּת וּמֵהחפירות הָארכיאולוגיות. תוֹשָׁבי הכפרים שהיו קודם לכן בְּמרוֹת המתיישבים היוונים בוודאי לא התאוננו על הסרת עוֹל הזרים מֵעליהם.

ערי־החוף שימשו לינאי בְּסיסים לַצי. מֵהם יצא לְמסָעוֹת יַמִּיים אשר בעיניו נחשבו לִפעוּלוֹת מלחמה, אולם אויביו היוונים ראו אותם כְּשוֹד יַמי. בסיכום אפשר לומר כי מבנה מַמלכתו היה יציב וחזק, ואילולא כוחות חיצוניים חזקים ממנה, בוודאי היתה מדינתו מחזיקה מעמד גם אחרי מותו של ינאי.

הַהִתְחָרוּת בֵּין הַיְּהוּדִים, הַנַּבָּטִים וּבְנֵי יְטוּר

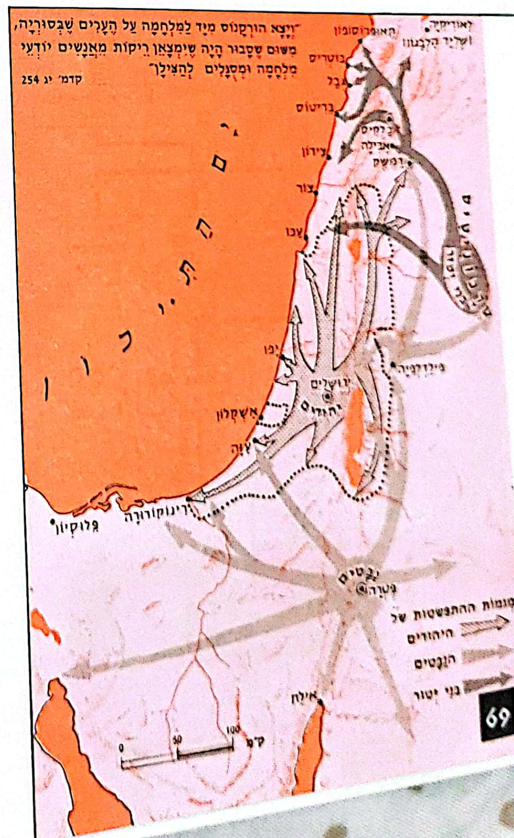
שנת 169 עד 64 לפה"ס

מדינת החשמונאים לא היתה הכּוח המדיני היחיד שביקש לנצל את שקיעת הַממלכה הסֶלֶוּקית לטובתו. היה היו לה מִתחרים, אלא שניתַן לוֹמר כי מעמַד העם העברי בּאֶרץ אבותיו וּמָסורתו מימי דוד ושלמה נתנו לַיהודים תחושת זכוּיוֹת היסטוריוֹת שהיתה חסרה לְמתחריהם. המתחרים היו שני עמים ממוֹצא ערבי, הַנַּבָּטים בַּדרום ובני יְטור בַּצָּפוֹן.

הַנַּבָּטִים נזכרים לָראשוֹנה בּשם זה בְּמקורוֹת הֶלֶניסטיים קדומים (ראה מפה 17), אולם ייתכן כי יש קשר היסטורי ואֶתנִי ביניהם ובין "בני קֵדָר" או ה"ערבים" מימי פָּרס. מֶרכָּזם היה בּפֶּטרַה. לפֶּטרָה הגיעו אורחוֹת מעֵבר לְמִדבּר עֲרָב וּמֵאֵילַת, וּמשם נשלחו הסחורוֹת דרך הנגב לנְמלי א"י ובעיקר לעַזָּה. בּראשית התקופה ההֶלֶניסטית עדיין היו הַנַּבָּטים מאורגנים כּאנשי מלחמה נוֹדדים. שַׁליטם הראשון הנזכר בַּסִפרוּת הוּא חַרתַּת א', שנתן מִקלט לְיַסוֹן היהוּדי בּשנת 169 לפה"ס. מלך הַנַּבָּטים הראשון היה חַרתַּת ב' ("אֶרוֹטִימוֹס" ביוונית).

בימי מרד הַחשמוֹנאים עזרו הַנַּבָּטים לַיהודים מִשִּׂנאתם לַמַּמלכה הסֶלֶוּקית (ראה מפה 34, ו־43). אך כשחלפה הסכּנה החלו שני הָעמים להתחרות זה בּזה, בּעיקר כשכּיוון ינאי את מדיניוּתו להשתלטוּת על עוֹרקי המסחר ואוֹצְרוֹת הטבע שבּדְרום הארץ. חַרתַּת ב' אמנם אֵיחר לבוֹא לְעֶזרת עַזָּה הנְצוּרה (ראה מפה 64), אולם עָבַדַת א' מלך הַנַּבָּטים ניצַּח את ינאי (ראה מפה 65) והשתלט על רַבַּת־עַמּוֹן. יורשו חַרתַּת ג' (87–62 לפה"ס) שכּינה עצמו "אוֹהד יוון" (פִילְהֶלֶנוּס) היה הגדול וחתַּקיף בּמַלכי הַנַּבָּטים. הוּא גָבַר על אַנטְיוֹכוֹס י"ב ועל ינאי (ראה מפה 66) ותפש את דַמֶּשֶׂק, נקוּדת המוֹקד בּחִילת סוּריה, שכּל המִתח־

קדמ' יג ; מלח' א

רים על אֶרץ זו ביקשו לְהחזיק בה. אולם לא עלה בידו למנוע מינאי את כיבוש מואב וַהפיכת ים המלח על אוצְרות החֵימר שבּו לְים פנימי בתוך ממלֶכת היהודים. כיבוש החוף עד רִינוקוֹרוּרָה בידי ינאי ניתק את הנַבָּטים מֵהים התיכון. האֵיבה הַחדשה שבין היהודים ובין הנַבָּ־טים נתנה את אותותיה מִימיו של ינאי ועד לְחורבן ירושלים ועד לְסיפוח ממלֶכת הנַבָּטים לָאִימפֶּריום הרומאי (ראה מפה 118).

המתחָרֶה השני, בני יְטור, אף הם שבט ממוצא ערבי. בני שבט זה הצטיינו כְקַשָּׁתים וכלִיסטִים ולא כאנשי מסחר. מֶרכזו הראשון של שבט זה היה בטרַכוֹנִיטִיס (לֶגָ'ה), ארץ לַבָּה רַבּת מְערות וקשה לְמַעבר.

משם התפשטו תחילה עד לְהר חֶרמון ומֵעבר לו לתוך בִקעת הלְבָנון. בִזמנו של מַלכּם תַלמַי בן מֶנַיוס (85—40 לפה"ס) היתה בירָתם כַלקִיס שבָאשֵׁדות המַערביות של החֶרמון. הם שלטו על אָבֵל ועל כל הבִקעה ופַנֵיאַס בכלל, וסיכנו את דַמֶשק עצמה. מצד מערב השׂתרַע תחומם על קטע מֵהלְבָנון ועל אותו חלק מֵחוף ים התיכון שבין בוטרִיס ותֶאופרוֹ־סוֹפּוֹן (רַאש שַׁקָה), והם סיכנו את הֶערים בִּיבלוס (גבל) ובֵּרִיטוס. בני יְטור חדרו אף לַגליל, ויהודה אַרִיסטוֹבּוּלוֹס א' גֵרשם משם (ראה מפה 61).

שִׁלְטוֹנָהּ שֶׁל שְׁלוֹמְצִיוֹן הַמַּלְכָּה. מִלְחֶמֶת הָאַחִים בֵּין אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס ב' וּבֵין הוּרְקָנוֹס ב'

שנת 76 עד 63 לפה"ס

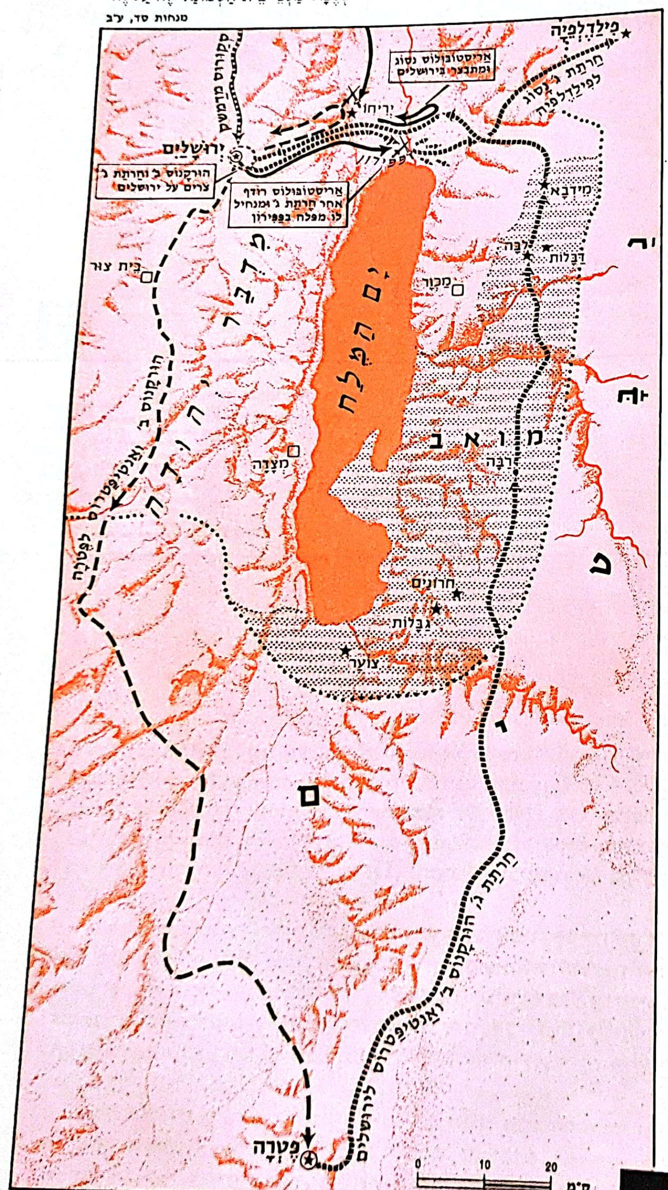
במות ינאי מָשלה אַלמְנתו שְׁלוֹמצִיוֹן אלֶכּסַנדרָה, ובנו הבכור יהוחנן הוּרְקָנוֹס ב' שימש כוהן גדול. המלכה שאפה לְהחזרת השלום הפנימי של המדינה והעבירה את רסן השלטון לידי הפְּרושים, ובראשם שמעון בן שֶׁטח שחזר מִגָלוּתו עם ראשי הפְּרושים האחרים. נַקמנותם של אלה בתומכי ינאי עוררה זעם בְּלב מְפקדי הצָבא השְׂכירים ושאר אוהדי המלך המנוח. בראשם עמד בנו השני יהודה אַרִיסטוֹבּוּלוֹס ב'. נסיונה של המלכה להמשיך בְּמדיניות הכיבושים ולהשתלט על דַמֶשק נכשל. בימיה סיכּן טִיגרַנֵס מלך אַרמֶנִיָה (ראה מפה 71) את עצמאות יהודה אחרי שכבש את עכו. הכופֶר שהִציעה שְׁלוֹמצִיוֹן לטִיגרַנֵס ועוֹד יותר מזה הַחדשות על מסע לוקוּלוּס הרומאי בּאַסְיָה הקטנה (ראה מפה 72) הֵניעו את טִיגרַנֵס לַחזור לארצו (74 לפה"ס).

במות שְׁלוֹמצִיוֹן בשנת 67 פרַץ ריב גלוי בּין הָאחים. צְבָאו של אַרִיס־טוֹבּוּלוֹס גבַר על הורקָנוס לְיַד יְריחו. הָאחים היריבים הגיעו לידי הסכם: אַרִיסטוֹבּוּלוֹס הומלך והוּרְקָנוס וִיתר על מלכותו. הסדר זה, שהיה מבטיח את שְׁלום המדינה בשעה שארבו לה סכנות חמורות מאד מבַחוץ, הוּפר בידי הוּרְקָנוֹס בּמזִמת האֲדוֹמי אַנטִיפַּטרוֹס, אשר היה "איש פְּעָלִים ובעל רוח עֵרה" והשתלט על הוּרְקָנוֹס "הַחלש ורך הלב". אַנטִיפַּטרוֹס התגלָה כָּרוח הרעה לְבית חשמונַאי, ותוך דור אחד הביא לְהשמדתו. הוא שיכנע את הוּרְקָנוֹס לברוח עִמו אל חַרתַת ג' לִפֶטרָה, והוא אף הֵניע את מלך הנַבָּטים לפלוש לִיהודה כּדי להחזיר את הוּרְקָנוֹס לַשלטון. בִּשְׂכר עזרה זו ויתר הוּרְקָנוֹס לחַרתַת ג' על כיבושי ינאי בְּמואב ומֵידְבָא בְּכלל—היתה זו הפִּרצה הראשונה בּגבול הַממלכה שהֵקים ינאי.

הנַבָּטים עלו על ירושלים בַּחמִשים אלף איש, גברו על אַרִיסטוֹבּוּלוֹס בִּקרב וצרו עליו בְּבית המִקדש. המצור שנמשך גם בעת חג הפסח היה מלווה מעשים המְעידים על שנאה עמוקה בין הצדדים. בשנת 64 לפה"ס הופיע בירושלים המְפקד הרומאי סְקָוּרוּס בְּשליחותו של פּוֹמ־פֵּיוּס (ראה מפה 72) וציווה להפסיק את הקרבות. חַרתַת נָסוֹג לעֵבר פִילַדֶלְפִיָה (רַבַּת עַמוֹן), ובדרכו נחל מפלה קשה מידי אַרִיסטוֹבּוּלוֹס בַּמקום המכונה פַּפִּירוֹן שליַד מַעבְּרות הירדן. שני הָאחים היריבים הוזמנו להתייצב לפני המצביא הרומאי פּוֹמפֵּיוּס שהגיע בינתיים לדַמֶשק.

"כְּשֶׁצָּרוּ מַלְכֵי בֵּית חַשְׁמוֹנַאי זֶה עַל זֶה"

סנחות סד, ע"ב

אֲרִיסטוֹבּוּלוֹס
הורקָנוס ב'
חַרתַת ג'
סְקָוּרוּס
ויתורי הורקָנוס ב' לחַרתַת ג'

70

קדמ' יד 14–33 ; מלח' א 125–130

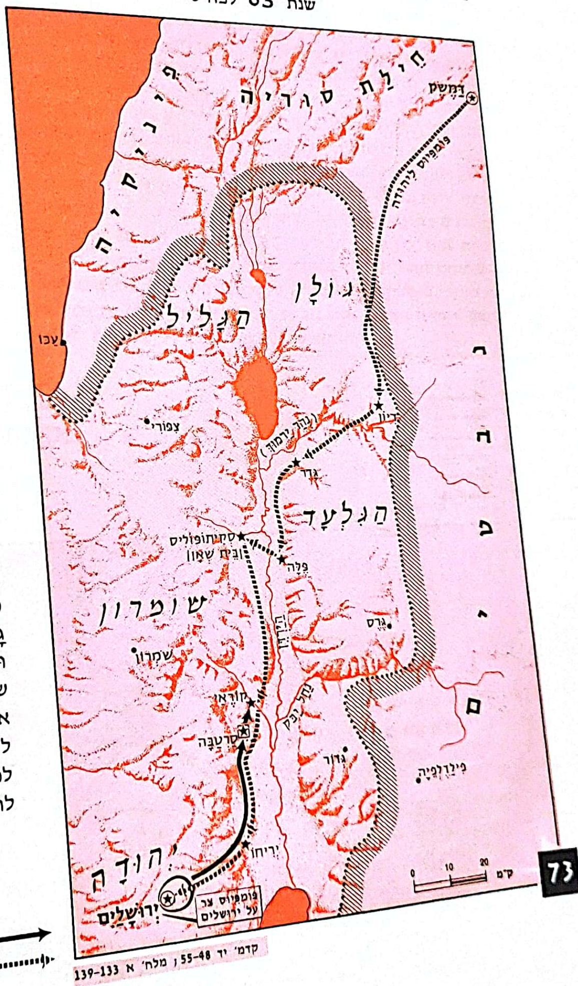
"וְלָקַח אֶת הַצָּבָא . . . וְאֶת גִיסוֹת הָעֵזֶר . . .
יַחַד עִם הַלִּגְיוֹנוֹת הָרוֹמָאִיִּים שֶׁהָיוּ
בְּיָדוֹ וְיָצָא לְמִלְחָמָה עַל אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס"
קדמ' יד 48

פומפיוס

מַסַּע פּוֹמְפֵּיוּס בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל

שנת 63 לפה"ס

קדמ' יד 55–48; מלח' א 139–133

חֵיל אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס

חֵיל פּוֹמְפֵּיוּס

אחרי שהתיצבו הָאחים היריבים הוֹרְקָנוֹס ואֲרִיסט...
פּוֹמְפֵּיוּס בְּדַמֶּשֶׂק וטענו את טַעֲנוֹתיהם העדיף הרומאי א...
הנכנע על אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס איש הַפְּעָלִים, כי ככה היה יאה ...
רומא. אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס חזר לארצו והחל להתכונן לַמ...
אולם לפני שהספיק לַעֲשׂות רבּוֹת עלה פּוֹמְפֵּיוּס עם צב...
(אביב 63). מִדַּמֶּשֶׂק יצא מסע הכִּיבּוּש לדִיוֹן ומשם לִפֶ...
גָּדֵר, עיר מולדתו של דֵּמֶטְרִיוֹס, שהיה עבדו המשוחרר ...
ובן חסותו). דרך בית שְׁאָן פנה פּוֹמְפֵּיוּס לבִקְעַת הירדן ...
שעל גבול יהודה. אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס התבצר בְּמִבְצַר סַרְטָבָה ...
אולם נוכח העוצמה הרומאית נפלה רוחו והוא נכנע לפומפ...
להסגיר לידיו את ירושלים. הרומאים התקדמו לִירִיח...
לפּוֹמְפֵּיוּס על מות אויבו מִתְרְדָת). כשסֵירבו מַצְדִּי א...
להיכּנַע, נאסר המלך והצָּבא הרומאי התקדם לִירוּשָׁלַיִם.

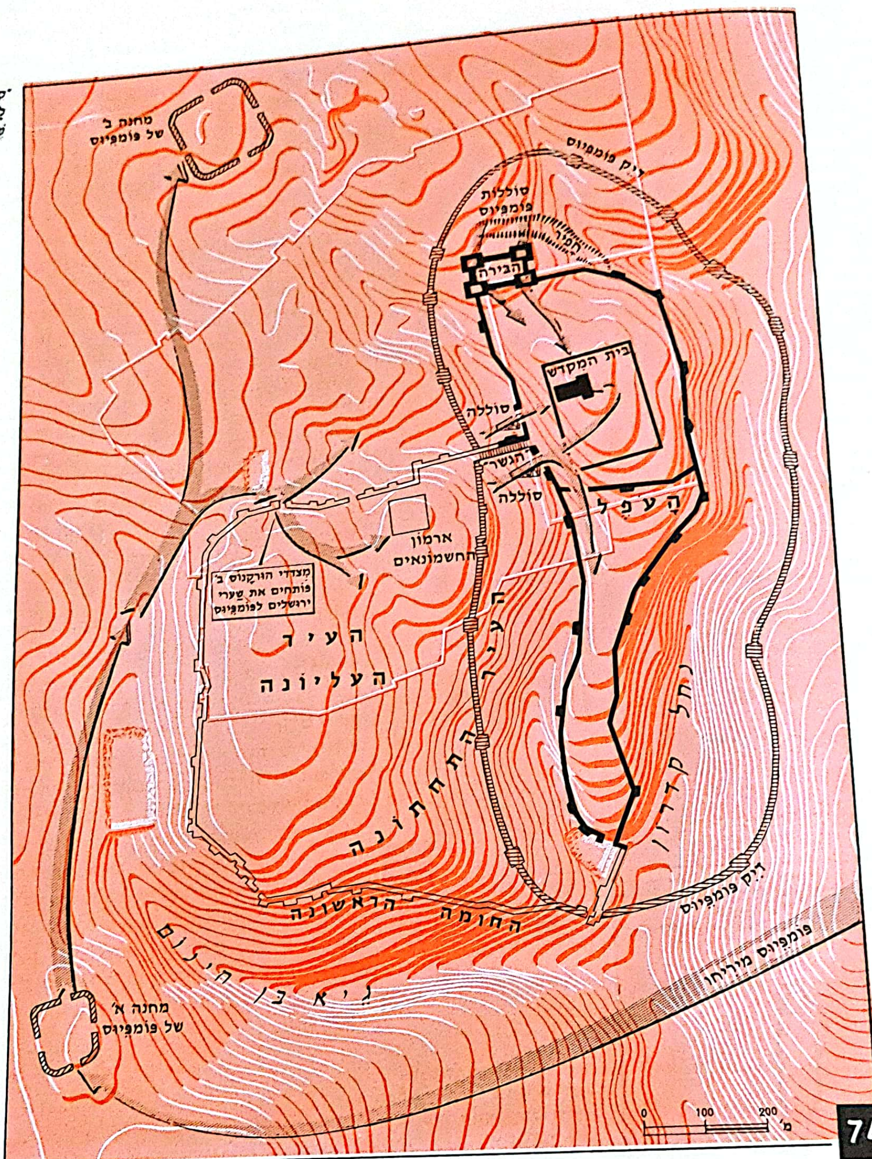
כתובת בני חֵזִיר

מְצוֹר פּוֹמְפֵּיוּס

שנת 63 לפה״ס

"קִפַּחְנוּ אֶת חֵרוּתֵנוּ וְנַעֲשִׂינוּ נְתִינִים לָרוֹמָאִים וְהֻכְרַחְנוּ לְהַחֲזִיר לַסּוּרִים שֶׁרָכַשְׁנוּ בְּנִשְׁקֵנוּ אֶת הָאָרֶץ"

קדמ׳ יד 77

צְבָא פּוֹמְפֵּיוּס

קטע החומה בידי מצדדי אריסטובולוס

קדמ׳ יד 57-71; מלח׳ א 141-151

כשהגיע הצָבא הרומאי לשַׁערי ירושלים וחנה מדְרום לָעיר הוא מצא את העיר העליונה ואת ארמון המלכים בידי מצַדדיו של הוֹרְקָנוס. הללו קיבלו את פּומְפֵּיוּס, אולם אנשי אֲרִיסטובּוּלוס קָטעו את הגשר המחבר חלק זה של העיר עם בית המִקדש והתכּוונו להתגוֹנן בְּבית המִקדש ובמִבצר הבירה הסמוך לו. הרומאים הִקיפו את ביצורי אויביהם בדָיֵיק, הקימו מחנה בצפון והתכּוננו להסתער על אויביהם בשני מקומות: מֵעֵבר לַחֲפִיר ליד ה"מִגדלים" של הבירה בַּצפון וליד הגשר הקטוע בַּמערב. הם שפכו סוללות והִציבו מכונות־מצור ובַלִּיס־טְרָאוֹת. העבודות התקדמו תוך ניצול הִימָנעותם של היהודים להילחם בשבּת מלחמה ממש: כשלא התקיפו אותם הם לא הפריעו לִשפיכת הסוללות ולחיזוקם. לְבסוף באה ההתקפה דווקא ביום שבת. מִגדְלי החומה נתערערו והרומאים פלשו לִתחום ההֵיכָל, כשהכּוהנים ממשיכים בַּעבודה שבַּמִקדש כאילו לא קרה כלום. לְדברי יוֹסֵפוּס נהרגו באותו יום י״ב אלף איש. פּומְפֵּיוּס נכנס לְקודש הקדָשים, אולם לא פגע בַּמִקדש ובאוֹצְרותיו.

עם כיבּוש בית המִקדש אבדה לַיהודים העצמאות שזכו לה בימי שמעון הַחשמונאִי. אחרי שבעים ושמוֹנֶה שְׁנות חֵירות הם עמְדו שוב משועבדים לְכובש זר אשר עוֹצמתו עלתה בהרבּה על זו של הסֶלֶוּקִים.

יוליוס קיסר בארץ־ישראל
שנת 47 לפה"ס

יוליוס קיסר

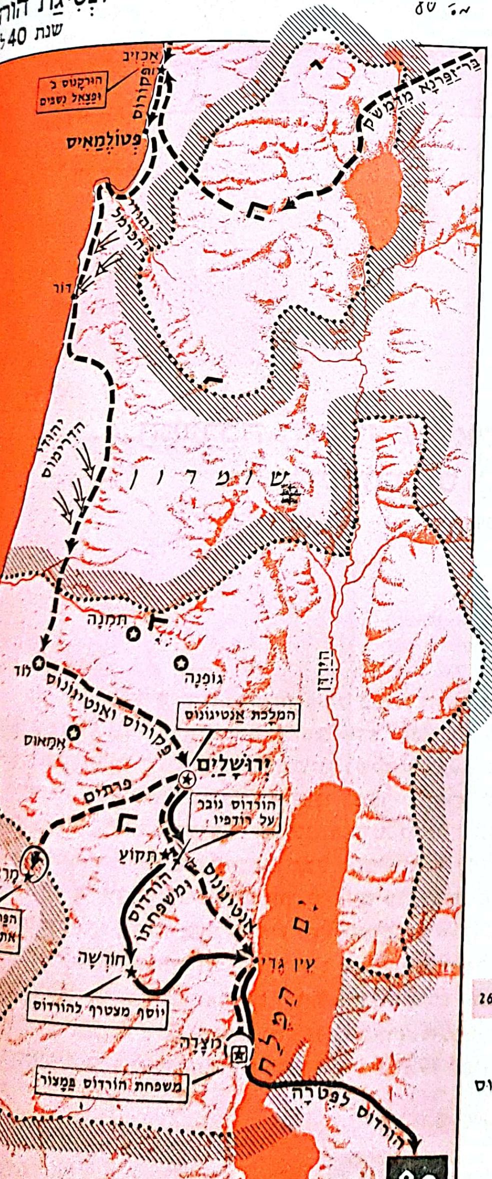
קדמ' יד 127–143, 205, 207

יורשו של גביניוס, קרסוס, שדד את אוצרות בית המקדש, יצא לקרב עם הפרתים ונהרג במערכה ליד קרחי (שנת 53 לפה"ס). עם מותו התפרקה הברית בין שלושת התקיפים ברומא: פומפיוס, קיסר וקר־סוס. בין שני השליטים הנותרים פרצה מלחמת אזרחים ממושכת. בקרב פרסלוס שבתסליה (קיץ 48 לפה"ס) גבר יוליוס קיסר. פומפיוס ברח למצרים ונרצח שם בפקודת החצר התלמית. קיסר שבא בעקבותיו לארץ הנילוס הסתבך במלחמה קשה באלכסנדריה וקרא לעזרת הצבא שבפיקודו של מתרדת איש פרגמון (אביב 47 לפה"ס).

אנטיפטרוס הצטרף לחיל זה באשקלון עם שלושת אלפים רגלים ושיכנע שליטים אחרים (בייחוד מבין שליטי בני יטור) לעשות כמוהו. במצור פלוסיון שעל גבול מצריים הצטיינו אנטיפטרוס וחייליו בעוז רוחם. לא פחות חשובה היתה עזרתו בשכנוע היהודים היושבים ב־"מחוז חוניו" (סביב לאונטופוליס מקום "מקדש חוניו") להרשות למתרדת לעבור בשלום לעבר ממפיס. הצבא הקיף את הדלתה, ותושבי ממפיס קיבלו אותו בסבר פנים יפות. מממפיס עלה מתרדת על אלכ־סנדריה וניצח את המצרים שיצאו לקראתו, כשיוליוס קיסר מתקיף אותם מאחור. המלך תלמי י"ד טבע ואחותו קלאופטרה הוכתרה למלכת מצריים. במערכה עם המצרים שוב הצטיין אנטיפטרוס. בשל כך כמובן הכריע יוליוס קיסר לטובתו בשעה שבא אנטיגונוס בן אריס־טובולוס לתבוע את זכות אביו (אריסטובולוס עצמו עמד להישלח לארץ בראש צבא מטעם קיסר, אולם הורעל בידי מצדדי פומפיוס ומת ברומא).

הורקנוס ב' נתמנה מטעם קיסר לאתנרכס ("שליט העם") ואנטיפט־רוס – לאפוטרופוס ("מנהל ענייני המדינה"). לאות הוקרה על עזרת היהודים במלחמתו החזיר להם יוליוס קיסר את יפו ואת עמק יזרעאל (לפי הנוסח הרשמי בקדמ' יד 207: "הכפרים בעמק הגדול שהיו ברשות הורקנוס ואבותיו"). מאז היה אנטיפטרוס למעשה מושל הארץ. הוא מינה את פצאל בנו הבכור למושל ירושלים ואת הורדוס בנו הצעיר שעדיין היה נער – למושל הגליל.

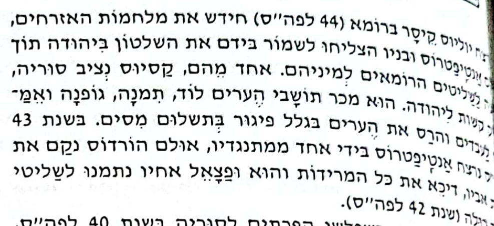
פלישת הפרתים ונסיגת הורדוס
שנת 40 לפה"ס

קדמ' יד 330–362; מלח' א 248–268

עיר ששועבדה בידי קסיוס
הורדוס
הפרתים ואנטיגונוס

טבלת היחס של בית הורדוס

...יוליוס קֵיסָר ברומא (44 לפה"ס) חידש את מלחמות האזרחים, ...אַנטיפַטרוס ובניו הצליחו לשמור בידם את השלטון ביהודה תוך ...שליטים הרומאים לְמיניהם. אחד מֵהם, קַסיוּס נְציב סוריה, ...לַשליטים ליהודה. הוּא מכר תוֹשָבי הֶערים לוֹד, תִמנָה, גוּפנָה ואִמַּ־ ...קשות ...עבדים והַרַס את הֶערים בגלל פיגור בְּתשלוּם מִסים. בשנת 43 ...נרצח אַנטִיפַטרוס בידי אחד ממתנגדיו, אוּלם הוֹרדוס נקם את ...אביו, דיכא את כל המרידות והוּא וּפַצָאֵל אחיו נתמנוּ לשַליטי ...הגליל (שנת 42 לפה"ס).

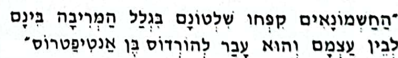
...לאחר מכן, כשפלשוּ הפַרתִים לסוּריה בשנת 40 לפה"ס, ...כל מבנה השלטון הרוֹמאי בַּמזרח. אַנטִיגוֹנוּס (מַתִתיָהוּ) בן ...אריסטובולוס הצטרף אליהם. הוּא נלוָה אל המצביא פַּקוֹרוֹס בן ...מלך הפַרתִים שהתקדם לאוֹרך החוֹף, וּבוֹ בּזמן עלה הָאחַשדַרפָּן ...על הארץ מדַמֶשק. כשעלה פַקוֹרוֹס על ירוּשלים הצטרפוּ אליו ...תוֹשָבי הכרמל והיער הגדוֹל (הדרימוּס) שבַּשרוֹן. בירוּשלים ...נגד האחים בני אַנטִיפַטרוס, והם נאלצוּ לפתוֹח את שַערי ...צבא הפַרתים. פַּצָאֵל נשלח אל בַּרזַפַרנָא, אך הפַרתים שבוּהוּ ...יחד עם הוֹרקָנוֹס ב׳. פַּצָאֵל איבּד את עצמוֹ לָדעת בַּשבי, ...הורקנוס הוּטל מוּם כדי לפוֹסלוֹ מן הכהוּנה הגדוֹלה. מַתִתיָהוּ אַנטִי־ ...הומלך בירוּשלים.

...שעה נָסוֹג הוֹרדוֹס עם משפחתוֹ (וּבתוֹכה ארוּסתוֹ מִריָם ...החשמונאית בת אַלֶכּסַנדֶר וְנֶכדַת אַרִיסטוֹבוּלוֹס) דרוֹמה. ליד תְקוֹע, ...שהוקמה אחר כך מצוּדת הֵרוֹדיוֹן, גבר הוֹרדוֹס על רוֹדפיו והמשיך ...לאדום ארץ אבוֹתיו. ליד חוֹרשה הצטרף אליו אחיו יוֹסף ...יחד נעו לעֵבר מְצָדָה. אַנטִיגוֹנוּס צר על משפחת הוֹרדוֹס, אוּלם ...עצמו עבַר את ים המלח והמשיך בּדרכּוֹ אל הנַבָּטים. כשלא ...מלכו ב׳ מלך הנַבָּטים לבוֹא לעזרתוֹ יצא הוֹרדוֹס לַאלֶכּסַנדרִיָה ...לרומא. בינתיים נמשך מְצוֹר מְצָדָה בַּעֲצַלתַיים, וּפעם הציל גשם ...את הנְצוּרים מִסַכּנת צמָא. הפַרתים בּעלי בּריתוֹ של אַנטִיגוֹנוּס ...ביהודה, הרסוּ את העיר מָרֵאשָה וחזרוּ אל מעֵבר לפְרת.

ברומא נתקבל הורדוס בְּכבוד רב, וּשַליטיה אוֹקטַווִיָנוּס (בן אחוֹתוֹ של יוּליוּס קֵיסָר ויוֹרשוֹ) וּמַרקוּס אַנטוֹניוּס השיגוּ עבוּרוֹ מינוּי מטעם הסֶנאט לְמֶלך היהוּדים. כמוֹ־כן הוֹסיפוּ לְמַמלכתוֹ את מערב אֱדוֹם ואת חכּוּתים (ראה מפה 83). אוּלם המלך הֶחדש היה צריך להילחם קשה, כי הארץ המיוּעדת לוֹ היתה בּידי יריבוֹ אַנטִיגוֹנוּס, והעם היוֹשב בּה שׂנֵא את "הֶעבד הָאֲדוֹמִי", וַאפילוּ בּעלי בּריתוֹ הרוֹמאים פּנוּ לוֹ עוֹרף לִפְעמים. אבל הוֹרדוֹס גָבַר על כל הקשיים.

הוּא עלה על החוֹף בְּעַכּוֹ, כי יָפוֹ נמלה של ירוּשלים היתה עוֹינת לוֹ. בּחוֹרף 39 לפה"ס יצא הוֹרדוֹס לבַסס את מעמדוֹ בַּגליל וּמשם פָּנה לעֵבר יָפוֹ, כּבש אוֹתה והמשיך את דרכּוֹ לִמְצָדָה. אחרי שחרוּר בּני משפחתוֹ מֵהמצוֹר חזר הוֹרדוֹס לֶאדוֹם, כּבש את חוֹרשָה ועלה על ירוּשלים. הוּא צר על העיר יחד עם המְפקד הרוֹמאי סילוֹ, אוּלם אַנטִיגוֹנוּס שיחֵד את הרוֹמאי וְהלה ירד לַשפֵלה לְמחנה חוֹרף. אז יצא הוֹרדוֹס לַגליל וכבש את צִיפּוֹרִי בּשעת סוּפת שלג (היה זה בּחוֹרף 39/38 לפה"ס), הדַף את אוֹיביו, רדף אחריהם עד לַירדן והסתער על המְערוֹת המבוּצרוֹת של אַרבֵל, שהיהוּדים התגוֹננוּ שם בּגבוּרה רבּה.

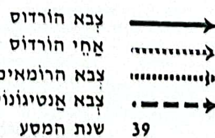
בּקיץ 38 נשלח המצביא הרוֹמאי מַכֵּירוּס לָארץ והִתקיף את אֶמַאוּס, וּבוֹ בּזמן עבַר פְרוֹרַס אחי הוֹרדוֹס בּבקעת הירדן וחידש את בּיצוּרי סַרטַבָּה. הוֹרדוֹס עצמוֹ יצא אל מַרקוּס אַנטוֹניוּס שצר על סַמוֹסַטָה שעל נְהר פְּרָת. בּשוּבוֹ משם שמע על מַפַּלתוֹ וּמוֹתוֹ של אחיו יוֹסף בּידי פַּפּוּס, מַצבּיאוֹ של אַנטִיגוֹנוּס. אז פּנה הוֹרדוֹס מִירִיחוֹ לְהרי יהוּדה, מיגֵר את פַּפּוּס ליד יְשָנָה ועלה עם בּעלי בּריתוֹ על ירוּשלים (חוֹרף 38/37 לפה"ס). בּעת המצוֹר נשא הוֹרדוֹס את מִריָם לאִשה בּשוֹמרוֹן. ירוּשלים נפלה בּקיץ 37 לפה"ס, והרג רב נַעשָׂה בּה. אַנטִיגוֹנוּס הוּצא להוֹרג בּפקוּדת אַנטוֹניוּס והוֹרדוֹס מלך על יהוּדה הכּבוּשה.

"הַחַשְׁמוֹנָאִים קִפְּחוּ שִׁלְטוֹנָם בִּגְלַל הַמְּרִיבָה בֵּינָם לְבֵין עַצְמָם וְהוּא עָבַר לְהוֹרְדוֹס בֶּן אַנְטִיפַּטְרוֹס"

קדמ׳, סוף ספר יד

הוֹרְדוֹס כּוֹבֵשׁ אֶת מַמְלַכְתּוֹ
שנת 40 עד 37 לפה"ס

מטבע של מתתיה אנטיגונוס עם סמל המנורה

קדמ׳ יד 394–491; מלח׳ א 290–353

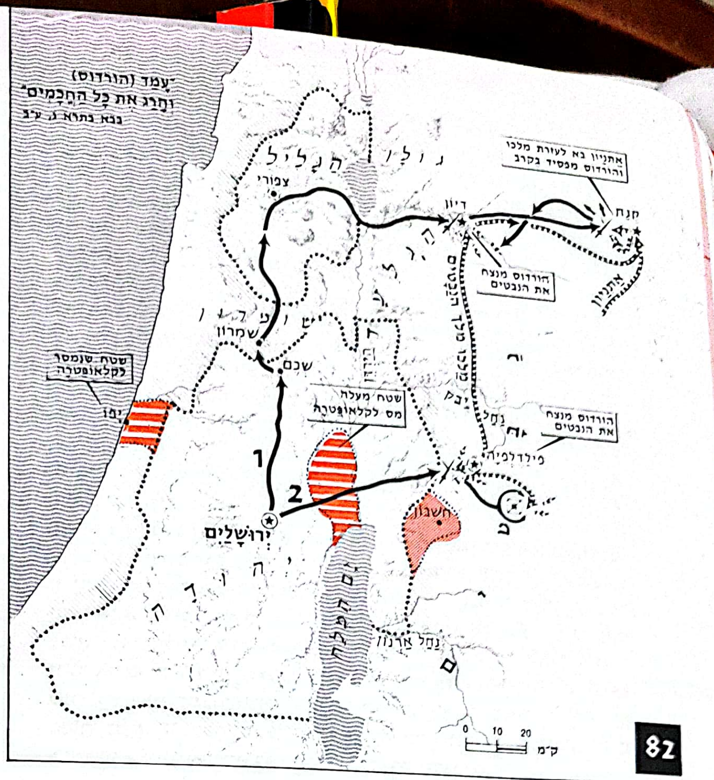
מִלְחֶמֶת הוֹרדוֹס עִם הָעַרְבִים

שנת **32** עד **31** לפה״ס

אחרי כיבוש ירושלים עשה הורדוס שְׁפָטים בַּאצולה וּבַסַנהֶדרִין, ורק כמה ממנהיגי הפְּרושים יצאו מִכלל זה. מכן ציווה לרצוח בעורמה את אֲרִיסטובּוּלוס אחיה של שימש כּוהן גדול, ובכך הִשמיד את האחרון לבית בּוֹ בזמן שהתבסס שלטונו מבפנים ארבו לַמלך הֶחדש מבחוץ. מַרקוס אַנטוניוס, המצביא הרומאי שלידו פריום, היה נתון בידי קְלֶאוֹפַּטרָה ז׳ מַלכּת מצרַיים, לבית תַלמַי. אשה זו שאפה לְחידוש ממלֶכת הפרעונים אַנטוניוס מסר לה את כל חוף הארץ (ובכלל זה יָפוֹ, ואת פַּרדְסֵי יְריחו, והורדוס נאלץ לשלם לה מס עבור קודם לכן רכושו.

כשיצאו אַנטוניוס וקְלֶאוֹפַּטרָה להילחם באוקטַוויָנוּס אַנטוניוס בַּשלטון, לא נִלוָוה אליהם הורדוס – מַלכּת מצרַיים נצטוָוה להילחם בּנַבָּטים (32 לפה״ס). ראשון בקרבת דִיוֹן נכשל הורדוס ליד קְנָת כשאַתְנָיוֹן, קְלֶאוֹפַּטרָה, בא לעזרת אויביו. בינתיים פקד רעש אולם הורדוס גבר על כל הקְשיים ובשנת 31 לפה״ס שנית ליד פִּילַדֶלְפְיָה (רַבַּת עַמּוֹן), רדף אחריהם וסגר על מנתק אותם ממְקורות המים. האויבים נכנעו והכירו הורדוס. מסתבר כי הם ויתרו אז על חֶשבּוֹן, ומֵאז שימשה צבאית להורדוס.

קדמ׳ טו 108–160 ; מלח׳ א 364–385

שטחים שנלקחו מֵהורדוס

כיבושי הורדוס

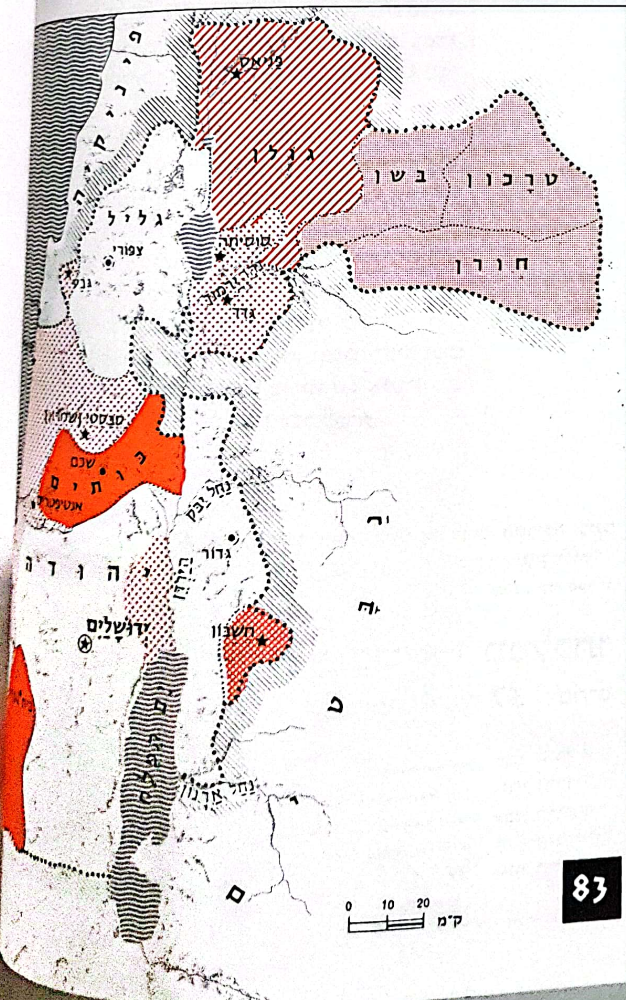
הורדוס

נבטים

גִדוּל מַמְלֶכֶת הוֹרדוֹס

שנת **40** עד **4** לפה״ס

בו בזמן שנלחם הורדוס עם מַלכּו ב׳ הוכרע גורל האימפֶּריום ליד אַקטיון שבּיָוָן, ששם ניצח אוקטַוויָנוּס (אַוגוּסטוּס קֵיסָר לעתיד) את אַנטוניוס ואת קְלֶאוֹפַּטרָה. בירתם נכבשה בשנת 30 לפה״ס, ושניהם מתו שם. הורדוס שהיה מבעלי בריתו של אַנטוניוס הצליח לשכנע את אַוגוּסטוּס כי יהיה נאמן גם לו. הקֵיסָר החזיר לו את יָפוֹ ואת פַּרדְסֵי יריחו והוסיף לו את מרבית החוף של ארץ ישראל, ובכלל זה עַזָּה, אַשדוד ויַבנֶה, את מִגדַל אַסטְרַטון, את שומרון וְכנראה גם את גֶבַע. גם מסר לו את סוּסִיתה וגָדֵר שבּעֵבר הירדן. שבע שנים אחר כך (23 לפה״ס) הוסיף לו הקֵיסָר את הטְרָכוֹן, הבָּשָׁן והחַוורָן שהיו בידי שַליט בני יְטור, שעשה יד אחת עם לִיסטִים מבני עַמוֹ. הורדוס ידע להשקיט את בני יְטור בְּהצלחה כזו, שאַוגוּסטוּס צֵרף לַממלכתו בשנת 20 לפה״ס גם את פַּנְיָאס, את הגולָן ואת החולָה. בזה הגיעה ממלֶכת הורדוס לְהֶיקֵפה הגדול ביותר.

חוֹסָפוֹת שטח בשנת 40 לפח״ס

חוֹסָפוֹת שטח בשנת 30 לפח״ס

חוֹסָפוֹת שטח בשנת 23 לפח״ס

חוֹסָפוֹת שטח בשנת 20 לפח״ס

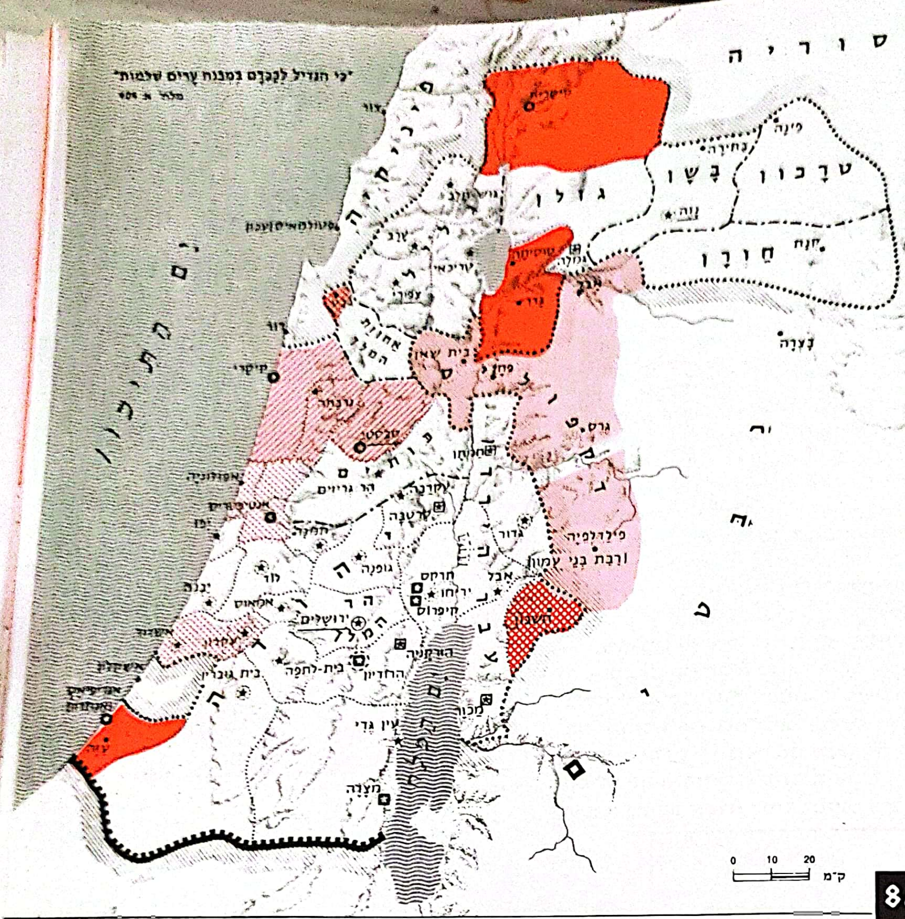
כיבושי שטחים מְחֻנָּבָּטים

קדמ׳ טו 217 , 343 , 344 , 360 ;
מלח׳ א 396 , 398 , 400 ;
אפיאנוס ; מלחמת אזרחים ח 75

מִבְנֶה מַמְלֶכֶת הוֹרְדוֹס
שנת 37 עד 4 לפה"ס

מטבע של הורדוס

- נבול מבוצר
- גבול הממלכה
- גבול טופַּרכִיָה
- גבול מָחוֹז (מֶריס)
- בירת מָחוֹז
- פּוֹלִיס מִיסודו של הורדוס
- בירת טופַּרכִיָה
- מבצר מלכותי מִיסודו של הורדוס
- מִבצר מלכותי
- עיר זרה
- שטח פּוֹלִיס מִיסודו של הורדוס
- שטח עיר בעלת זכויות פּוֹלִיס
- שטח עיר בעלת זכויות פחותות מפּוֹלִיס
- תחום מושבה צְבאית של הורדוס
- דֶּקַפּוֹלִיס

84

קדמ' טו 216, 254, טז 203; מלח' א 479, ב 252, ג 54–55; פלינוס ה 70

הדו־פרצופיות המאפיינת את שלטונו של הורדוס משתקפת גם בְּמבנה מַמלכתו. מַמלכה זו היתה מחולקת לשתי חטיבות גדולות: "אֲדָמת המלך" ותחומי הֶערים שהיו תחת מָרותו. "אֲדָמת המלך" היתה מורכבת מכמה יחידות־מִשנֶה: (א) שלושת המְחוזות — יהודה עֵבר־הירדן (הפֶּרֵיָה) והגליל. כל מָחוז וּמָחוז נתחלק לְכמה טוֹפַּרכיות (י"ג בִּיהודה, ד'—ה' בַּגליל וג' בּעֵבר הירדן); (ב) ארץ הכותים; (ג) אחוּזות המלך בּעֵמק יִזרְעֶאל; (ד) הגולָן, הבָּשָׁן, החַוּרָן והטְרָכוֹן, שהיו בחֶזקת תחומים צְבאיים.

בֵּין הֶערים שבּמָרוּתוֹ של הורדוס היו ערים שניתנו לו מידי הקֵיסָר (עַזָּה, גָּדֵר, סוּסִיתָה) וערים שהוּא שיקם והוסיף להן מִבנים וביצורים והֶחליף את שמָן (קֵיסָרִי בְּמקום מִגדַּל אַסְטְרַטוֹן וסֶבַּסטֵי בְּמקום שׁוֹמְרוֹן). ערים אלו שמרו על צורת הפּוֹלִיס היְוונית והיו להן מוסָדות נבחרים: דֵּמוֹס (כלל האזרחים), בּוּלֵי (מוֹעֶצת העיר) וַארכונטים (מוֹשְׁלים), אולם פְּקידי המלך היו מפקחים עליהן. אַשדוד וקֵיסַריוֹן (פַּנְיָאַס לְשעבר) היו זכויותיהן כּנראה פחותות מכך, וכן אַנטִיפַּטרִיס (שנוסדה בִּידי הורדוס לזֵכר אביו בּמקום אֲפֵק — אֲרֶתוּסָה לְשעבר) וַאגְרִיפַּיַס (אַנתֶדוֹן).

לְסוג זה של ערים אפשר עוד לשַׁיֵּךְ את המוֹשָׁבוֹת הצְבאיות בְּגֶבַע הפָּרשים ובחֶשבּוֹן. מִבצרים מלכותיים היו גם בּמקוֹמות אחרים, וּבִכלָל — גַּמלָה, חַמתָן ומַכוָר בּעֵבר הירדן, סַרטַבָּה, תְּרֶקְס וקיפרוס (על שם אמו של הורדוס) — שניהם ליד יריחו, הורקַנְיָה, הֶרוֹדְיוֹן (שם נקבר המלך) וּמְצָדָה.

כתובת לכבוד פיליפוס בן הורדוס

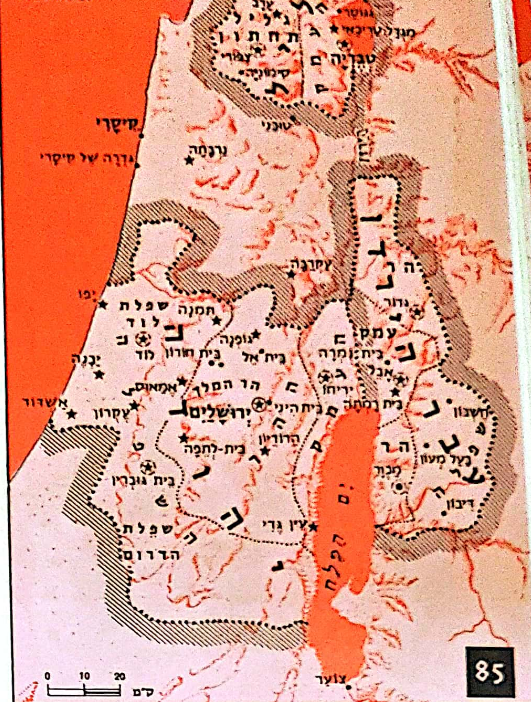
״שָׁלֹשׁ אֲרָצוֹת לְבִעוּר״

זֵכֶר לַחלוקה המנהלית הנהוגה בימי החַשמונאים (ראה מפה 68) ובימי הורדוס יֶשנוֹ בַּמִשנָה וּבַתוֹספתָא, בְּדינים הנוגעים לבִיעור פירות השְׁבִיעית. בעל השדה רַשַׁאי לאכול מִפרי שָׂדֵהוּ בַּשנה השביעית מִמִינֵי פירות שביעית שאגַר בביתו, כל זמן שמינים אלה עדיין מצויים בשדות. אבל ברגע שכָּלָה מין כלשהו מן השדה, האיש חייב לבַעֵר אותוֹ מין מן הבית ולהפקירו. הַהלכה הַתַנאית קובעת כי זמן חובת הבִיעור לְפירות שביעית מיוחד הוא לְכל ״אֶרֶץ״ ו״אֶרֶץ״, הכול לפי הזמנים שהפירות כלים בְּאותה ״אֶרֶץ״. ״הארָצות לְבִיעור״ מפורטות בִּמקורותינו בִּשלוש חטיבות, שכל אחת מֵהן מתאימה לְתחום יישוב יהודי מגובש: יהודה (הכוללת את אֱדום), הגליל ועֵבר הירדן. שלוש אלה מתחלקות שוב לְשלוש־שלוש ״ארָצוֹת״ משנֶה.

ה״אֲרָצוֹת״ של הגליל הן: הגליל העליון, הגליל התחתון שהוא תחום צִיפּורי (ראה מפה 136) וה״עֵמק״ שהוא תחומה של טְבֶרְיָה (או טַרִיכֵאַי קודם שנוסדה טְבֶרְיָה) ושל בִּקעת גִינוֹסַר. יהודה ועֵבר הירדן מתחלקות לְהר, שפֵלה ועֵמק. בִּיהודה ״הָהר״ מתאים לתחומה של ירושלים, ״השפֵלה״ כוללת את שפֵלת לוד (המשתרעת מבית חורון עד הים) ושפֵלת הדרום (התוֹאמת את מרבית תחומה של בית גוברין), ו״העֵמק״ כולל את יְריחוֹ ואת עֵין גֶדִי. בּעֵבר הירדן, הטוֹפַּרכיות של אָבֵל ובית רָמתָה־יוּלִיַס הן ״העֵמק״, תחומי גְדוֹר וּמַכְוָור—״הָהר״, וחֶש־בּוֹן וּבנותיה—״השפֵלה״.

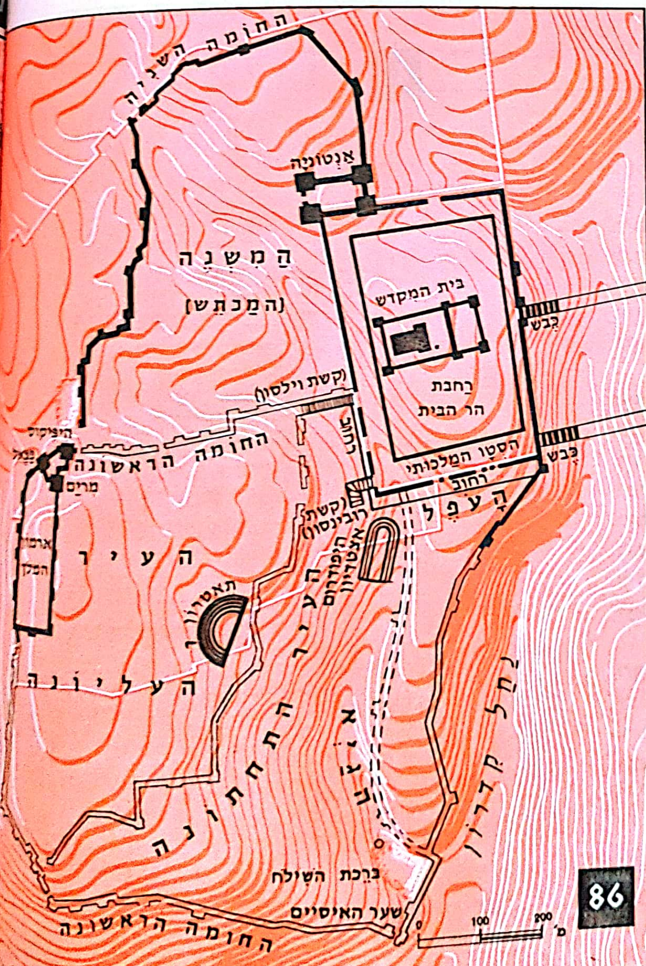
בַּמִשנָה וּבַתוֹסֶפתָא נזכרים מקומות שונים שפרי השדה כָּלֶה בהם אחרונה, ואלה סוּמנוּ בַּמפה. עוד זֵכר לַחלוקה ההורדוסית לטוֹפַּרכיות יש כַּנראה בַּחלוקת הארץ לכ״ד ״מַעמָדוֹת״, שלכל אחד מֵהם היתה עיר ״מַעמד״ שלוֹ, ששם נאספו בני ה״מָעמד״ לַעלות לִירושלים.

ה״מַעמָדוֹת״ שימשו כעין באי כוח של הציבור העומדים על גבי הכוהנים המַקריבים את קרבְּנות הציבור–כ״ד ״מַעמָדוֹת״ של ישרְאלים כנגד כ״ד משמָרות של כוהנים, כל ״מַעמד״ בַּשבוע שלוֹ. הֶסדר זה תוֹאם את חלוקת הארץ בימי בית הורדוס: י״ג טוֹפַּרכיות בִּיהודה, ה׳ בַּגליל וג׳ בּעֵבר הירדן הן כ״א. אם נוסיף שלוש טוֹפַּרכיות שמִחוץ ל״אַדְמַת המלך״ שהיו יהודיות בְּמבנה תושָׁביהן (נַרבָּתָה בּתחום קֵיסָרי, אַשדוד וְעֶקרון בתחום אַשדוד) נגיע לְמספר כ״ד ה״מַעמָדוֹת״.

★ יִשוב מ־כ״ד מעמדות
.... גבול מָחוֹז
.... גבול ״ארץ״

משנה שביעית פ״א, ב; תוס׳ שביעית פ״ז, י־טו; משנה תענית פ״ד, ב

״מִי שֶׁלֹּא רָאָה בִּנְיַן הוֹרְדוֹס לֹא רָאָה בִּנְיָן נָאֶה מִיָּמָיו״
בבא בתרא ד, ע״א

בִּנְיְנֵי הורדוס בִּירוּשָׁלַיִם

אהבת הפאר, הרצון להנציח את שמוֹ, הצורך להבטיח את שלטונו כלַפֵּי פְּנים וּכלַפֵּי חוּץ, לפייס את העם וּלהעסיקוֹ—כל אלה בְּצֵירוף אוֹצרותיו שבאו לוֹ מֵהמִסים וּמֵעסְקֵי המִסחר שלוֹ גרמוּ לְהורדוס שיהַדר את בירתו ירושלים וִיבַצרה. הוא הקים לעצמוֹ ארמון מפואר בַּפינה הצפונית־מערבית של העיר העליונה. ארמון זה היה מוגן מצד צפון בִּשלושה מִגדָלים חזקים הקרויים על שם אחיו פַּצָאֵל, אשתו מִרְיָם וִידידו הִיפִּיקוס. באותו הרובע אשר ישבוּ שם בני אמידים מְיוּוָנים הקים הורדוס גם תיאטרון. הוא הקים חומה פנימית לַהגנת העיר העליונה, בָּנה גם את החומה השנייה וגם איצטַדיון מִדְרום לְהר הבית, שיש לאַתרו כַּנראה בַּגַיא המֶרכזי.

הורדוס הִרבָּה לַעשות בְּהר הבית: הוא הכפיל את שטח רַחבת־הָהר והִקיפה בְּחומות תמיכה וּבסטָווים. בייחוד בלט שם ״הסטָיו המַלכו־תי״ (בַּסִילִיקָה) בִּדְרום הרְחָבה. הורדוס קשַר אותו עם העיר העליונה על ידי גשר שני (הקרוּי היום בפי החוקרים ״גשר רובינסון״). המלך בנה מֵחדש גם את הבית עצמו על שתי העזָרות שבּוֹ בּפאֵר כזה, עד שאפילוּ הַחכמים מתנגדיו אמרו: ״מי שלא ראה בניין הורדוס לא ראה בניין נאֶה מִיָמיו״. כדי לשלוט בְּביטחון בַּמִקדש הפך הורדוס את הבִּרִיס הישנה בפינה הצפונית המערבית של הר הבית למבצר ענק וקרא לו ״אַנטוֹנְיָה״, לְכבוד מַרקוס אַנטוֹניוּס.

▬ בְּנִיָה בִּזמן הורדוס

קדמ׳ טו 318, 380–425; מלח׳ א 401; ה 108, 161, 238, 246, 507, ז 172–177

מַסְעוֹת יֵשׁוּ הַנּוֹצְרִי
שנת 5 לפה״ס עד 30 לספי׳

שלהי תקופת הבית השני הם זמנים של תסיסה רוחָנית רבה בקרב העם. הַהמונים לא יכלו להבין את פשר שקיעת זוהר החַשמונאים ואיבוד חֵירותם, והם ראו בָשעבוד הרומאי חלק מ״חֶבלֵי המָשִיחַ״. הרגשת ״סוף העולם״ הקרֵב ובא עוררה רבים לתשובה, ורבו המוכיחים והכיתות למיניהן. על רקע של תסיסה רוחנית זו עלינו להבין את המסורות הנוצריות על חייו ופעולתו של יֵשו הנוצרי. לפי מסורות אלה נולד יֵשו בבית לֶחם בסוף ימי הורדוס (5 לפה״ס). הורדוס זָמם לַהמיתו ואז נמלטו אמו מרְיָם ובעלה יוסף, נַגר ותושב נָצרַת שבַּגליל, עִם התינוק למצרַיִם. אחרי מות הורדוס חזרו משם לנָצרַת.

יֵשו גדל בנָצרַת וחי שם בקביעות כעשרים שנה. כמה פְּעמים עלה לרגל לירושלים. בשנת 27 לַספירה בקירוב הֵחל מַטיף אחד ושמו יוחנן לקרוא את העם לתשובה, והיה מַטביל את ההולכים אחריו בַּירדן לכַפָּרת עוונותיהם. גם יֵשו היה בין הנטבלים. אחרי תקופה של התבוֹדדות במדבר יְריחו חזר יֵשו לנָצרַת. האֶוַנגֶליונים מייחסים את הנס הראשון שלו (הנס בקָנָה, היינו הפיכת מים ליין בעת־משתה נישואים) לאותו פרק זמן. אנשי נָצרַת סֵירבו להאמין בּיֵשו ואף התנכלו לחייו. הוא עזב את העיר ועבַר לגור בּכפר נַחום שעל שפת ים כינרת, ומאז היתה רוֹב פעילותו מסביב לְים כינרת (ראה מפה 95). מחוּץ לְמרחב זה יצא ישו לתחומן של הֶערים הפֵיניקיות צור וצידון, וכן היה לְיד קֵיסַריון ובְערי הדֶקַפּולִיס. ופעם בשובו מירושלים נפגש יֵשו עם אשה שומרונית ליד עֵין סוכֵר, בקרבת באר יעקב שליַד שְכֶם.

בָּאחרוֹנה עלה יֵשו לְרגל חג הפסח לִירושלים דרך עֵבר הירדן היהודי (ה״פְּרֵיָה״). בְּדרך זו הלכו יהודים שלא רצו לַעבור בּאֶרץ הכותים מסיבות שונות. מֵעבר לַירדן עשה יֵשו את דרכו לִיריחו, ומשם עלה לִירושלים. הוא נכנס לָעיר כּשהעם מקבל אותו בַּחגיגיות רבה. הוא התגורר זמן מה בבֵית חניה שעל הר הזֵיתים וירד משם לחַצרות בית המִקדש כדי לְהַטיף לָעם. בלֵיל חג הפסח ערַך את סעודת החג בבֵית אַחד הָאמידים. באותו לילה נאסר יֵשו בּגַת שְמָנים והואשם לפני הסַנהֶדרין בחִילול השֵם. לְבסוף העבירו הרָשויות היהודיות את משפטו לפני כס הנציב הרומאי, פונטִיוס פִּילַטוס, ולפניו נִשפט יֵשו על מרידה (כ״מֶלך היהודים״) ונצלב בּפקודת הנציב. לפי המָסורת הנוצרית ביקש יוסף איש הרָמתָה (שהיה בולֶבטס—״חבר המוֹעָצה״—בירושלים והיה בין אלה שציפו לְמלכות שמַיים) את גוויית יֵשו מידי הנציב וקְברו בקבר שחצַב לעצמו. הנוצרים מאמינים שיֵשו קם לתחִייה בַּיום השלישי לצְליבתו, הופיע כמה פְּעמים לעיני תלמידיו בּסביבות אֶמָאוס, ... לים ועל שפת ים כינרת ולְבסוף עלה לַשמיים מפסגת הר הזֵיתים.

בירושלים נותרה עדה נוצרית קטנה, והיא הֵחלה בְּפעולת ... בראשונה בְּקרב היהודים בָּארץ ובַגולה, וְכאשר סֵירבו אלה ... בּיֵשו עברה ההטפה לאחר מכן אל בּין אומות העולם. מפנה זה ... בעיקר בְּהשראתו של שָאול מטַרסוס, תלמידו של רַבָּן גַמלִיאֵל, ... מפְרושי לשָליח נוצרי והֵסב את שמו פַּאולוס. מעשה זה של ... הוא אשר העלָה את הנַצרות לגורם היסטורי כללי. הצירוף של ... היהודית במשיח הבא להשליט צדק בָּעולם הזה, עם האמונה ... בּאֵל המתגלגל בגוף ומופיע עלי אדמות קֵירב את לִבבות הנוכרים, ... לא נתקבלה על לבם של היהודים. ממאה ב׳ לַספירה נפרדו ... היהדות ודַרכי הנַצרות לִצמיתות.

מקומות רבים בַּגליל מקודשים לַנוצרים, מפני המעשים ... הנוצרי בּהם, לפי הכתוב בספרי האֶוַנגֶליונים. רוב זמן פעילותו ... רית (שארכה שלוש שנים בּקירוב) ישב יֵשו בּכפר נַחום, כפר ... על שפת ים כינרת. משם יצא לסיורים בים, למשל לבית צַיידָא. ... היתה עיר מוצאם של כמה מתלמידיו החשובים ביותר. בּקרבתה ... לפי המָסורת הנוצרית, נֵס הלחם והדגים, שכמות מזון זעומה ... לכלכל בּני אדם רבים. בּ״הר הברכות״ (ליד גִינוסַר) נאמרו ... מֵהמֵימרות הבְּסיסיות של הנַצרות. ליד גֶרגֶסָה אֵירע נס גֵירוש ... מגופו של חולה, והרוחות הרָעות נכנסו לעֵדר חזירים והם קפצו ... וטבעו שָם. הר תָבור הוא מְקום ״שינוי הצורה״ של ישו שהופיע ... לדברי תלמידיו — כדמות זוהרת בּין משֶה ובין אֵליָהו. בנעים ... יֵשו בֶּן אלמנה שכבר נחשב לְמֵת. מִגדָל (מִגדַל נוניָא) היא, לפי ... הנוצרים, מְקום מוצאה של מִרְיָם, חוטאת לְשֶעבר, שהיתה ... הנָשים הנִלוות לַעֲדתו של יֵשו.

94

דרכים שעבר בהן יֵשו לפי המָסורת הנוצרית

0 25 50 ק״מ

יֵשׁוּ בַּגָּלִיל
שנת 27 עד 30 לספירה

95

עיר

כפר

דרכו של יֵשו לפי המָסורת הנוצרית

"וְכֹל הַבָּאִים בְּסֶרֶךְ הַיַּחַד יַעֲבוֹרוּ בַּבְּרִית לִפְנֵי אֵל"
סרך היחד א 16

★ מְקוֹם מַטמוֹן של כּת ים המלח

מגילות הנחושת;
סרך היחד;
מגילת ההודיות;
מגילת ברית דמשק

96

"כַּת יַם הַמֶּלַח" וְאוֹצְרוֹתֶיהָ

אחת מתופעות התסיסה הרוחָנית־הדתית בְסוף ימי הבית השני היא כת דתית, אשר על קיומה נודע לנו רק מגילוי כּתבי־יד בַּמְּערות שבסביבות חִרבת קומרָאן (שנקראה כנראה בפי הכת "מְצַד חסִידים") מדרום לירִיחו. כת זו יסד איש אחד המכונה "מוֹרֶה הצֶדֶק", כּנראה בימי יַנַּאי המלך. הואיל ואחד מֵעקרונותיה היתה פְּסילת בית חַשמוֹנַאי לַכהונה הגדולה ודבֵקות בַּכּוהנים מבית צָדוק, הוציא יַנַּאי את "מוֹרֵה הצֶדֶק" להורג.

הכת התבדלה בַּמדבר והתארגנה בִּסביבות ים המלח. לפי "סֶרֶךְ הַיַּחַד" (כעין תַּקנון הכּת) הם חיו בשיתוף נְכסים בעֵדה אחת. עיקר אמונתם היתה "בִּגזירה קדומה", היינו שאלוהים קָבַע מֵראש את גורלו של כל אדם, מי לְחסד ומי לַאֲבַדון, ואין מעשיו של הנידון יכולים לְשנות מאומה את גורלו. מובן כי אנשי הכת ראו את עצמם "נבחרים לְחסד". הכת הֶחזיקה בְּלוח זמנים, חַגים ומועדים שונה מזה של שאר היהודים. אנשיה פסלו את העבודה בבֵית המִקדש שבירושלים. בימי הורדוס התגוררה הכת בירושלים, אולם חזְרה לַמִּדבר בִּימי אַרכֶלַאוס וישבה בַּ"מְּצָד" שלה עד לִשנת 68 (ראה מפה 111).

בין הכתבים שנתגלו בַּמְּערות היו גם שני גְלילי נחושת שנחרתו עליהם כתובות. כשנפתחו הגְלילים ופוענחו התברר שאלה הן רשימות של אוֹצָרות טמונים — אוֹצְרות כסף, זהב, קטורת, בשמִים ועצים טובים. אוצרות אלה מסתכמים בסכומים אגדתיים. עד היום נמשך הוויכוח בין החוקרים אם האוצָרות האלה היו במציאות או שהם פרי דמיונם של הכותבים. מתוך 63 המטמונים שברשימה, 26 הם בירושלים או בקִרבתה.

רבים מן החוקרים מזהים את אנשי הכת הזאת עם כת האיסיים — או עם פלג אחד שלהם — הידועים מן המקורות הספרותיים של סוף ימי הבית השני. מרובה הדמיון בין מה שעולה מכּתבי הכת ובין מה שמספרים פילון ויוסף בן מתתיהו וַאחרים על האיסיים. הדמיון הוא בָּאמונות, באוֹרח החיים ובמקומות המגורים במדבר יהודה.

אֶרֶץ הַכּוּתִים

כדברי רֵיש לָקִיש "יהודה וְגליל — רצועה של כותים מַפסֶקת ביניהם" (חגיגה כה, ע"א). בְּעיית היְחסים עִם השומרונים הִקשתה על חיי היהודים בארץ־ישראל בימי הבית השני ואחרי חורבנו. עולי הרגל מֵהגליל לִירושלים, היו לִפניהם שתי דרכים: דרך ארוכה בעֵבר הירדן ודרך קצרה החוצָה את ארץ השומרונים. אך פְּעמים רבות אֵירעו התנג־שויות בְּדרך קצרה זו. מִקצת השומרונים היו עִם היהודים בהתנגדות לַמשטר הרומאי ולתַרבות יוון, אך רבים מֵהם לא היו שותפים לְמאבק זה. הַחכמים הודו כּי השומרונים מדַקדְקים יותר מהיהודים במִצוות שקיבלו עליהם, והיו שראו אותם כישראל. אחרי חורבן הבית, ובייחוד אחרי כשלון מרד בר־כוכבא (שבו השתתפו שומרונים רבים), נפרדו דַּרכי שני הַעמים עד לַתקופה הבּיזַאנטִית. וחכם יהודי בן הדור קובע: "בראשונה שהיו משוקעין בכופרָניהן, אבל עכשיו שאין להן לא מִצווה ולא שיָרי מִצווה חשודין הן ומקולקָלין הן" (ירוש' פסחים פ"א, כז, ע"ב).

ירידת קרנם של היהודים בארץ־ישראל לאחר המרד נָתנה מקום לשומרונים להתפשט. מחוז עַקרַבָּה נבלע בתוכם. יישוביהם התרחבו בַּשרון עד כדי כך, שחכמים הטילו ספק בְּכַשרות היין בְּאיזור זה המשת־רֵע מכפר פְּגַי בדרום עד לגְדֵרָה של קֵיסָרִי בצפון. לאט לאט חדרו השומרונים גם לערים שהיו מֵרכזים יהודיים, כגון לאֶמָאוּס וסביבתה, ללוד ולערי הדרום מזה ולצִיפּוֹרִי וְלטבֵריָה מזה. היו גם קיבוצים שומרוניים בֶּערים היווניות, כגון עַזָּה ובנותיה, אַשקלון, עַכּו ובית שְׁאָן. התפשטות השומרונים הגיעה לְשיאה במאה ד'. אז "חילק" מנהיגם בָּבָא רַבָּא את ארץ־ישראל לי"ב מְחוזות, כל אחד עם "ראש העם" שלו. בין "המְחוזות" האלה אנו מוצאים תחום שמִן "עַזָּה ועד נַחל מצרַיים", "מֵראש הנִקרָה ועד צור", "מן הכרמל ועד עַכּו", "מֵהר הגליל ועד הלְבָנון" וכו'. בְּעיית השומרונים הוסיפה להטריד את היישוב היהודי עד לְסוף התקופה הבּיזַאנטית ומֵעבר לה.

★ ישוב ובו שומרונים
.... גבול ארץ הכותים
.... גבול ההתיַשבות השומרונית
התיַשבות שומרונית צפופה

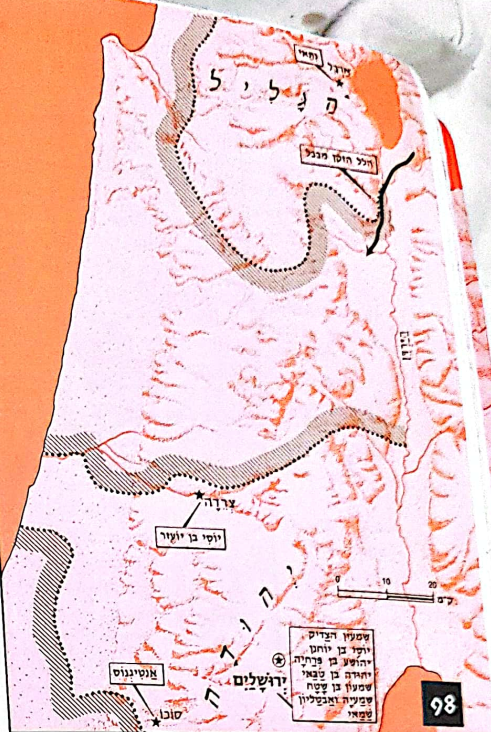
"הראשונים (מבין חכמי הזוגות) היו נשיאים ושניים להם אבות בתי דינין"

"הזוגות"

בימי הבית השני החלה להתפתח התורה שבעל-פה. מחזיקיה היו הפרושים, אשר ראשיהם נזכרים במשנה (אבות, פרק א') ב"זוגות" חכמים. לפי הנאמר שם מסר משה את התורה שבעל פה ליהושע, ויהושע מסרה לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים לאנשי כנסת הגדולה. משיירי הכנסת הגדולה היה שמעון הצדיק, הכוהן הגדול בימי אנטיו-כוס ג'. ממנו קיבל את התורה אנטיגנוס איש סוכו — שמו היווני מעיד על זמנו, ימי בית סלווקוס, ומקום מוצאו (סוכו שבסביבות בית גוברין) מראה כי לימוד תורה שבעל פה חדר גם לתחום הכפרי של יהודה.

אחר אנטיגנוס מתחילה שרשרת זוגות הנמשכת חמישה דורות. בזוג הראשון היה שוב איש ממוצא כפרי, יוסי בן יועזר איש צרדה במחוז תמנה. עם הזוג השני נמנה הגלילי הראשון מבין החכמים — נתאי הארבלי, כנראה בן העיר ארבל שבקרבת מגדל ממערב לים כינרת. בני הזוג השלישי שניהם כפי הנראה מירושלים. אחד מהם, שמעון בן שטח, היה מנהיג המתנגדים לינאי המלך, ירד מחמת הרדיפות לאלכסנדריה וחזר בימי שלטונה של שלומציון שעה שהיה הוא למעשה שליט יהודה. הוא הנהיג חובת לימוד כללית לילדי ישראל (הזכרים). הזוג הרביעי, שמעיה ואבטליון, היו ירושלמים. יוסף בן מתתיהו מזכיר אותם בשמות היווניים סמאס ופוליון, והוא משבח את אומץ לבו של שמעיה בעת משפטו של הורדוס הצעיר לפני הסנהדרין. חכם זה היה היחיד שלא נרתע מפני השאפתן המיוחס. הורדוס כיבד את שני מנהיגי הפרושים אחרי שירושלים נפלה לידיו, כנראה מתוך שאיפה להעלותם לעומת האצולה הצדוקית שהיתה מתומכי מתתיהו-אנטיגונוס.

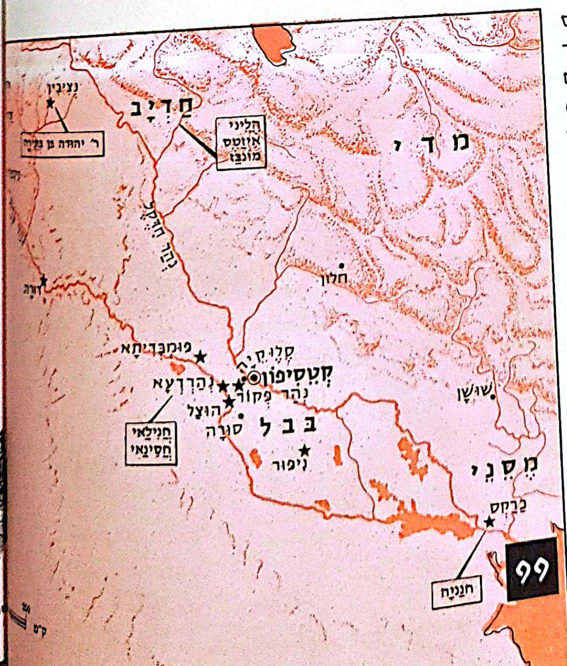
הזוג האחרון היו הלל הזקן יליד בבל ובן מחלוקתו שמאי. מחלוקו-תיהם ומחלוקות תלמידיהם הקרויים "בית הלל" ו"בית שמאי" הן אחד היסודות של תורה שבעל פה.

משנה אבות פ"א

"יודע הקדוש ברוך הוא שאינן ... אכזריות של אדום ..."

יהדות בבל, מסני וחדיב בימי הבית השני

בארץ בבל נותרו יהודים רבים מגולי ציון שלא עלו ארצה, ואלה היו היסוד לגולה הבבלית אשר משקלה היה ניכר כבר בימי הבית השני. עיקר היישובים היהודיים שם היו מרוכזים בקרבת בבל העתיקה: בסלוקיה ובקטסיפון בת זוגה שמעבר לנהר חידקל, בנופר וביישובים שהיו כמעט כולם יהודיים כמו נהרדעא ונהר פקוד. כמו-כן ישבו יהודים רבים לאורך הפרת, בדורה ובניקפוריון, בארץ חרן (אדסה — אורפה וקרחי), בנציבין ובחדיב הסמוכה, ואפילו בספסינו כרקס שעל חוף המפרץ הפרסי.

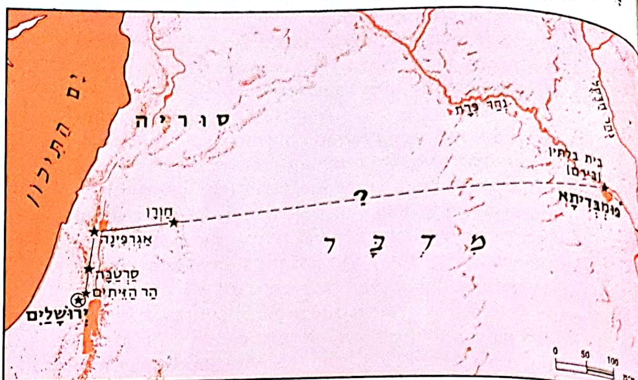
השלטון הפרתי בבקעת פרת וחידקל שעמד מאז שנת 129 לפה"ס אחרי מפלתו של אנטיוכוס ז' (ראה מפה 46) היה רופף למדי, והיישו-בים היהודיים היה להם כרגיל חופש פנימי נרחב, וגם היו זמנים שמילאו יהודי בבל תפקידים מדיניים. בימי ארטבן ג' (16—36 לספירה) היו חנילאי וחסינאי, שני אחים אנשי מלחמה בני נהרדעא, שליטים מטעם המלך במחוז בבל חמש עשרה שנה (20—35 לספירה בקירוב). סוחר יהודי, חנניה שמו שחי בכרקס, השפיע על איזטס בן מלך חדיב שגר בעיר זו בהיותו נסיך צעיר, וזה התגייר. איזטס, אמו הילני ואחיו מונבז החזיקו בדת ישראל גם כשהיו שליטים בארצם. מונבז מלך שם עד לשנת 63 לספירה. הילני אמו עברה לגור בירושלים ונתפרסמה היא ומשפחתה בידה הרחבה במתנותיה לבית המקדש ולבני העיר בכלל. בני משפחת מלכי חדיב בנו לעצמם ארמונות בירושלים. המלכה בנתה לעצמה ולבני ביתה קבר מפואר הידוע היום כ"קברי המלכים". בני משפחת מלכי חדיב נלחמו בגבורה לימין היהודים במלחמתם עם הרומאים.

בימי הבית השני התחילו גם הקשרים הרוחניים בין הגולה הבבלית לארץ-ישראל. הלל הזקן עלה מבבל ור' יהודה בן בתירה ישב בנציבין שבבבל עוד בימי הבית.

קדמ' יח 310-379

קַו הַמַּשּׂוּאוֹת מִירוּשָׁלַיִם לְבָבֶל

"בָּרִאשׁוֹנָה הָיוּ מַשִּׂיאִין מַשּׂוּאוֹת"
משנה ראש השנה פ״ב, ב

קו מַשּׂוּאוֹת
קו מַשּׂוּאוֹת מְשׁוֹעָר

משנה ראש השנה פ״ב, ד; בבלי ראש השנה כב, ע״ב

אף על פי שהיה מספר רב ומעמדם הכלכלי איתן, ראו יהודי בבל את עצמם אֵיבָר מן האומה וצִייתו לְהוראות הסַנהֶדרין שבירושלים. חשיבות מיוחדת היתה לקביעת הֶחודשים והמועדים שנֶעשתה בירושלים לפי עדויות על מולד הלְבָנה, כי עדיין לא נקבע הלוח העִברי באותם הימים. הידיעה על קביעתו של החודש היתה בעלת חשיבות רבה לְסֵדר חיי הציבור והדת של היהודים. כדי להודיע לִיהודי בבל מתי קידשו בית הדין שבירושלים את החודש התקינו בימי הבית השני קו מַשּׂוּאוֹת, היינו סימני אש שבְּאמצָעותם העבירו את הידיעה על קביעת החודש מירושלים לבבל בו בַּלילה. (שיטת סימני משׂואות היתה ידועה היטב בַּתקופה הקדומה; לפי המָסורת היוונית הודיעו על נפילת טְרוֹיָה לְמִיקֶנֵי באמצָעות מַשׂוּאוֹת).

קו המַשׂוּאוֹת לבבל התחיל בירושלים, שם ניתַן הסימן הראשון מֵהר הזֵיתים שממזרח לָעיר. סימן זה נראָה בהר סַרטַבָּה, ששם ניצַב מִבצר אלֶכּסַנדְריון וְשעדיין היה בתחום ארץ יהודה. מסַרטַבָּה קיבלו את הסימן במִבצר אַגרִיפִּינָה הזֵהה כנראה עם כוכב הירדן בַּגליל, מֵעל לבִקעת הירדן. מֵאַגרִיפִּינָה נמסר הסימן לְפִסגת הר הַחַוורָן שהיתה בִּרשות בית הורדוס, ומשם הועבר (בוודאי באמצָעות כמה תחנות בינַיים שאין המקורות מזכירים אותם) לְבֵית בַּלתִין (בִּירָם) שעל נְהר פְּרת. מבית בַּלתִין המשיכו בסימנים עד שנראו הללו בְּכל רַחבי גולת בבל (לפי הגְמָרָא נתקבל הסימן בעיקר בפוּמְבּדִיתָא). המאותת היה "מוליך ומֵביא מעלֶה ומוריד (את הלַפיד) עד שהיה רואה כל הגוֹלָה לפניו כִּמדורת אש".

מַסְעוֹת אַגְרִיפַּס א׳ לִפְנֵי עֲלוֹתוֹ לַשִּׁלְטוֹן

שנת 23 עד 37 לספ׳

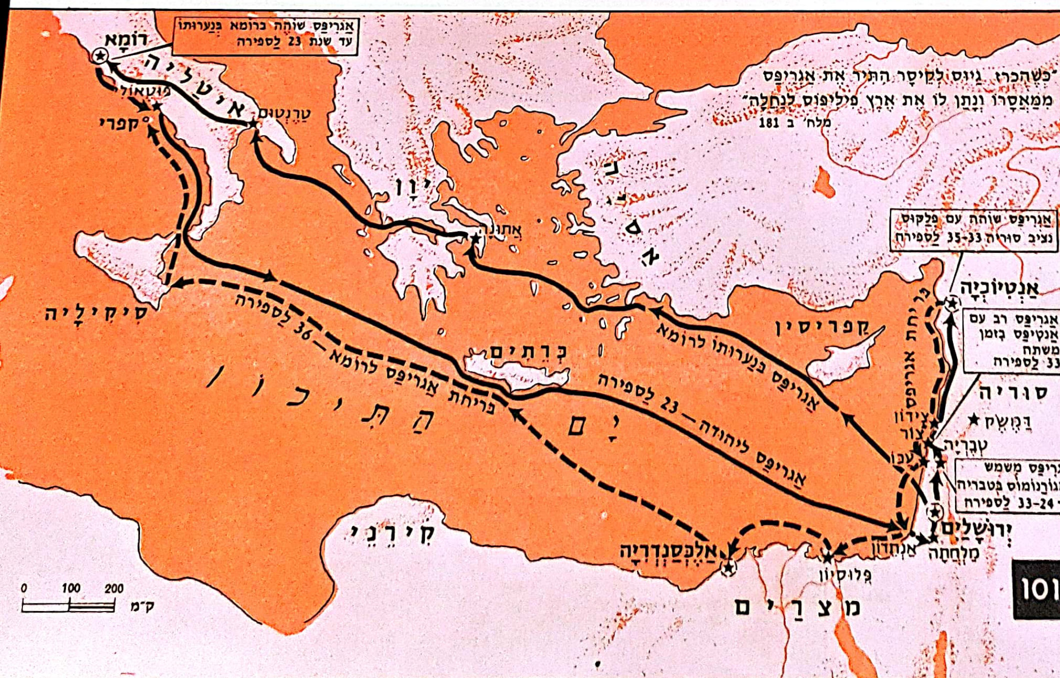
אַגרִיפַּס היה נֶכדו של הורדוס ובנו של אֲריסטובולוס אשר ילדה מרְיָם החשמונאית להורדוס. אחרי שהֵמית סבו את אביו בילה אַגרִיפַּס את נעוריו ברומא. שם חי בַּחצַר הקיסר טִיבֶּריוס בִּידידות עם דְרוּסוּס בנו של הקיסר. כשמת דרוסוס (בשנת 23) עזב אַגרִיפַּס את רומא בְּמצב עלוב, כי בזמן שהותו בַּחצַר הקיסר בִּזבז את כל כספו ואף שקע בחובות. הוא חזר לִיהודה והתגורר בְּמגדל מַלחָתָה שבִּגבול אֱדום בְּיֵיאוש גמור. בהשתדלות אשתו קִיפּרוֹס שהיתה בת דודתו העניק לו אַנטִיפַּס דודו את משׂרַת המַשגיח על כלכַּלת טבֶריָה (מִשׂרַת אַגוֹרָנוֹמוֹס).

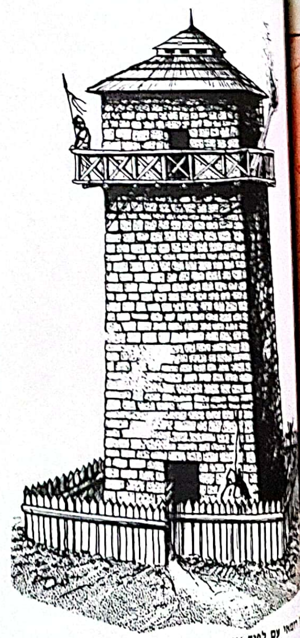
אחרי ששימש כמה שנים בִּמשרה זו הסתכסך אַגרִיפַּס עם אַנטִיפַּס בעת משתה בְּצור ונאלץ לצאת אל פְלַקּוּס נְציב סוריה (שנת 33 בְּקֵירוּב). אולם גם שם הסתבך אַגרִיפַּס בְּענְיינֵי שוחד וברח בְּדרך הים. תחילה בא לעַכו ושם עלה בידי אַחד ממְשרתיו ללוות עבורו כסף בִּתנאים קשים. מעַכו נסע אַגרִיפַּס לאַנתֵדוֹן ושָׂכר אניה בנמל, אך ברגע שרצה להפליג

קדמ׳ יח 135–131; מלח׳ ב 183–178

אסר אותו האַפּוטרוֹפּוֹס הקֵיסָרי על אחוזת יַמנֵיָה (ראה מפה 93). אַגרִיפַּס נמלט בִּספינתו בלילה והגיע לַאלֶכּסַנדרִיָה, ובזכות הַפצרותיה של קִיפרוס הִלוָהו האלברכוס (ראש יהודי מצרַיים) כסף, ועלה בידו לְהגיע לְמחוז חֶפצו — לְאיטַליה.

בְּקַפּרִי, שבה ישב באותה שעה טִיבֶּריוּס קֵיסָר הזקֵן, נתקבל אַגרִיפַּס בְּסֵבר פנים יפות והתיידד עם גַיוּס (קַלִיגוּלָה) שהיה אמור לָרשת את כיסא הקֵיסר. ידידות זו הביאה אותו למאסר כשנמסרו לטִיבֶּריוּס כמה מדבריו הבלתי שקולים של אַגרִיפַּס. אולם כשמת הקֵיסר וגַיוּס היה ליורשו (שנת 37) העניק השַליט הֶחדש לידידו אַגרִיפַּס שַרשרת זהב שמִשקלהּ כְּמִשקל שַרשרת הברזל שבה היה כבול. לאות הוֹקרה מינָה גַיוּס את אַגרִיפַּס לְשַליט על נחלתו של פִילִיפּוֹס בן הורדוס בתוספת חבל לִיסַנְיַס (אָבֵל וכַלקִיס שבַּלבָנון) והעניק לו את התואר מלך. בשנת 38 חזר אַגרִיפַּס ברוב פְאר לתחוּם מַמלכתו.

רומאי עם לפיד איתות (מתבליט על עמוד טְרַיָינוּס ברומא)

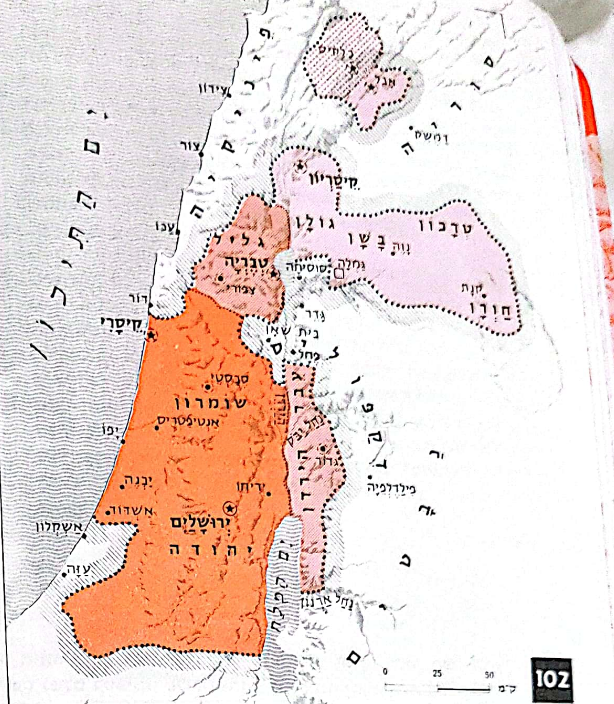
גִּדּוּל מַמְלֶכֶת אַגְרִיפַּס א׳

שנת 37 עד 44 לספ׳

תוך שנים מעטות להמלכתו על נחלת פיליפוס ומדינת אבל בידי אגריפס לאחד בידו כמעט את כל ירושת הורדוס סבו. בשנת 39 הוגלה אנטיפס לגליה ואגריפס ירש את נחלתו. בשנת 41 בעת שהותו ברומא, עזר המלך לקלודיוס לעלות על כסא הקיסר לאחר רצח קליגולה, והקיסר החדש מסר לשלטונו את נחלת ארכלאוס, שומרון ויהודה, והורדוס אחיו קיבל את מדינת כלקיס בבקעה. שלוש שנים (41–44) מלך אגריפס א׳ על ממלכת היהודים. היתה זו תקופת הזוהר האחרונה שלפני מלחמת החורבן.

התלאות הרבות שנתנסה בהן המלך עיצבו את אופיו. בהגיעו ירושלים הקדיש את שרשרת הזהב מתנת גיוס קיסר לבית המקדש. כשעלה על דעת קיסר רומי להעמיד את פסלו בהיכל בירושלים, מה שהרעיש את העם עד למעמקי נפשו וגרם להתערבות פטרוניוס נציב סוריה, הצליח אגריפס למנוע את הגזירה בזכות השפעתו על השליט הבלתי שפוי בנפשו. בימי מלכותו, בשהותו ביהודה, שמר אגריפס בקפדנות על מצוות התורה. אגריפס גם ניסה לחזק את ירושלים ותיכנן את החומה השלישית, אך נאלץ להפסיק את בנייתה בצו הרומאים. כשכינס מרגז נציב סוריה אסיפת מלכים שכינס אגריפס ללא נטילת רשות הרומאים. נוכח דבקותו בעם סלחו החכמים לאגריפס על שנהג מחוץ ליהודה כמלך הלניסטי, השתתף בהצגות התיאטרון ובמרוצי ההיפודרום וטבע מטבעות שעליהן דמותו.

- שטח המענק של גיוס קיסר — 37 לספירה
- שטח המענק של גיוס קיסר — 39 לספירה
- שטח המענק של קלודיוס קיסר — 41 לספירה
- ממלכת כלקיס בידי הורדוס ב׳ — אחי אגריפס
- מלכות אגריפס בשנת 44

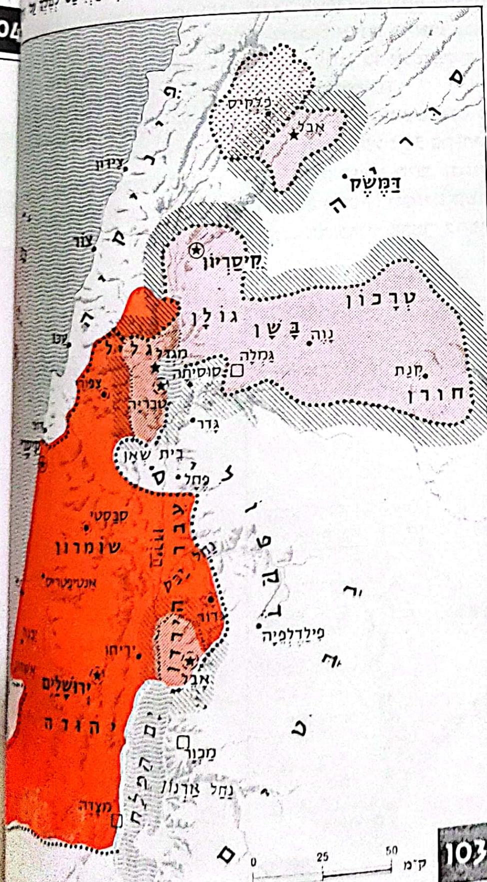

קדמ׳ יח 237, 252, יט 274-275; מלח׳ ב׳ 181, 183, 215

מַמְלֶכֶת אַגְרִיפַּס ב׳ וְהַנְּצִיבוּת הָרוֹמָאִית הַשְּׁנִיָּה

שנת 44 עד 66 לספ׳

אגריפס א׳ השאיר אחריו במותו בן צעיר. הקיסר קלודיוס החליט אז להחזיר את יהודה לרשות הנציבים, אולם אחרי ארבע שנים העניק לאגריפס ב׳ את מדינת כלקיס שבלבנון, ובשנת 53 החליף שטח זה באבל ובנחלת פיליפוס (הגולן, הבשן, הטרכון, החוורן וקיסריון). בימיו של נרון קיסר (61) נוספו לאגריפס ב׳ תחום טבריה ומגדל ואבל שבפריה והכפרים שמסביב לה. פרוץ המרד ברומאים מנע מאגריפס ב׳ עלייה נוספת כדרך אביו, והוא נשאר שליט על ממלכתו עד לשנת 95 בקירוב. ביהודה ובמערב הגליל שלטו שוב ההגמונים, ביניהם פליקס, עבד משוחרר של קלודיוס, וטיבריוס אלכסנדר, ממשפחה יהודית מיוחסת במצריים (בן אחיו של פילון), אשר זנח את דת אבותיו והצטרף בכל לבו למדינה הרומאית. פליקס, אלבינוס (62–64) וגסיוס פלורוס (64–66) היו אנשים מושחתים ואכזריים, ובמעשיהם ליבו את אש המרד.

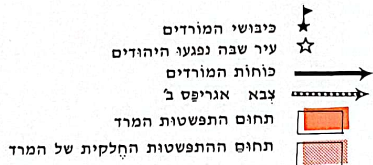
- השטח בידי אגריפס ב׳ בשנים 48-53 לספירה
- השטח שהועבר לאגריפס ב׳ בשנת 53 לספירה
- השטח שהועבר לאגריפס ב׳ בשנת 61 לספירה
- שטח הנציבות הרומאית ביהודה
- מלכות אגריפס ב׳ בשנת 61

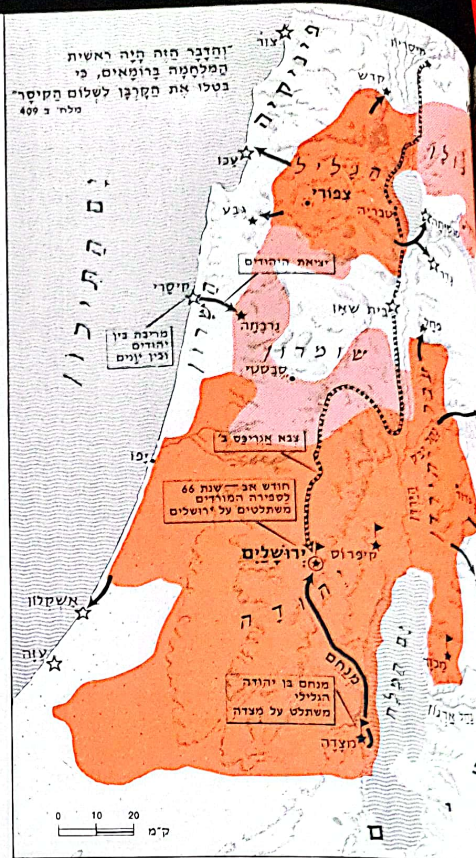
קדמ׳ כ 104, 138, 159; מלח׳ ב 223, 247, 252

פְּרוֹץ הַמֶּרֶד בָּרוֹמָאִים
אב 66

הפחד מפני חידוש מעשהו של קַלִיגוּלָה וחילול בית המקדש הֵניע את מרבית הפרושים להצטרף לְמחנה הַקַנאים שנלחמו ברומא ללא הפוגה מימי הורדוס ויורשיו, והתִקווה המְשיחית עודדה את מרבית העם להתמרד בשַליטיו. הניצוץ הראשון נדלק בְּעת התנגשות בין יהודים לְיוונים בְּקֵיסָרִי, אשר מֵחמָתהּ נאלצו היהודים לפַנות את העיר ולַעבור לנַרבָּתָה. בהיוודע הדבר בירושלים פרצו שם מהומות, והופעתו של הנְציב השנוא גֶסיוס פְלורוּס עִם חייליו רק ליבּתה את האש. נסיונותיו של אַגריפַּס ב' להרגיע את הרוחות עלו בַּתוהו.

אחרי שתפס מְנַחֵם בן יהודה הגְלילי מנהיג הקַנאים את מְצָדה עם מַחסְני הנשק שבה, הוא בא עִם חייליו לִירושלים וגורל הרומאים בעיר הוכרע. אלעָזָר בן חֲנַנְיָה סְגַן הכהנים ציווה להפסיק את הקרבנות לִשְלום הקֵיסר ונתן בזה את האות לַמרד. המִבצרים בירושלים נכבשו זה אחר זה, ובְחודש אב היתה העיר כולה בידי המורדים. אמנם מנחֵם עצמו הומת בידי יריביו היהודים מֵאנשי הכהונה והאצולה, אך ירושלים נשארה מורדת. היהודים לכדו את מצודות קיפרוס ומַכוָור, ואש המרד פשטה בכל הארץ. הֶערים היווניות שבּסביבתה של יהודה הותקפו בידי הלוחמים היהודים, ומצד שני פרצו ברובן פְּרעות בַּתושבים היהודים. בייחוד התאכזרו אנשי בית שְאָן בַּיהודים היושבים בה. יהודי העיר עזרו לַהֲדוף את הַתקפות הקַנאים, ולאחר מכן נשחטו כולם בדם קר בידי תושָבי העיר. רק תושָבי גֶרֶס כיבדו את חיי היהודים היושבים ביניהם.

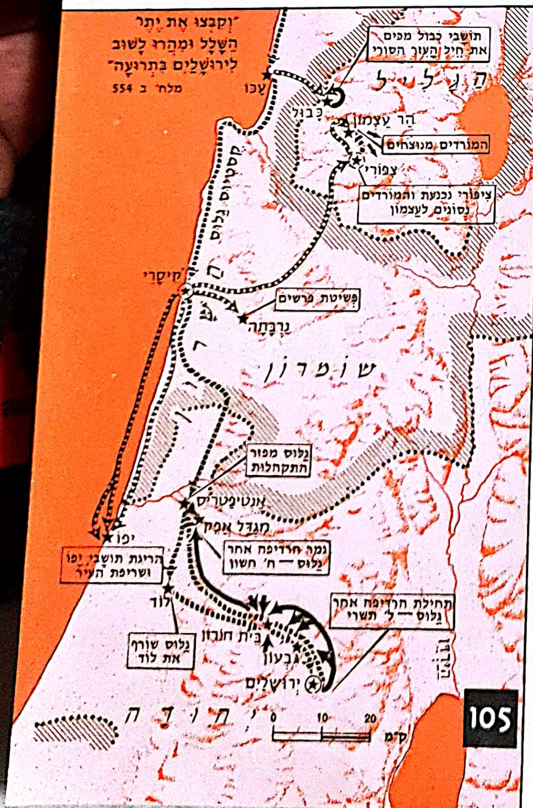
מלח' ב 486-278

מַסָּעוֹ שֶׁל קֶסְטִיוּס גַּלּוּס
תשרי-חשון 66

הידיעות על המִתרחש בארץ ישראל הֵניעו את נְציב סוריה, קֶסטִיוּס גַלוּס, לַעלות עִם חלק מצבאו לִירושלים. הוא יצא עם הלִגיון השנֵים עָשר ועִם 6,000 חיילים מֵהלִגיונות הָאחרים שבִּפיקודו, ונִלוו אליו צבאות המלכים אַנטִיוֹכוּס מקוֹמַגֵנֵי, סוֹאֶמוּס מֵחמץ ואַגרִיפַּס ב' וכן חֲילות הֶערים היווניות. אַגריפַּס שימש מורה דרך לצבא. חֵיל הרומאים הגיע לעַכּו, ומשם פשט אַחד מגדודיו על כָּבול. תושָבי כָּבול נטשו את העיר בהתקרב הרומאים, אולם אחר כך חזרו והִכּו את חֵיל העֵזר הסורי שעסק בביזה.

גַלוּס עצמו התקדם לקֵיסָרי, ומשם שלח צָבא ביבשה ובים ליָפו. העיר נלכדה ונשרפה. פרשים פשטו גם למחוז נַרבָּתָה. מקֵיסָרי נשלח צָבא לצִיפורי והעיר נכנעה, אולם המורדים התבצרו בְּהר עַצמון שממולה. הם נוצחו שם אחרי תנועת איגוף של הרומאים. כשחזרו היחידות שנשלחו לַגליל החלה שוב התקדמות הרומאים. הם הגיעו עד לאַנטִיפַּטרִיס ופיזרו את היהודים שנתאספו בְּמגדַל אֲפֵק שבקִרבת העיר. משם עלה גַלוּס על לוד שמַרבית תושָביה עלו אז לִירושלים לרגל חג הסוכות. חמישים מֵהם שנמצאו בעיר הוצאו להורֶג והעיר נשרפה.

מלוד עלו הרומאים דרך בית חורון לגִבעון, אך שם הותקף צְבאם בגבורה רבה בידי היהודים. אף על פי כן המשיך גַלוּס בדרכו ופרַץ אל תוך ירושלים (בל' בתשרי 66) והגיע ממש עד לשַערי בית המקדש. אולם ההתנגדות הנמרצת שגילו היהודים הִרתיעה אותו מִלְהסתַער הלאה והוא נָסוג לְהר הצופים. המחנה הרומאי הותקף שם ושוב הותקף בגבעון. בְּדרך נסיגתם בְּמורד בית חורון סבלו הרומאים אבידות רבות. הלִגיון השנֵים עָשר אפילו איבד את הנשר המקודש שלו. גם מכונות המצור הרומאיות וציוד רב נפל בידי היהודים, אשר רדפו אחרֵי גַלוּס עד לשַערי אַנטִיפַּטרִיס. המפלה שבה הסתיים מסעו של גַלוּס הפכה את המרד ברומאים לְמלחמה ממש.

מלח' ב 558-499

כתובת הנציב פונטיוס פילטוס, נמצאה בקיסרי

התארגנות המרד ברומאים
שנת 66 לספ'

הניצחון על צבא הנציב שבסוריה הרים את רוחם של היהו[דים] ובחוגי הכוהנים והאצולה שעמדו עתה בראש המרד קיננה הת... לניצחון ולשחרור המולדת. יוסף בן מתתיהו שבעצמו השתייך ל... אלה מסכם במבוא לספרו "מלחמת היהודים" את היסודות ל... אלה: היהודים סמכו על אי-השקט במזרח האימפריום, על ... במספר ובחומר, על עזרת בני עמם מעבר לפרת, על התקוממות ... אחרים, בייחוד הקלטים ועל התקוממות הצבא נגד שלטון נירון ...

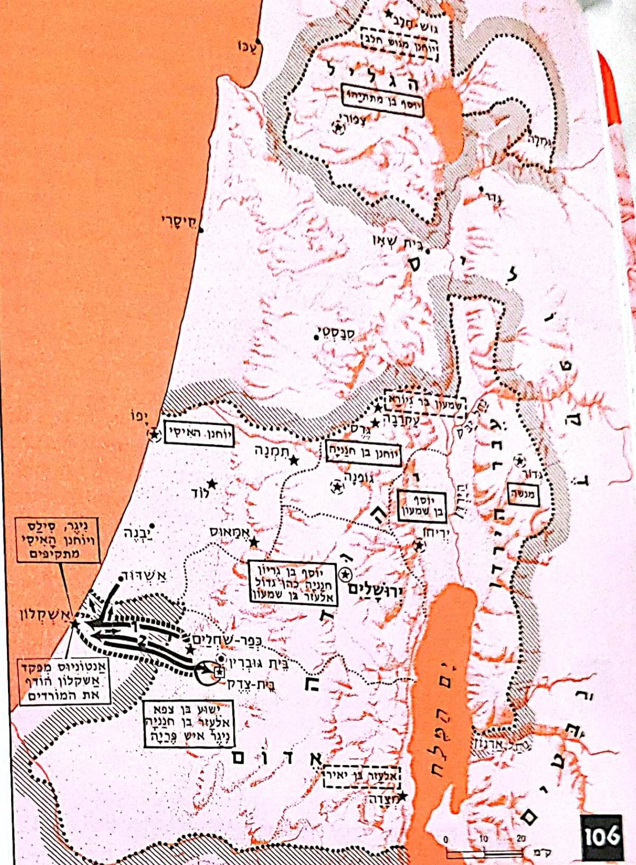
ההפוגה שבאה אחרי שובו של גלוס המנוצח לסוריה ... להתארגנות כוחות המורדים. על ירושלים הופקדו יוסף בן ... וחנניה הכוהן הגדול לשעבר, אולם השלטון למעשה היה בידי ... בן שמעון שבידו היה השלל מבית חורון. ישוע בן צפא ואלעזר בן ... נתמנו למפקדי אדום, ולפקודתם עמד ניגר איש פריה. יוסף בן ... מונה על יריחו, מנשה על עבר הירדן היהודי, יוחנן האיסי על יפו ... תמנה ואמאוס (ובוודאי גם על יבנה ואשדוד) ויוחנן בן חנניה ... עקרבה וגופנה. התפקיד האחראי ביותר, הפיקוד על הגליל ו... חזית שהיתה נתונה בסכנת ההתקפה הרומאית הראשונה, נמסר ... בן מתתיהו, כוהן צעיר בן שלושים, מחוסר כל ניסיון צבאי.

מחוץ לתקן פיקודי זה היו ראשי הקנאים המתנגדים לחוגי ... אשר שלטה במדינה. בין אישים תקיפים אלה נמנו יוחנן ... בגליל, שמעון בר גיורא יליד גרס שבמחוז עקרבה ואלעזר בן ... שהמשיך להחזיק במבצר מצדה. עם סיום התארגנות זו ניסו ... מפקדים, יוחנן האיסי, סילס הבבלי וניגר איש פריה, להתקיף ... אשקלון, אולם אנטוניוס מפקד העיר הדף אותם. יוחנן וסילס ... בקרב וניגר נסוג לכפר שחלים. גם ניסיון התקפה שני סוכל, ו... רדפו אחרי ניגר וצרו עליו במגדל בית צדק, והוא ניצל בנס.

מלח' ב 562-568, 647-654, ג 9-28

"(היהודים) התאספו כלם בהר הבית והקימו שרי צבא רבים לפקד במלחמה"
מלח' ב 562

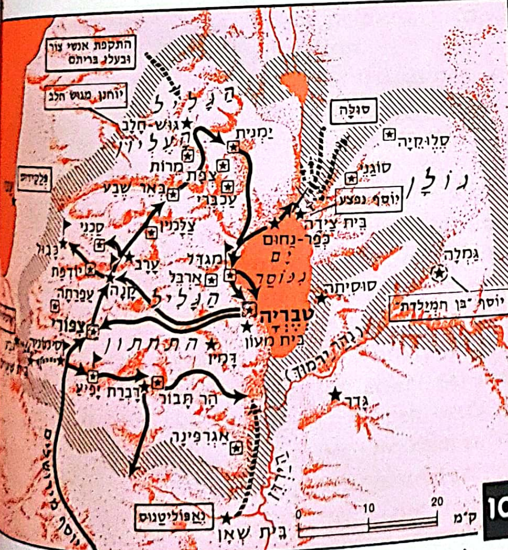
יוסף, מפקד הגליל, ניסה במשך החורף 67/66 לחזק את מעמדו כלפי חוץ וכלפי פנים. הוא גייס צבא, וטרח לאמן את גדודיו כדרך הרומאים. לבד מביצור הערים הגדולות טבריה, מגדל וציפורי עוד הקים שורת ביצורים מסביב לתחום פיקודו. היו אלה בעיקר נקודות תצפית ואיתות לאורך הדרכים העיקריות או נקודות מבטחים בהרים. ביצורי יוסף כללו בדרום את יפיע ואת הר תבור ואולי גם את אגריפינה, במזרח כללו את ארבל, במערב את עפרתה, יטבת, סכני, צלמין ובאר-שבע, ובגליל העליון — את מרות, צפת, עכברי וימנית.

בימי פיקודו ידע יוסף לסכל את מזימות מצדדי הרומאים והמלך אגריפס. הצטרפותה של גמלה (בהשפעת יוסף "בן המיילדת") וביצור סלוקיה וסוגני חיזקו את מעמדו האסטרטגי בגולן, כי גמלה עמדה בקשר עם החורן, המדבר וארץ בבל. את התחום שהיה נתון לפיקודו של יוסף הטרידו מפקדים שונים בצבא הרומאי ובצבא אגריפס: איבוטיוס בגבע, נאפוליטנוס בבית שאן וסולה בבית ציידא, אך יוסף הדף אותם בהצלחה זה אחרי זה. אולם הוא לא יכול להיפטר מיוחנן איש גוש חלב, שניצח גדוד בני צור וערים אחרות אשר פלשו לעירו ולא פסק מלהציק ליוסף מתוך חשד מבוסס למדי בנאמנותו. אף על פי כן החזיק יוסף מעמד אפילו כשבאה משלחת מירושלים בכוונה להדיחו, ואף גבר על הקנאים בטבריה ובערב שהיו אויביו המושבעים. אבל העובדה שציפורי העיר הראשית בגליל נטתה לצד הרומאים החלישה את מעמדו של יוסף ושמה לאל את תוכניותיו להתגוננות.

במשך החורף שבו פיקד יוסף הראה פעילות רבה, העביר את מפקדתו לפי הצורך ממקום למקום וביקר ברוב חלקי הגליל לשם משא ומתן או מאבק עם אויביו. רוב הזמן חנה בכבול מול עכו, בבקעת בית נטופה (בקנה) או ביפיע או בסימוניה שבגבול הדרומי.

בבוא אביב 67 הגיעה שעת המבחן למבנה ההגנתי אשר ניסה יוסף להקימו בגליל.

"ובידעו כי הרומאים יפרצו לארץ דרך הגליל הוא בצר את ...

מסעות יוסף בן-מתתיהו בגליל
שנת 66 עד 67 לספ'

מלח' ב 569-646; חיי יוסף 28-406

מַסְעוֹת אַסְפַּסְיָנוּס בַּגָּלִיל
שנת 67 לספ׳

אחרי מפלתו של קסטיוס גלוס ניגש השלטון הרומאי לדיכוי המרד במסע צבאי מאורגן ומתוכנן היטב. בעכו רוכזו שלושה לגיונות (שניים מסוריה ואחד ממצרים) וחיל עזר (וצבא אגריפס ב׳ בכלל), ביחד 60,000 איש בקירוב. הפיקוד נמסר לטיטוס פלויוס וספסינוס (אספסינוס), מפקד מנוסה שהשתתף בכיבוש בריטניה, ואליו נלוו בנו טיטוס ומפקדים שונים. עם פתיחת הקרבות נשלח פלקידוס לציפורי ונכנס לעיר לפי בקשת התושבים. בכך נפרץ פרץ רחב בשרשרת הביצורים של יוסף. אמנם התקפתו של פלקידוס על יודפת נכשלה, אך הצבא הגלילי שאימן יוסף פוזר ללא קושי ליד גריס. יוסף נמלט לטבריה ומטבריה ליודפת ושם צר עליו אספסינוס (ראה מפה 109). בעת המצור על יודפת לכד טריינוס (מפקד הלגיון העשירי ואבי הקיסר טריינוס) את יפיע. בסיום המצור על יודפת, אחרי מנוחה קצרה יצא הצבא הרומאי למסע שני דרך בית שאן וצינברי לטבריה. טבריה נכנעה, אולם בפתחי מגדל התחולל קרב עז עם המורדים, שהתרכזו בעיר זו. הקרב נמשך אחר כך על־פני ים כינרת ונסתיים בנצחון הרומאים ובהרג רב. ממגדל פנה אספסינוס לעבר גמלה כדי לנתק את הקשר בין הגליל לארץ בבל, ואחרי מצור קשה נפל המבצר בכ״ג בתשרי. בינתיים לכד פלקידוס את הר תבור המבוצר. לבסוף נשלח טיטוס לעבר גוש חלב. יוחנן איש גוש חלב הערים עליו ושיכנע אותו לסגת זמנית לקדש. יוחנן ניצל את שעת הכושר ונמלט לירושלים. עם כניעתה של גוש חלב היה הגליל כולו נתון בידי האויב.

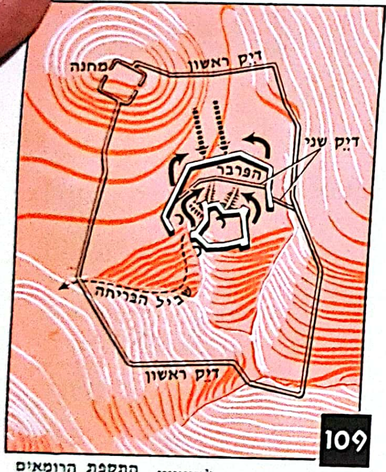
מלח׳ ג 29–34, 59–69, 110–115, 127–134, 289, 409–413, 443–505, 522–542, ד, 1–120

גבול פקוד יוסף
תנועת צבא רומאי עקרי
תנועת צבא רומאי משני
צבא המורדים

"ואספסינוס מהר לעלות על יודפת להחריבה"
מלח׳ ג 141

מְצוֹר יוֹדְפַת
שנת 67 לספ׳

יודפת שכנה במורדות הצפוניים של הר עצמון מוקפת בקעות עמוקות משלושה צדדים, ומצד צפון — אוכף שבוצר בחומה חזקה במיוחד. מצור יודפת התחיל בי״ג באייר 67 ונמשך 47 ימים. הניסיון הראשון של הרומאים לשפוך סוללה עלה בתוהו, כי הנצורים הגביהו את החומות וההתקפה נכשלה. הרומאים הקימו דייק מסביב לעיר כדי להכניע את העיר ברעב ובעיקר בצמא. כשהופעל איל הברזל השכילו הנצורים לשרוף את המגדלים. לבסוף נפרצו החומות, אך אומץ לבם של המגוננים ותחבולותיהם הכשילו גם התקפה זו (כ׳ סיוון). אולם כשבנה אספסינוס שלושה מגדלים חדשים והרומאים התישו את כוחות המגינים נפלה העיר בא׳ בתמוז. יוסף הסתתר בבור, נכנע לרומאים ונשמר במחנם כשבוי.

מלח׳ ג 141–228, 316–391

התקפת הרומאים
התקפות נגד
סוללת התקפה
מערה

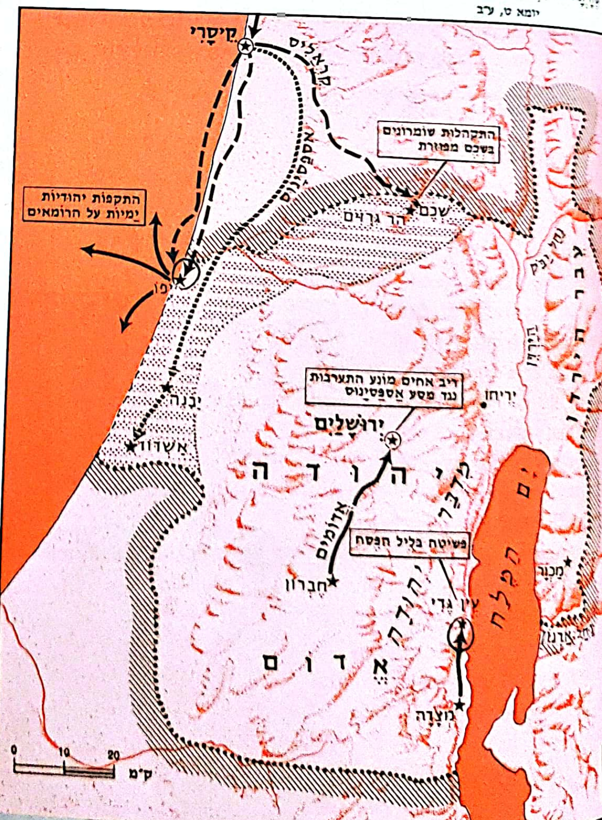
"...מפני מה חרב? ...בו שנאת חנם"
יומא ט, ע״ב

מַסַּע אַסְפַּסְיָנוּס בִּיהוּדָה
שנת 67 לספ׳

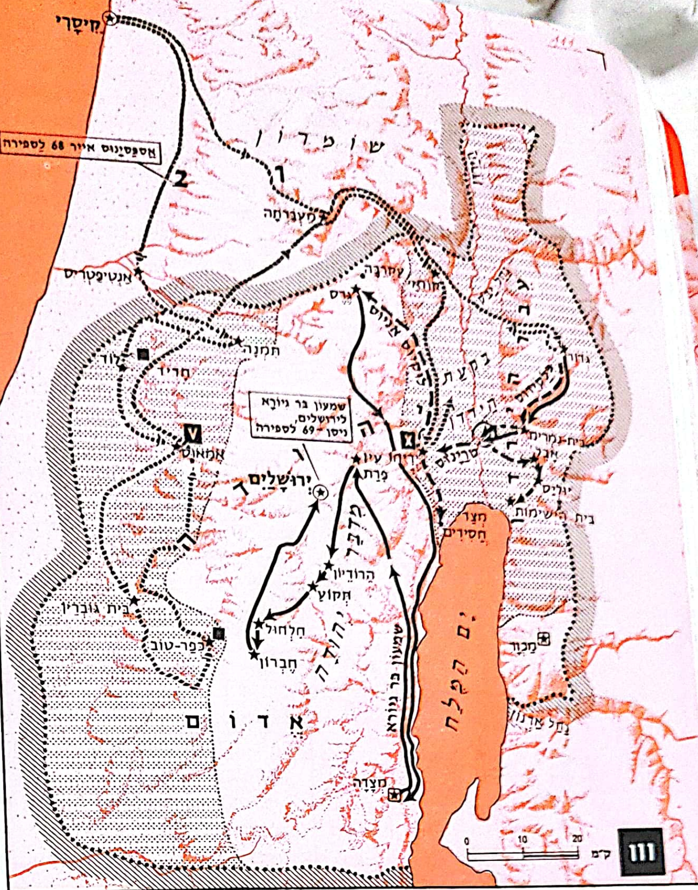
בעת כיבוש הגליל שלח אספסינוס את קרעליס לשכם כדי לפזר התקהלות השומרונים בהר גריזים. עם סיום כיבוש הגליל נשלח צבא ביבשה ובים ליפו, אשר ממנה יצאו יורדי הים היהודים והטרידו את הספינות הרומאיות. העיר נכבשה והצי היהודי נשמד בסערת־פתע. בסוף המסע כבשו הרומאים גם את יבנה ואת אשדוד, ובזה הבטיחו לעצמם תנועה חופשית בדרך החוף. היהודים שהיו עסוקים במאבק הפנימי בין האצולה לקנאים, מאבק שבו עמדו האדומים לימין הקנאים הקיצוניים, לא הפריעו לאספסינוס. הקנאים במצדה אפילו פשטו על עין גדי בליל חג הפסח.

שטח שאבד למורדים בסוף שנת 67 לספירה
עקר הצבא הרומאי
כוחות רומאיים משניים
צבא המורדים

מלח׳ ג 307–315, 414–427, ד 130, 233–305, 399–405

מַעַרְכוֹת 68

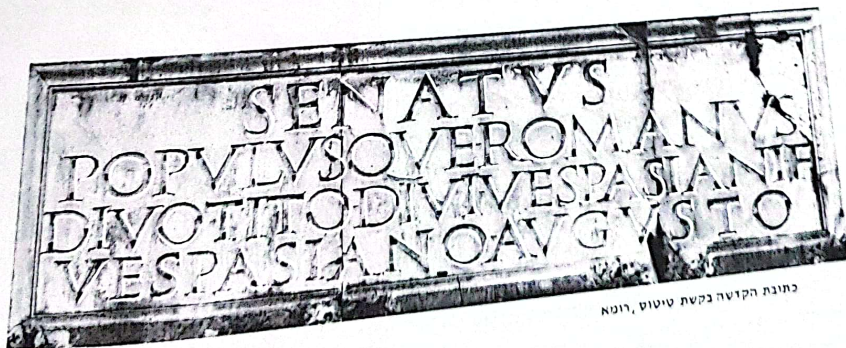
מלח׳ ד, 410–439, 443–450,
486–490, 503–544

V לגיון שהוצב ומִספרו	תנועת צבא רומאי משני
יחידה רומאית שהוצבה	גבול המורדים — תחילת שנת 68
כוחות המורדים	גבול המורדים — סוף שנת 68
עִקר הצָבא הרומאי	השטח שאָבַד לַמורדים

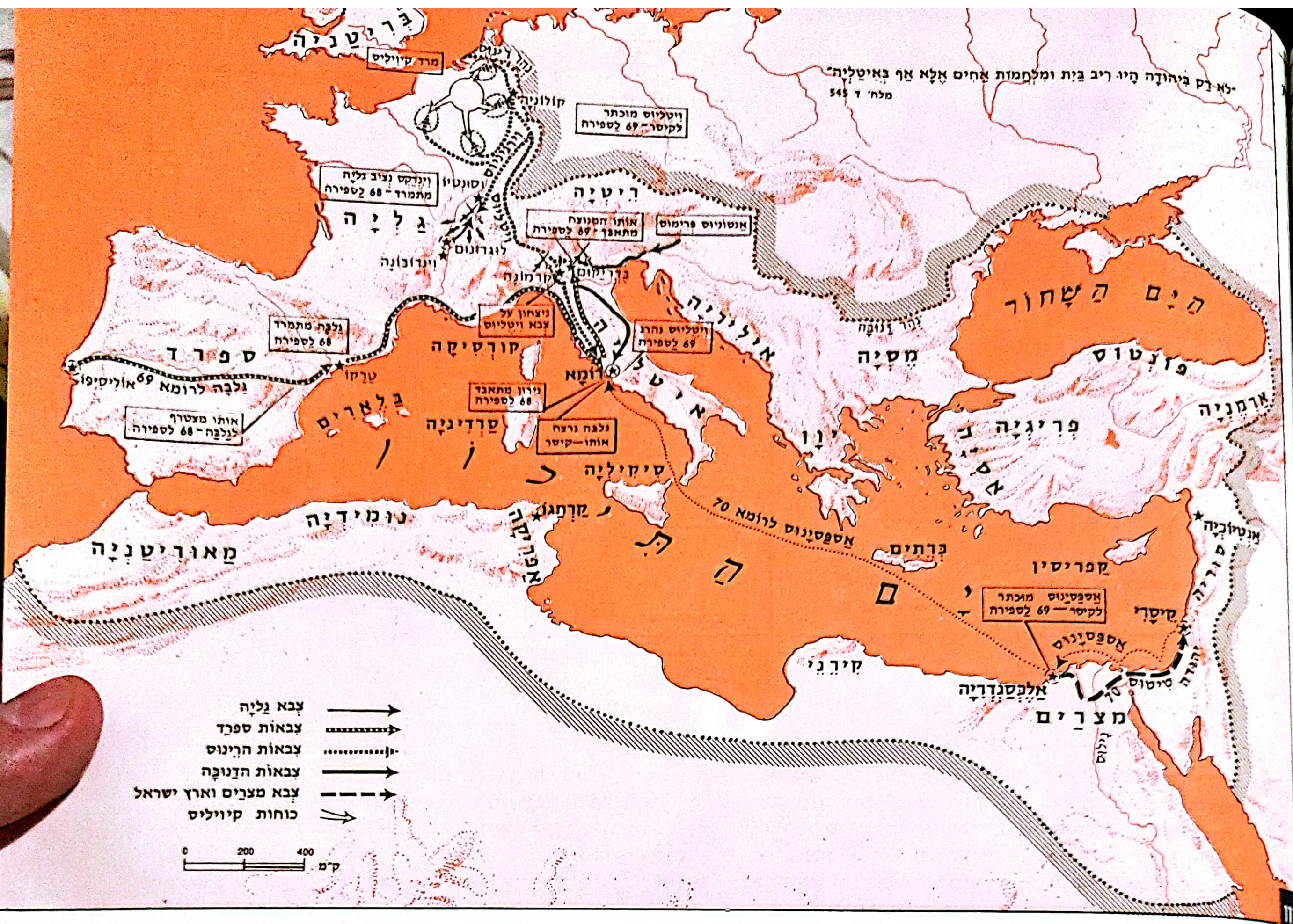
עִם חידוש הקְרָבות בָּאביב שנת 68 המשיך אַספַּסְיָנוּס ...
לבתֵר את יהודה ולהחזיר מָחוז אחרי מָחוז לְמָרוּת הרומאים. ...
אדָר יצא לכיבוש עֵבר הירדן היהודי. אנשי גְדוֹר נכנעו ...
הרומאי חזרו לקֵיסָרִי. הקַנאים שבּין יהודי גְדוֹר נָסוֹגוּ ...
כשגדודיו של פְּלַקִידוּס רוֹדפים אחריהם. הרומאים כבשו ...
בית נִמְרִים וערכו טבח בַּבּוֹרחים על גְדוֹת הירדן. אחר כן ...
אָבֵל, יוּלְיַס (בית רָמָתָה) ובית הַיְשִׁימוֹת, ורק מַכְוָור וסביבתה ...
בידי היהודים.

באִייר 68 יצא אַספַּסְיָנוּס לְמסע שני. הוא עָבַר מקֵיסָרִי ...
רִיס, ומשם הכניע את מְחוז תִּמְנָה ולאחר מכן את מחוז ...
לאֶמָּאוּס. בְּעיר זו הוצב הלְגיון הַחמישי. מֵאֶמָּאוּס פָּנָה ...
דרומה וְכבש את בית.גוברין ואת כפר טוב. בִּכפר טוב הוצב ...
להטריד את יהודה הדרומית. אַספַּסְיָנוּס עצמו פָּנָה צפונה ...
אֶמָּאוּס והִציב צָבא בחָדיד. דרך ארץ שומרון המשיך ...
לְמַעֲבַרְתָה, כפר השוכן בין הר גְרִיזִים לְהר עֵיבָל (אחר כך ...
ליס). דרך קוֹרֵאַי ירד אַספַּסְיָנוּס לבִקעת הירדן וְכבש את ...
פלישה זו התקדמו הרומאים עד לְים המלח. באותו זמן ...
סופית מֶרכּז "כּת ים־המלח"—"מְצַד הַחסידים" (חִרבַּת ...
בִּירִיחוֹ הצטרף טְרַיָנוּס (אבי הקֵיסר טְרַיָנוּס) לַחֵיל ...
שלו (הלְגיון הָעשירי) הוצב בִּירִיחוֹ.

מִירִיחוֹ שלח אַספַּסְיָנוּס גדוד פרשים בפיקודו של ...
לגֶרֶס שבּמחוז עַקרַבָּה, עיר מולדתו של שמעון בר גִיוֹרָא ...
שליחותו של לוקיוס אַניוּס מסתברת במקצת על רקע חשיבות ...
וגדֵלה של מנהיג הַקנאים הזה. שמעון בר גיורא נאלץ לַעזוב ...
את עַקרַבָּה, בלחץ מתנגדיו היהודים. הוא נדד לְמִצָדָה ...
אחר היסוסים—אולם לא נשאר בּמִדבּר, אלא העביר את ...
פְּרָת שליַד ירושלים. משם הֵחל להרחיב את תחום השפעתו ...
האֲדומים. הוא השתלט על הֶרודיון, נלחם עִם יריביו ...
אתם במשא ומתן בּחַלחול ותפס את חֶברון. מֵחֶברון עלה ...
ובמרוצת הזמן נַעֲשָׂה לאחַד מֵראשי הַקנאים בעיר, תוך ...
עם ההנהגה הקיימת ועם יריבו יוחנן מגוש חָלָב.

כתובת הקדשה בקשת טיטוס, רומא

מלח׳ ד 441–440, 495–491, 545–549, 604–585,
621–616, 658–630, ז 22–21, 74–63
טקיטוס: דברי הימים; סוטוניוס: חיי הקיסרים

המרידות בנרון והמערכה על הקיסרות

בין 67 עד 69

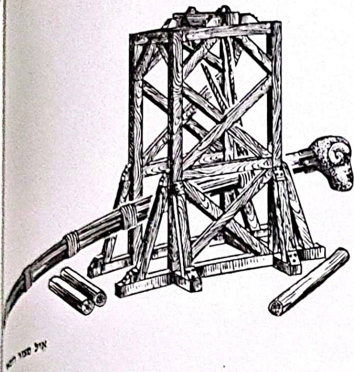
בנקודה אחת לא הכזיב (אף כי טעה בעיתוי) חשבונם המדיני את מנהיגי היהודים שפתחו במאבק עם רומא. שלטונו של נרון קיסר הלך והתערער, ובשנה השלישית למלחמת היהודים ברומאים הגיעה שעת משבר. הנציב שבגליה, וינדקס, וזה שבספרד הצפונית, גלבה, מרדו בקיסר. אמנם צבא הרינוס דיכא את מרד וינדקס, אולם אף חיל זה לא רצה עוד בקיסר השולט. אפילו גדודי חיל המשמר הפרטוריני זנחו את נרון, והוא התאבד בקיץ 68.

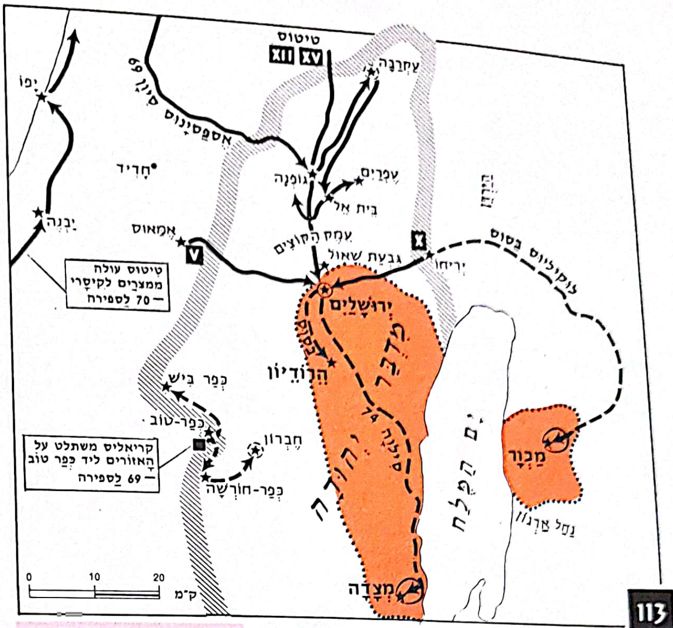
גלבה (שאליו הצטרף גם נציב פורטוגאל, אותו) הגיע לרומא והוכרז קיסר. אולם הצבא שבגרמניה לא היה מרוצה ביותר מבחירה זו, שאסר אותו והפיל את גלבה ותפס את כיסא הקיסר בעצמו קמו הלגיונות שעל נהר רינוס והכריזו את מפקדם ויטליוס לקיסר. הצבא שבגרמניה עבר את האלפים וחדר לאיטליה. בקרב ליד בדריקום היתה ידם של חייליו של אותו על התחתונה, והוא איבד את עצמו לדעת. ויטליוס נכנס לרומא כשליט, אולם לא לזמן רב. שאר הצבאות, זה שעל הדנובה וזה שבמזרח בפיקודו של אספסינוס, קינאו בחיילי הרינוס על העזתם לעשות את מפקדם לקיסר.

אספסינוס שצימצם מאוד את פעולות המלחמה ביהודים בימי המאבק על השלטון ברומא (ראה מפה 113) הוכרז לקיסר ב־1 ביולי 69, תחילה מטעם טיבריוס אלכסנדר שהיה באותה שעה נציב מצרים, ואחר כך מטעם מוקינוס נציב סוריה וגם ממפקדתו בקיסרי. בזכות זו שוחרר גם יוסף בן מתתיהו מהשבי, כי הוא ניבא, לפי דבריו, לאספסינוס את גדולתו העתידה עוד בעת שנכבשה יודפת. ההכרעה נפלה כשפלשו צבאות הדנובה, ובראשם מפקדם אנטוניוס פרימוס, לאיטליה וניצחו את חיל ויטליוס ליד קרמונה במערכה קשה וארוכה. פרימוס הגיע לרומא, ויטליוס נהרג ואספסינוס הוכר כקיסר בכל רחבי האימפריום. מרד שפרץ בין הבטוים בהנהגתו של קיויליס ושהתפשט בגרמניה הרומאית, דוכא בידי צבא הרינוס. בקיץ 70 הגיע הקיסר החדש, מייסד השושלת הפלווית, לעיר בירתו. עוד קודם לכן נשלח טיטוס בנו לארץ־ישראל כדי לסיים את התפקיד שהוטל על אביו, היינו לשים קץ למלחמת היהודים ברומאים.

"וְאֶת בְּנוֹ טִיטוּס שָׁלַח עִם חַיִל מֻבְחָר לִכְבּוֹשׁ אֶת יְרוּשָׁלַיִם"
מלח' ד 658

מַעַרְכוֹת 74-69

לגיון רומאי

מוצב רומאי

כוח רומאי עִקָּרִי

כוח רומאי משני

תחום המרד בתחילת 69

תחום המרד בסוף 69

מלח' ד 550–555, 566–584, 658–663,
ה 39–53, 67–69, ז 17–20
23–40, 163–177, 190–215

עוֹד בטרם הגיעה שעת ההפוגה שנגרמה על־ידי "שנת 4 הקֵיסָרים" בּרוֹמא הספיק אַספַּסְיָנוּס לבצֵע כמה פעוּלוֹת לְבידוּדהּ הגמוּר של ירוּשלים בירת המרד. בסיוון 69 כּבש את מְחוזות עַקרַבָּה וגוֹפנָה שבִּצְפוֹן ירוּשלים, וּבוֹ בזמן כבש מְפקדוֹ קֶרֶאַלִיס את כּפר בִּיש וְחֶברוֹן. כּך נשאר בקיץ 69 בידי המוֹרדים רק המְשוּלש ירוּשלים־הֶרוֹדיוֹן־מְצָדָה וּמַכְוָור שמֵעבר לְים המלח.

אחרי עלוֹת אַספַּסְיָנוּס על כּיסא הקֵיסר נשלח טִיטוּס בּנוֹ הבכוֹר מֵאלֶכְּסַנְדְרִיָּה לְארץ־ישׂראל. הוּא ריכּז בקֵיסָרִי שני לִגיוֹנוֹת ועלה על ירוּשלים מצד צפוֹן, ולפני חוֹמוֹת העיר התאחד עם הלגיון העשירי והלִגיון הַחמישי, שעלוּ זה מירִיחוֹ וזה מֵאֶמַּאוּס. בי"ד בניסן החל מְצוֹר ירוּשלים והסתיים בּשריפת המִקדש בַּעשׂרה באב וּבהרס העיר בח' בֶּאלוּל שנת 70 (ראה מפּה 114). אחרי נפילת ירוּשלים עוד בוצעו כּמה פעוּלוֹת צבאיוֹת למיגוּר אחרוֹני המוֹרדים. הנְציב לוּקִיליוּס בַּסוּס כּבש את הֶרוֹדיוֹן ואת מַכְוָור. יוֹרשוֹ סִילְוָה גמר בּשנת 74 את המלאכה הקשה של כּיבּוּש מְצָדָה (ראה מפּה 115), שבּה נפלוּ אחרוֹני הלוחמים היהוּדים.

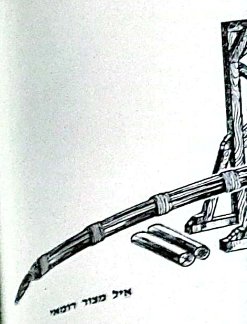

שער טיטוס ברומא — תהלוכת הנצחון עם כלי בית המקדש

מְצוֹר יְרוּשָׁלַיִם שנת 70

מקדשינו שָׁמֵם ומזבחנו ... והיכלנו חָרֵב ונבלנו ... שבת ושירנו נֶאֱלַם״

עזרא הרביעי ח, 21

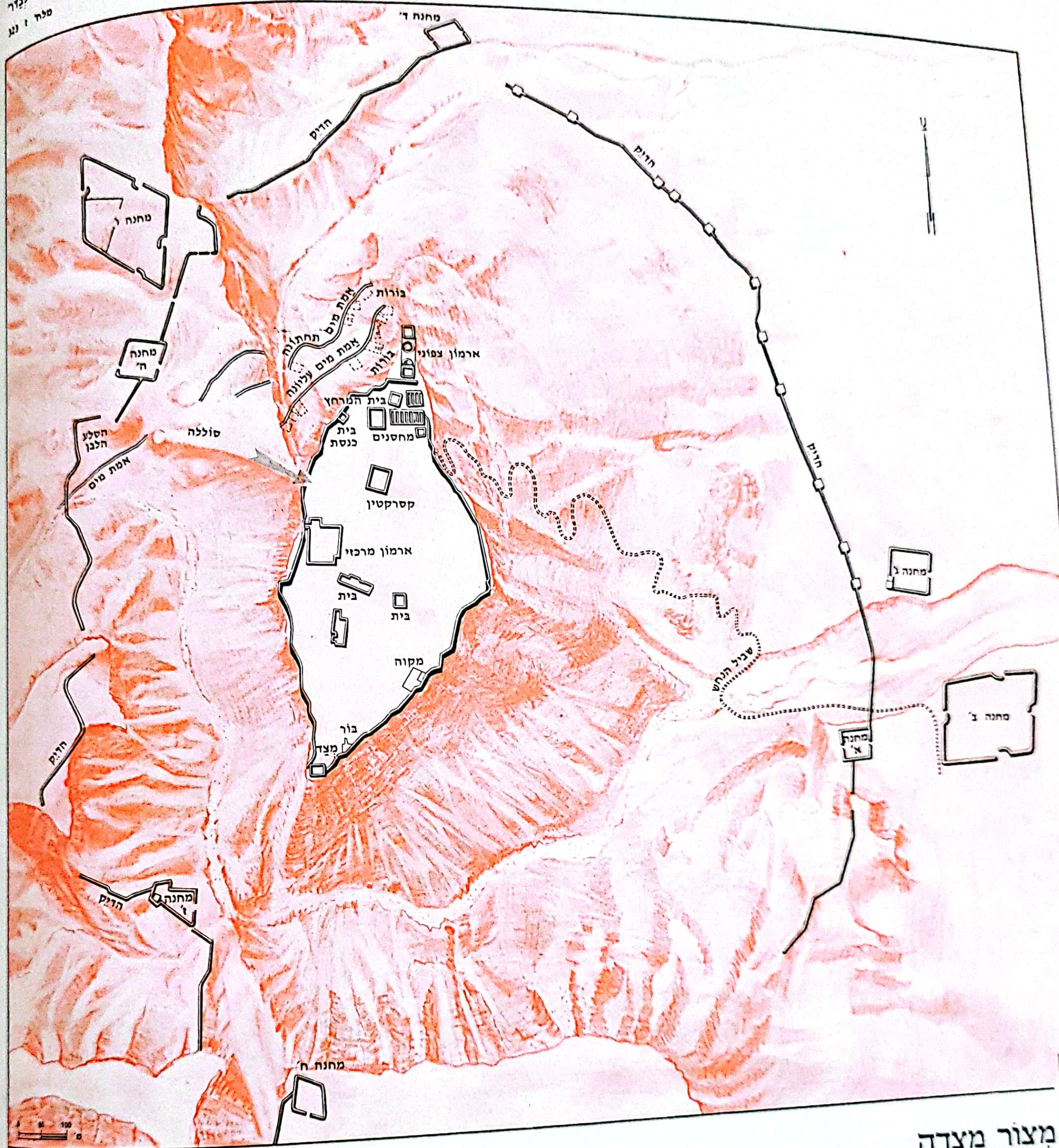
בהתקרב האויב הרומאי לירושלים פסקו סוף סוף הקְרבות בין סיעות הקַנאים, והמְפקדים שמעון בר גיורָא ויוחנן מגוש חָלָב חילקו ביניהם את הגנת העיר. שמעון קיבל את החזית מֵהפינה הצפונית־מזרחית של החומה השלישית עד לברֵיכת השִילוח ויוחנן את החומה המזרחית. לבסוף הֵגן שמעון על העיר העליונה ויוחנן על בית המקדש. צבאות שניהם לא עלו על 25 אלף איש, כשכנגדם ארבעה לגיונות (החמישי, העשירי, השנֵים־עָשר והחמישה־עָשר) וחֵיל עֵזר רב, ביחד כשמונָה רְבבות.

אחרי כמה קרבות בַגינות שמחוץ לשער הנשים הֵקימו הרומאים שני מחנות, העיקָרי בַמערב והמְשני (של הלגיון העשירי) על הר הזֵיתים. בז׳ באייר (70) פרצו את החומה השלישית ובט״ז בו את החומה השנייה. המחנה האחד הועבר לפנים העיר, אולם הסתערות כל הצָבא בכ״ט בו על המִגדָלים שמִצפון לְארמון הורדוס ועל מִבצר אַנטוניָה נהדפה בנזק חמור לַסוללות וְלִמכונות המצור. אז ציווה טִיטוס לְהקיף את העיר בדָיֵק (א׳–ג׳ בסיוון) כדי להרעיבה. הוֹאִיל וּבעת המלחמות בין הקנאים לבין עצמם נשרפו המחסנים בעיר, לא עבר זמן מרובֶּה והמְגינים היו נתונים ברעב.

בא׳–ג׳ תמוז חידשו הרומאים את התקפותיהם. שמעון בר גיורא החזיק מעמד, אולם בַּחזיתו של יוחנן מגוש חָלָב נפרץ מִבצר אַנטוניָה ונהרס. בי״ז בתמוז נפסק קרבן התָמיד. בכ״ד–כ״ו בתמוז נשרפו הסטָוים שבְּהר הבית. אחרי שפיכת סוללות נגד חומותיו הפנימיים של בית המִקדש נפרצה חומתו בח׳ באב, ובט׳ ובי׳ באב נשרף הבית. בי״א באב כבשו הרומאים את העיר התחתונה. אולם גם אז לא נכנעו מְגיני העיר העליונה, ורק אחרי מאמצים של חודש שלם פרצו הרומאים בח׳ בְּאלול לעיר העליונה ולארמונו של הורדוס, ורק אז פסקה כל התנגדות. בְּפקודת טיטוס נלקחו כל תוֹשבי העיר בַּשְבי ובנייניה נהרסו, חוץ משלושת המִגדָלים שמְסביבם חנה הלְגיון הָעשירי שהופקד על חורבות העיר והמדינה.

"קיבלנו עלינו לבלתי עבוד את הרומאים וגם לא אדונים אחרים זולתי את אלהים לבדו"

מלח' ז נג

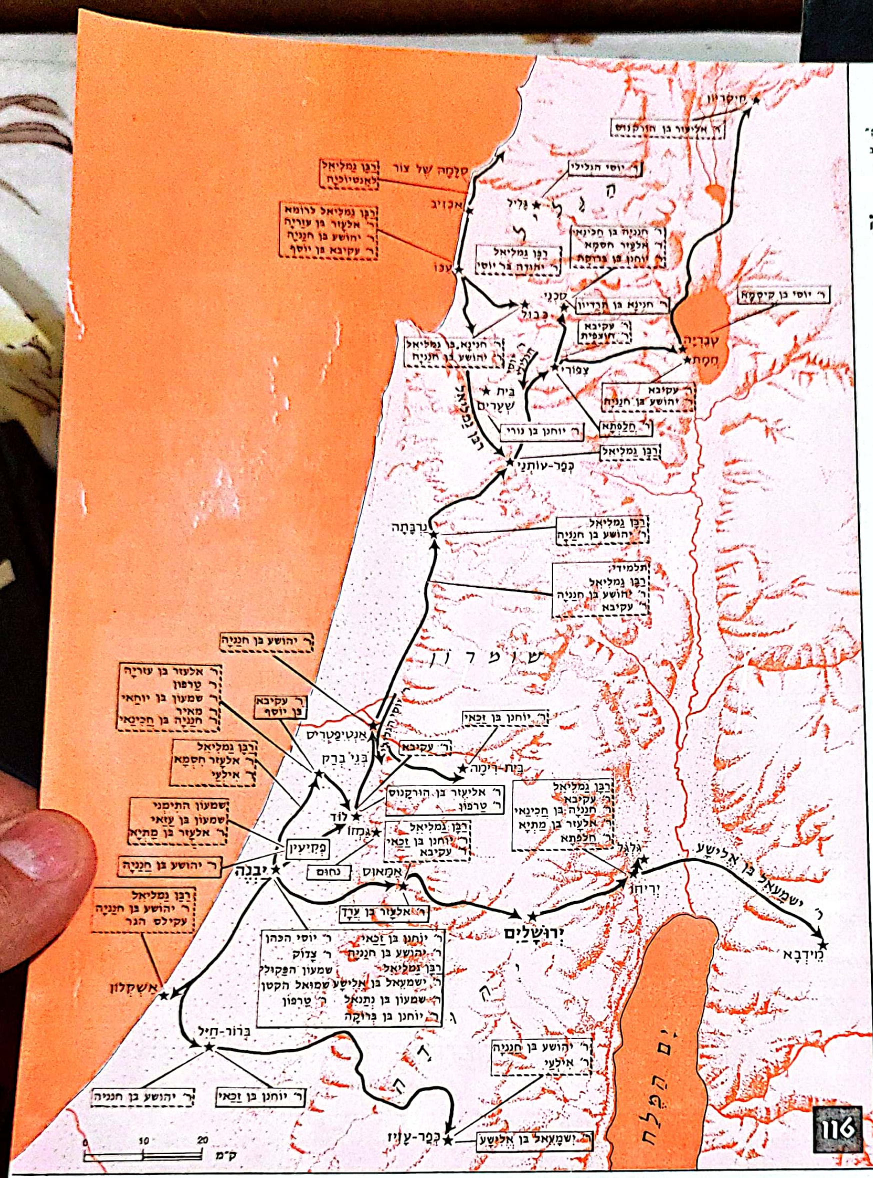
מְצוֹר מְצָדָה

שנת 74

מְצָדה בנויה על צוק סלע גבוה ומבודד המוקף מכל צד תהומות. הבעיה שעמדה לפני הרומאים היתה, איך לקרב את מִגדְלי המצור שלהם לחומת המִבצר. הם הֵחלו את המצוֹר בבניין דָּיֵק מסביב למְצָדָה, חוץ מֵאותם השטחים שלא היה בהם מַעבר בגלל תלילות הסלעים. הלגיון שצר על מְצָדָה חנה חֶציו בַּמחנה התחתון (מחנה ב') וחֶציו בַּמחנה העליון (מחנה ו'), שבו שָׁכנה גם המִפקדה. הדָּיֵק שהוצבו עליו כלֵי־ירייה על מִגדָלים ניתק את המגינים כליל. אולם הואיל ולא היו סיכויים להכניעָם בִּמהרה ברעב ובצמא (כי לְמצדה היו מחסְני מזון רבים, ומים בשפע נשתמרו בבורות שלרַגלי החומה), החליט סילְוָה לשפוך סוללה מִסלע הקרוי לֶוּקֵי ("הסלע הלבן") שבְּמערבה של מְצָדָה, במקום שאוכף נמוך עובר בין שני הנחלים המַקיפים את הצוק שעליו עומד המִבצר.

הרומאים היו צריכים להתגבר על הֶפרש בגובה של 150 מ' שפכו סוללה גבוהה 100 מ', ועליה בנו בִּימה מֵעץ ומִברזל גבוהה מִגדל המצור היה גבוה 30 מ', כלומר גבוה בְּ־5 מ' מן החומה אֵיל בּרזל נפרצה חומת מְצָדָה בי"ד בניסן. המְגינים הֵקימו חומה בנויה מֵעץ עִם מילוי אדמה. כשניסו הרומאים לשרוף חומה זו הרוח בּראשונה אל פניהם, אולם אח"כ חל שִׁינוי פתאומי בְּכיוון והחומה נשרפה. בּראותם כי המִבצר בידם, נעצרו הרומאים הכיבּוש למחר. בּאותו לילה הרגו המְגינים את הנשים והילדים את עצמם לָדעת. מספר ההרוגים הגיע ל־960 אנשים, נשים נפילת מְצָדָה בּא הקֵץ לַמלחמה הראשונה של היהודים ברומאים

מלח' ז 252-259, 275-406

116

"תן לי יבנה וחכמיה"
גיטין נו, ע"ב

יַבְנֶה וַחֲכָמֶיהָ

יַבְנֶה ★ ר' טרפון ביקור חכם
גַּמְזוֹ ★ ר' נחום פעילות חכם

תוספתא מעשר ראשון פ"ב, א; סנהדרין לב, ע"ב
ומקורות תלמודיים אחרים

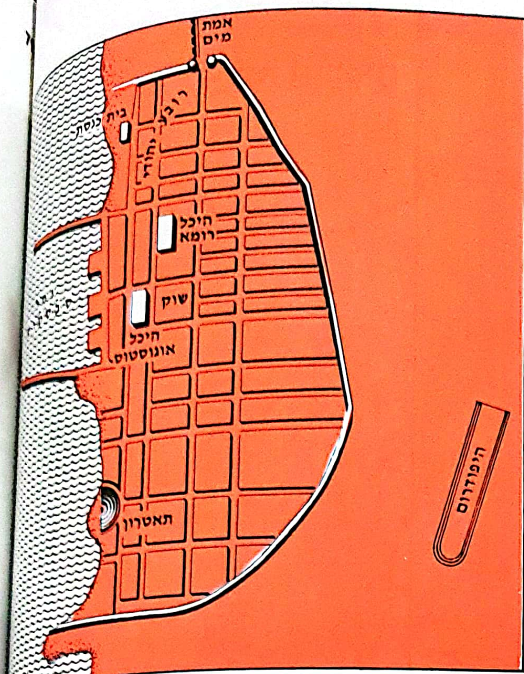
עוד בימי המצור על ירושלים הצליח פֶּלג הפרושים השואף־שלום (שמספרו הלך וגדֵל עם שקיעת הקנאים) להבריח מֵהעיר הנְצורה את ראשם, רַבָּן יוחנן בן זַכַּאי. המנהיג הפרושי השיג מֵהשלטונות הרומאיים את הרשות ללמֵד תורה בְּיַבנֶה, שלשָׁם הוגלָה והוחזק בה תחילה כּאֲסיר. ביבנה זו הוקם אפוא מרכז רוחָני. עִם חורבן הבית והשמדתם או פיזורם של מעמדות הכוהנים והצדוקים נֶעשתה יַבנֶה למעשה לְבירת השלטון היהודי. חודשה שם הסַנהֶדרִין בּרָאשות רַבָּן יוחנן עצמו והוחל לקדֵּש בה חודשים ולעבֵּר שנים. נוצרו מסגרות והוקמו מוֹסָדות לניהול חיי האומה ללא מִקדש וללא עצמאות מדינית. כשקיבּל רַבָּן גַּמלִיאֵל בן רבן שמעון מבית הִילֵּל את הנשיאות בְּיַבנֶה התיישב רבן יוחנן בּבְרוֹר חיל.

ביַבנֶה עצמה ובסביבתה קמו בתי מִדרש רבים, כגון זה שבּלוֹד ששם ישבו ר' אליעֶזר בן הורקָנוס ור' טַרפון. בעיקר פרַח בית המִדרש בּבני ברק ששם לימֵד ר' עקיבָא, חכם שנתעלָה להיות מנהיג האומה בראשית המאה ב'. רק ר' אֶלעָזָר בן עֲרָךְ שנפרד מֵחבריו ויַשַׁב בּאֶמַּאוּס, "נֶעקר תלמודו". חכם אחר, ר ישמָעֵאל בן אלִישָׁע, אמנם ישב ב"דרום" בּכפר עָזִיז, אך שמַר על המגע עִם חבריו.

הַחכמים הלכו מֵעיר לעיר בענְיֵיני תורה ובענְיֵיני סידורים קהילָתיים. בעיקר הִרבּה בנסיעוֹת רַבָּן גַמליאֵל, שֶאף נסע בּמִשלחוֹת לאַנטיוֹכְיָה דרך נַרבָּתָה, כפר עוֹתנַי, עַכּוֹ, אַכזִיב וסולם צור. הוא יצא לרוֹמא בשנת 95/6 בלְוויית ראשי חכמי יַבנֶה. חכמים רבים עלו לִירושלים והתאבּלו על חורבותיה. מֵהם ביקרו בַּמקום שנמצאו לפי המָסורת אבְני גִלגל, ועשו בּאַשקְלון ובאֶמַּאוּס, בעַכּוֹ ובטְבֶריָה. פעולתם השתרעה גם מֵעֵבר לַירדן מזרחה: ר' ישמָעֵאל הִסדיר מִקוָוה לבני מֵידְבָא. מרובּוֹת גם המָסורות על נסיעוֹתיהם של הַחכמים לַקהילות השונות בַּתפוּצות.

ביַבנֶה עשו מעשה להבדיל את המִינִים (בּעיקר היהודים הנוצרים) מֵעֲדת ישראל על ידי התְקנת "בִּרכת המִינִים" בּתפילת שמוֹנֶה־עֶשרֵה. חכְמי יַבנֶה פֵּירשו וחידשו הלכות רבּות ותיקנו תַקנות שהיה בהן כדי למלא את הֶחלל שנוצר בּחיי הָעם עִם חורבן המִקדש והעיר ירושלים. זכותם של חכְמי יַבנֶה היא, שבּתחושת העם נמצא תחליף לְבית המקדש ושהאוּמה היהודית לא התפוררה אחרי מכּת החורבן.

תכנית קיסרי

חזיר הבר על לבינה של הלגיון העשירי

גבול פרובינקְיָה יוּדֵאָה
גבול "תחום הלגיון"
גבול מָחוז
מושבה רומאית
מוצב בקו ה"לִימֶס"
יִשוּב יהודי
כביש שנסלל
שטח אגריפס שהועבר אחרי מותו

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי מִלְחֶמֶת הַחֻרְבָּן

שנת 70 עד 131

על־אף האכזריות הרַבּה שבה התנהלה מלחֶמת הרומאים ביהודים בשנים 66—73, לא היתה זו מלחֶמת השמדה. בדרך כלל נהג אַספַּסְיָנוּס לפי הכלל הרומאי הוָתיק: "להילחם בגאים, לחונן את הנִכנָעים". אפילו יישובים שנחרבו פַּעמיים, כגון יָפו, קמו לתחִייה בשוך הקְרבות. גם בחורבות ירושלים המשיך להתקיים יישוב דל לְיַד מחנה הלגיון הָעשירי. מפת מקומות היישוב היהודי הידועים לנו אחרי החורבן (יש לזכור שהעדויות על יישובי היהודים הן לרוב מקריות ולא משתקפת בהן המציאות היישובית כולה) מראָה יישוב צפוף בגליל, רב למַדַּי ביהודה (בעיקר בדרום) ולא מבוטל כלל בשפֵלת חוף־הים, בבִקעת הירדן ובעֵבר הירדן. העובדה שאחרי שישים שנה בלבד פרַץ מרד אדיר חדש ביהודה, מעידה כי היהודים בארץ עוד היה פוחם עָמם.

המערכה הממושכת ביהודה לימדה את השלטונות הרומאיים לֶקח בעִנְייני טבע הארץ ואופי תושביה. משום כך הועלתה יהודה לפרוֹבִינקְיָה שבה שלט פרֶטור לְשֶעבר ולִגיון חנה בה. גבולות הפרוֹבִינקְיָה הַחדשה הִקיפו את ערי החוף וערי הדֶקַפּוליס, ואחרי מות אַגְריפַּס ב׳ צורף לִיהודה גם חלק מַמלכתו (חוץ מקֵיסַריון, הבָּשָׁן, הטְרָכון וְהַחַוּרָן). דווקא ערב הֵיעלמו הסופי של השם "יהודה" מֵהמפה המדינית הוא פשט על שטח כה נרחב. מצד שני נַעשו שינויים רבים בתחום יהודה המצומצם: הרומאים הפָּכוה ל"תחום הלגיון" והפקיעו קרקעות מרובות, אולם על פי הרוב נשארו הבְּעלים היהודים על אדמתם [...] סים. המַטעים בבִקעת הירדן ובעֵין גֶּדִי (שצורפה אז לְמחוז יר[...]) נשתמרו בידי האוצר הקֵיסָרי, וזה שמר על האיכרים היהודים ש[...] לטפל בָּעצים יקרֵי הערך. עוד בסוף ימיו של קְלַודיוס קֵיסר הו[...] לעַכּו־פטולֶמַאִיס זכויות של מושבה רומאית ונושבו שם חיילים מש[...]רים מכמה לְגיונות.

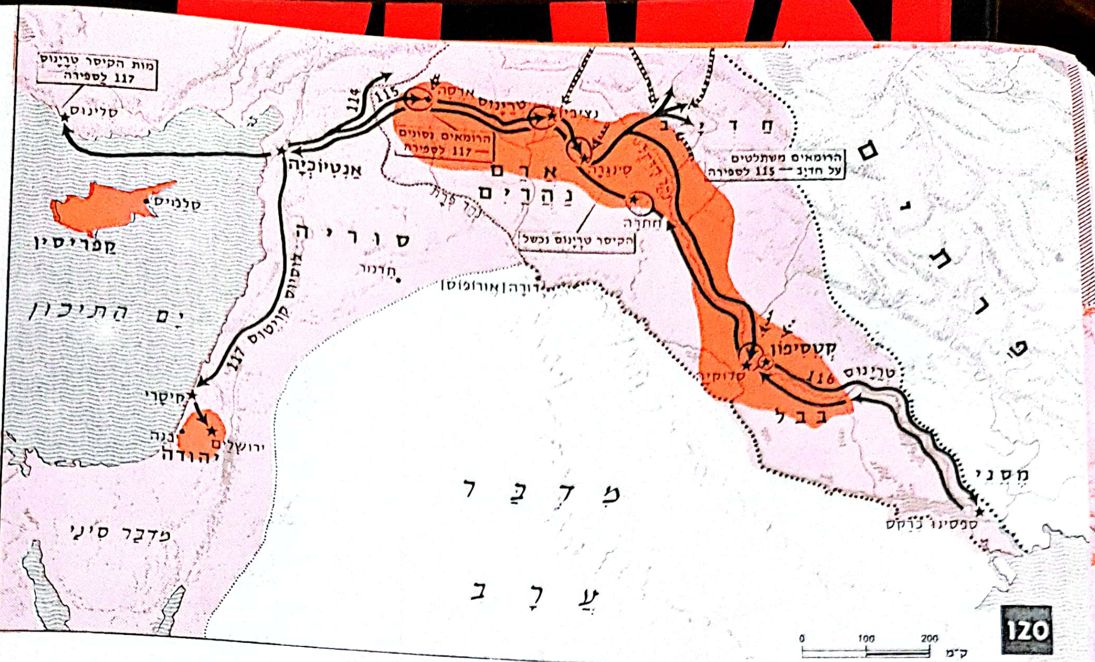
הקֵיסָרים הפְלַוִויים המשיכו במָסורת זו: אַספַּסְיָנוּס העניק [...] קולוניָה לקֵיסָרי ואחר כך ליָפו. הוא יסד עיר חדשה בִּמקום ה[...] מַעבַּרתָה שבין הר עֵיבָל לְהר גְרִיזִים וכינה אותה נְאַפּוליס ([...] נַבלוס). עיר זו קיבלה כתחומה את ארץ הכותים בתוספת [...] עַקרַבָּה שהופרד מיהודה. הנְציב של הפְּרוֹבִינקְיָה ישב בקֵיסָרי וה[...] שבפיקודו חנה בירושלים. כדי להקל את הקשר בין המרכז הא[...] ובין הצָבא נסלל כביש מֵאַנטִיפַּטרִיס לירושלים כִּשלוחה מכביש ה[...] כביש החוף עצמו היה עוֹרֶק חיוני בַּמערֶכת הצְבאית המְדינית של ה[...] בתורת קשר בין אלֶכְּסַנדְרָיָה לאַנטִיוֹכְיָה. בסלילתו החלו עוד [...] גֶרוֹן, והוא הושלם כנראה בעת המלחמה. כביש אחר חיבר את [...] עם גָּדֵר — בית שְאָן ושאר ערי הדֶקַפּוליס. לְיֶתר זהירות פיתחו הרומא[...] את קו הגבול המבוצר (הלִימֶס) שהיה קיים עוד בימי הורדוס [...] נַחל באר־שֶׁבע בין הים התיכון לְים המלח.

"לו הָיִיתִי צָעִיר כְּאֲלֶכְּסַנְדֶר"
טרינוס בספסינו כרקס

מַסַּע טְרַיָנוּס בַּמִּזְרָח, מֶרֶד קַפְרִיסִין ו"מִלְחֶמֶת קִיטוּס"
שנת 115 עד 117

צָבָא רוֹמָא
הכוחות המתנגדים
שטח האימפריה
אזורי המרד

דיו קסיוס 56, 68 ; פרונטו ; ההיסטוריה אונוסטה (חיי הדריינוס)

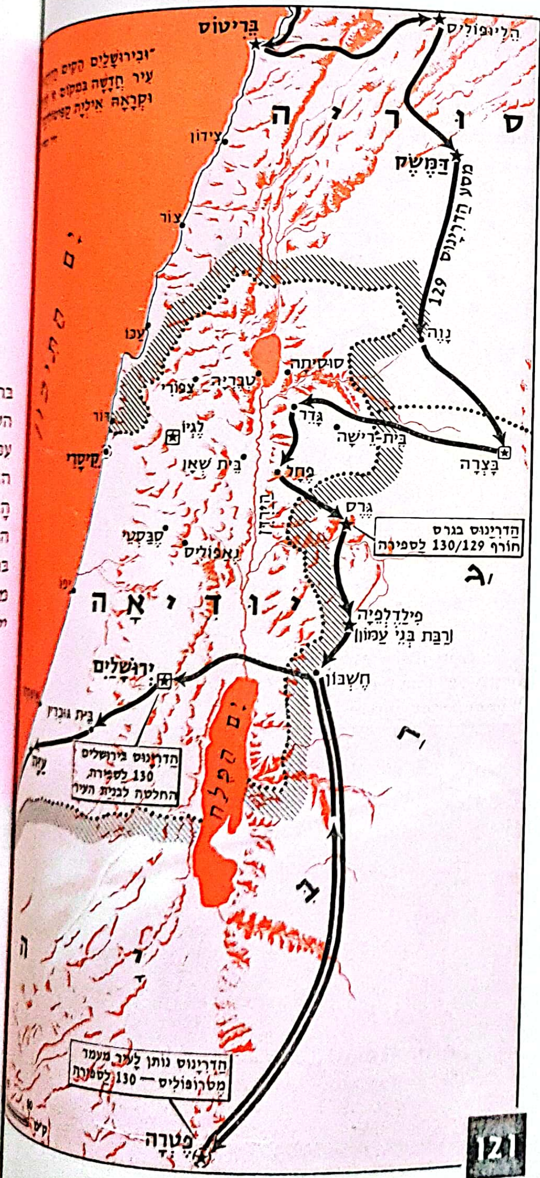

גם בקַפריסין היו קְרבות דמים בין יהודים ללא יהודים, וְאבידות קשות היו לשני הצדדים. לְבַסוף גברו השַליטים ויַהדות קַפריסין חדלה להתקיים מאות בַשנים.

ההתפרצויות בקירֵנֵי ובקַפריסין קרו שתיהן בזמן שהקֵיסָר וּמֵיטב צבאו היו עסוקים בְמערכה קשָה בַמזרח. טְרַיָנוּס כבש בשנת 114/5 את ארמֶנְיָה ובשנת 115 את ארַם נַהֲרַיִים על מִבצריה: אֶדֶסָה, נְצִיבִין וסִינגָרָה. בשנת 116 המשיך בְּמסעו לחַדְיָב (שם הוקמה פְּרוֹבִינקְיָה ושמה אַשוּר) ויָרַד לאורך החִידֶקֶל. הוא כבש את בירת הפַּרתִים קְטֵסִיפוֹן והגיע עד לְמֵסֵנִי והנמל סְפַּסִינוּ כַּרְקְס שעל גדות המִפרץ הפַּרסי. אולם בשנת 117 פרַץ מרד כללי בְּעוֹרף הצָבא הרומאי. יהודי בבל וחַדְיָב השתתפו באופן פעיל בַמאבק נגד רומא. אמנם סֶלֶוקְיָה, נְצִיבִין ואֶדֶסָה המתמרדות נכבשו בַחזרה בידי מְפקדי טְרַיָנוּס, אולם הקֵיסָר עצמו נכשל לפני חַתְרָה וחזר לאַנטיוֹכְיָה. משם נשלח המְפקד לוּסיוּס קְוִיֶטוּס יליד מַאוּרֶטַנְיָה לִיהודה להטיל אֵימה על היהודים שרוחם נסערה מהנַעֲשֶׂה בָאֲרָצות השכנות. פעולותיו של הנְציב האכזרי הזה נזכרות במקורות התלמודיים כ"פולמוס (מלחמה) של קיטוס" קויטוס הביא עמו את הלגיון הששי, שֶחָנָה בכפר עותנאי ליד מגדו (היום לג'ין־לֶגיו); מזמנו היו נְצִיבֵי יהודה בַּעֲלֵי דרגה של קונסולים לְשֶעבר. בספטמבר שנת 117 מֵת טְרַיָנוּס בסֶלִינוּס שבקִילִיקְיָה. יורשו הַדְרִיָנוּס ויתֵר על כל הכיבושים מעֵבֶר לַפְּרָת, וְהשלום הוחזר באופן זמני בַגבוּל המזרחי.

מַסַּע הַדְרִיָנוּס בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל בִּשְׁנַת 129–130

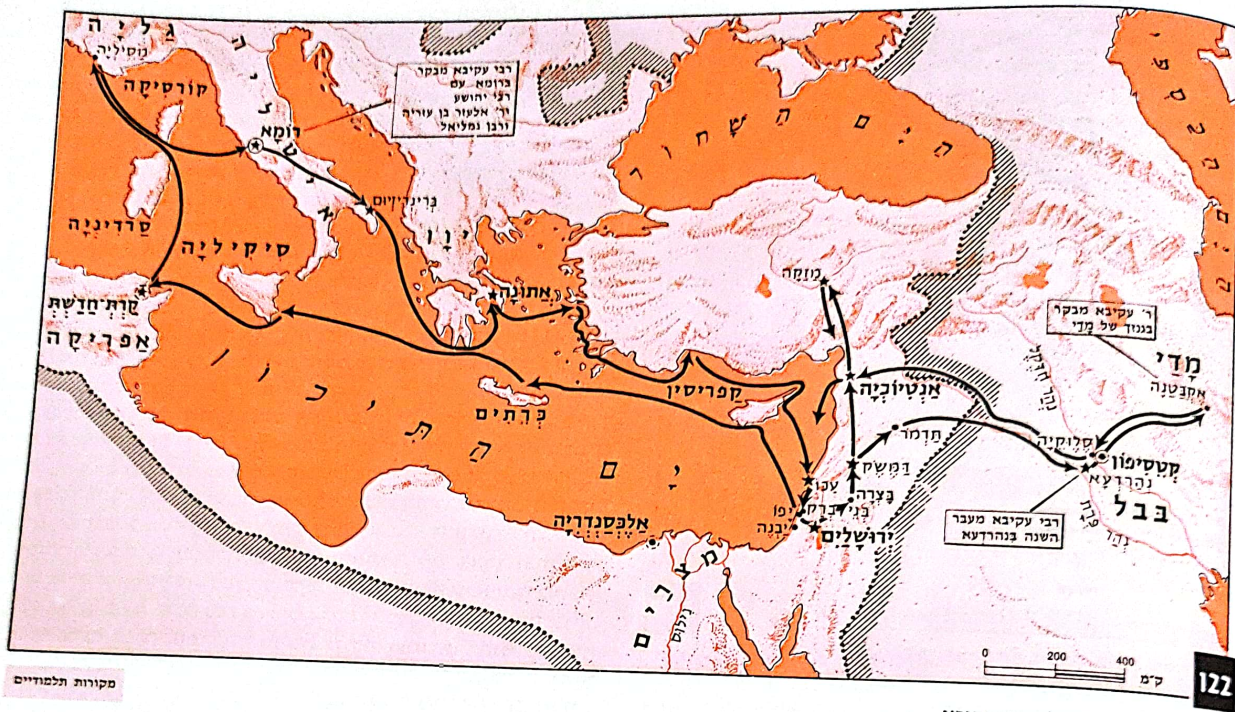
אֵיליוּס הַדְרִיָנוּס שמָשל בשנת 117 עד שנת 138 לא היה איש מלחמות. הוא היה אוהד נלהב של תרבות יוון ושקַד על הפצתה בכל הדרכים. הוא הִרבה לנוע בכל רַחבי האִימפֶּריוּם, חוֶה כתייר בכל סוגי פְּלָאֵי תבל ואהב לטפל בעצמו בענְיינֵי הפרוֹבִינקִיוֹת השונות. בשנת 129 הגיע תורן של סוריה וא"י. הַדְרִיָנוּס הגיע לחופי פֵינִיקְיָה ומשם לדַמֶּשֶׂק. מסוריה נסע הקֵיסָר לַפְּרוֹבִינקְיָה עֲרַבְיָה. את החורף של שנת 129/130 בִילָה הַדְרִיָנוּס בגֶרַס, בזמן שבכל עֲרַבְיָה וא"י דאגו לִסלילת כבישים לקראת המשך מסעיו. בָּאביב שנת 130 יצא הקֵיסָר לפֶטְרָה, העניק לְעיר זו את התואר מְטרוֹפּוֹלִיס ("עיר וָאֵם") וחזר לחֶשבּוֹן ומשם פָּנָה לירושלים. כאן נפלה הכרעה גורלית: לְמַראה חורבות העיר הֶחליט הַדְרִיָנוּס להקים בה מושבה רומאית, בלי לשקול דֵי צורכו את התוצאות העֲלולות לבוא ממעשה זה. הוא יצא לעַזָה בכביש חדש שנסלל דרך בית גוברִין, ושם קיבלו אותו בְּפאר רב. חג מיוחד נוסד לִכבודו והוחל במניין חדש לזֵכר המאורע. מֵעַזָה הִמשיך הקֵיסָר את דרכו לפֵּלוּסִיוֹן ולמצרַיִם.

כתובות ; מטבעות עזה ; דיו קסיוס סט ; אוסביוס

"אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא: כְּשֶׁיָּרַדְתִּי לִנְהַרְדְּעָא"
משנה יבמות פט"ז, טו

מַסְּעוֹת רַבִּי עֲקִיבָא וְהַהֲכָנוֹת לְמִלְחֶמֶת בַּר כּוֹכְבָא

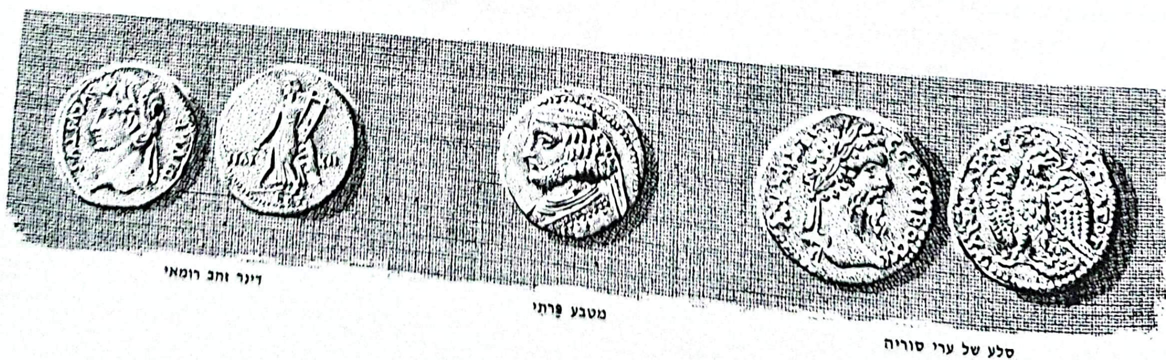
122

מקורות תלמודיים

מַסְּעוֹת רַבִּי עֲקִיבָא
גבול האימפריה הרומאית

הידיעה על התוכנית לייסד מושבה רומאית בירושלים עם כל הכרוך בה – הקמת הֵיכָלִים לֶאֱלִילִים בָּעִיר הקדושה וסתימת הגולֵל על תקוות לבניין בית המקדש – עוררו את הרוחות בִּיהוּדָה לְחִידוּשׁ המאבק עם רומא. אולם היהודים למדו לֶקַח ממלחֶמת הקַנאים. במלחֶמת החורבן נגררו לַמאבק בלי להתכּונן דֵּי הצורך ובלי להרפּות ממלחֶמת אחים. הפעם נבחר הרגע המתאים, כשהיה הַדרִיָּנוּס רחוק מֵחוֹפֵי הארץ. גם הוכנו עֲמָדוֹת מבוצרות בשדה, כדי שלא להיתפס ולהיסגר במבצרים. הוכן גם נשק רב, לכאורה לפי הזמנת הרומאים, אולם עשוהו פגום בְּמִקְצָת מתוך הנחה כי צְבָא הַקֵּיסָר יְסָרֵב לקבלו והוא ישאר בידי היהודים.

גִיוּס האומה היה כללי. לַמרד הוקמה הנהגה אחידה, והיא הֶחזי־קה מעמד מֵראשית המערכה עד לְסוֹפָהּ. בעת ההכנות לַמלחמה דאגו גם לְכסף. ר' עֲקִיבָא, שהיה המנהיג הרוּחָני של המרד, יצא בעצמו לחו"ל ועבַר בִּתפוּצוֹת ישראל בַּמערב וּבַמזרח, כנראה לִמְטרת מגבית מלחמה או גִיוּס אנשים לַמאבק. מרובּוֹת הידיעוֹת על מסעיו של רבי עקיבא. כמה מֵהן אֵירעוּ שנים מרוּבּוֹת לפני המרד, אך מקצתן עֲרַךְ בַּיָמים הסמוכים לַמרד, וקרוב לראותן כְּחלק מן הַהכנות לַמלחמה. הוא הגיע לגַלְיָה בַּמערב ולאַפריקה (כַּנראה פָּסַח על מצרַיים, ששם טרם התאוששו היהודים מִמְרדם בימי טְרַיָּנוּס). ר' עֲקִיבָא ביקר בְּאַנטיוכְיָה, יצא את גבולות הָאִימְפֶּריוּם ונסע לִנְהַרְדְּעָא שבְּאֶרֶץ בבל ואף הגיע לְמָדַי הרחוקה. בשובו ממסעיו היו הכול דרוכים לַמאבק.

דינר זהב רומאי

מטבע פַּרְתִי

סלע של ערי סוריה

"רַבִּי עֲקִיבָא כַּשֶׁהָיָה רוֹאֶה אֶת בֶּן כּוֹזִיבָא הָיָה אוֹמֵר: זֶהוּ מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ"
ירושלמי תענית פ"ד, סח, ע"ד

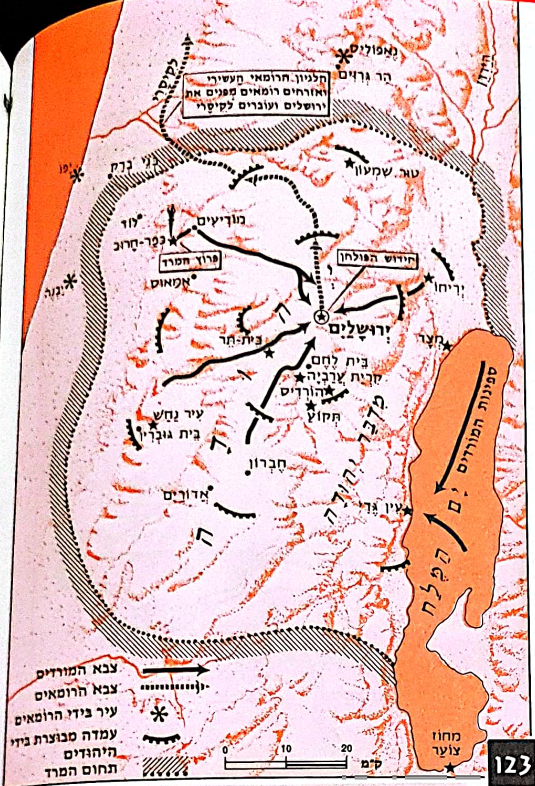
רֵאשִׁית מֶרֶד בַּר כּוֹכְבָא, שִׁחְרוּר יְרוּשָׁלַיִם

שנת 131 עד 132

לְמרד בר־כּוֹכבָא חסֵר היסטוֹריון כיוֹסף בן מַתתְיָהוּ, ולכן עלינוּ לקַבֵּץ את הידוּע על מערכה זו — שלא נפלה מֵהראשוֹנה ואוּלי אף עלתה עליה בעוֹצמתה — מתוֹך קטעי ידיעוֹת בְּמקוֹרוֹת תלמוּדיים וזרים, מִתְּעוּדוֹת שוֹנוֹת שנמצאוּ בִּמערוֹת מִדבּר יהוּדה (ראה מפה 127) וּמִמְּצָאִים אַרכיאוֹלוֹגיים אחרים. מן התעוּדוֹת נוֹדע כי "בן כּוֹזְבָה" הנזכּר בַּמקוֹרוֹת התלמוּדיים שעמד בְּראש המרד הוּא הוּא "שמעוֹן נְשיא ישראל" שעל גבי המַטבּעוֹת היהוּדיוֹת מימי המרד, כי בַּתעוּדוֹת הוּא נזכּר בַּכִּינוּי המלא: "שמעוֹן בן כּוֹסבָא נְשיא ישראל". הוֹאיל ור' עקיבא ראה אוֹתוֹ כ"מָשִׁיחַ" וקרא עליו את הפסוּק "דָּרַךְ כּוֹכָב מִיַּעֲקֹב" (בּמדבּר כ"ד, 17), נוֹדע שמוֹ, בעיקר בַּמקוֹרוֹת הנוֹצריים, "בַּר־כּוֹכְבָא". יש להניח כי שמעוֹן שנחשב ל"מָשִׁיחַ" התייחס על בית דויד. ואם אמנם היה דוֹדוֹ ר' אֶלְעָזָר המוֹדָעִי, שאוּלי הוּא הוּא "אֶלְעָזָר הכֹּהֵן" שבּמַטבּעוֹת בר־כּוֹכבָא, אפשר שמצד אמוֹ היה בר־כּוֹכבָא מִזֶּרע הכּוֹהנים, ואוּלי מִגֶּזע הַחשמוֹנאים.

בבוֹא השעה, כששהה הַדרִיָּנוּס ביוון, פָּרַץ המרד (סתיו 131), והֵחל כַּנראה בּכפר חָרוּב שליַד מוֹדיעין. הַהכּנוֹת הַקפדניוֹת נשאוּ את פִּרְיָן: אנשי יהוּדה קמוּ והֵחלוּ להתרכּז מסביב לִירוּשלים, ששם חנה הלְגיוֹן הָעשירי וחיוּ בה כּמה אזרחים רוֹמאים וזרים אחרים. תחוּם המרד כָּלל בּוודאי את כל יהוּדה עד לִשפֵלת החוֹף. יש סְברה שגם מֵהשוֹמרוֹנים הצטרפוּ אל דגל בר־כּוֹכבא, ויש סימנים בּרוּרים שגם זרים, בּעיקר בּני השְׁכבוֹת המוּשפלוֹת שבַּחֶברה הרוֹמאית, מצאוּ את דרכּם לְמחנה המוֹר־דים והצטרפוּ לְאיגוּד הָ"אחים" הלוֹחמים. הנָשיא הֶחדש, שלידוֹ עמדה סַנהֶדרין, ראה את מֶמשַׁלתוֹ כַּשלטוֹן החוּקי היחיד בָּארץ וציווה על גיוּס כּללי, וּמי שסֵירב — כּגוֹן הנוֹצרים ממוֹצא יהוּדי, שלא יכלוּ מטַעמי מַצפּוּן לראוֹת את בר־כּוֹכבא כּמָשיח — נרדפוּ מפני הָרָשוּת המַהפּכנִית.

ההפתעה בּפרוֹץ המרד היתה כּה גדוֹלה וַעֲמדוֹת ההגנה שהֵכינוּ המוֹרדים בְּעמל רב היוּ כּה חזקוֹת וּמחוּשבוֹת היטב, עד שלַנְּצִיב הרוֹמאי טִינֵיוּס רוּפוּס לא היתה בּרירה אלא לצַוּוֹת על פינוּי ירוּשלים. הלְגיוֹן והאזרחים יצאוּ לקֵיסָרי והיהוּדים שוּב שלטוּ בּבירתם הַיְשנה. הוּקמה בה מִנהלה סדירה והֵחל מניין חדש: השנה הראשוֹנה (131/2) הוּכרזה שנת א' לִגאוּלת ישראל, את השנים הבּאוֹת (ב'—ד') מָנוּ "לחֵרוּת ישראל" כּעוּבדה מוּגמרת. התעוּדוֹת שנתגלוּ בִּמְערוֹת מִדבּר יהוּדה מעידוֹת על סדר סִפרי אחוּזה בַּמחוֹזוֹת השוֹנים ועל "פַּרנָסִים" מטעם

מגילת תענית; מדרש; דיו קאסיוס; אֶוּסֵבִּיוּס מטבעות, תעודות ממערות מדבר יהודה

הנָשיא, שהיוּ מחכּירים את אדְמוֹת הקֵיסר לְשעבר (ועתה אדְמוֹת הנשיא) לְחוֹכרים שוֹנים. נתמנוּ גם מְפקדי מְחוֹזוֹת, וִידוּעים לנוּ שְׁמוֹת שלוֹשה מֵהם: יהוֹשע בן גלגוּלה בּירִיחוֹ וִיהוֹנתן בן בּעין וּמסבלה בּעֵין גֶּדִי. השִׁלטוֹן הֶחדש טבַע מטבְּעוֹת כּסף וְאָרָד. הַטביעה נֶעשתה על פּני מטבּעוֹת הקֵיסָרים והֶערים שנפלוּ לידיו. גוּלת הכּוֹתרת של "גאוּלת ישראל" היה שיקוּם חזית בּית המִקדש, כּפי שהיא מתוֹארת בְּמטבּעוֹת הסלע של בּר־כּוֹכבא.

הִתְפַּשְּׁטוּת הַמֶּרֶד - מַסַּע הַנֶּגֶד שֶׁל הָרוֹמָאִים

שנת 132 עד 133

נוֹכח הצלחת ההתקוֹממוּת בִּיהוּדה ניסה בּר־כּוֹכבא להרחיב תחוּם המרד לַגליל. יש עדוּיוֹת על קְרבוֹת בְּסביבוֹת בּית שְׁאָן ועל ... בּצִיפּוֹרִי וַעקירת כַּרמי הזֵיתים שבַּגליל. אוּלם בּרוּר כּי יהוּדי הגליל ... הצטרפוּ בַּהמוֹניהם לְפעוּלוֹת המלחמה. מצד שני עשוּ הרוֹמאים ... עִילָּאִי לדַכֵּא את המרד שהיה מסוּכּן בּעיניהם. מבּריטַנְיָה נקרא ... בּיא יוּליוּס סֶוֶרוּס, ועמוֹ בּא הקֵיסר בִּכבוֹדוֹ וּבעצמוֹ. מלבד שני הלְגיוֹנוֹת שחנוּ כּבר בּארץ (השישי והָעשירי) הביאוּ גדוּדים מסוּריה (הלגיון השלישי, הגַּלִּי), מֵעַרְבִיָּה (הלְגיוֹן השלישי, הקִירֶנִי), ממיסיה שעל ... בָּה (הלְגיוֹן הַחמישי, המוּקדוֹני, הלְגיוֹן הָאַחד עָשר, הקְלַוּדִי) ושני לְגיוֹנוֹת ממצרַיִם (הלְגיוֹן השני, הטְרַיָּנִי, והלְגיוֹן העשרים ושניים הדִיוֹטֶרְיָנִי), מלבד יחידוֹת קטנוֹת של פּרשים וַרגלים מִפַּנוֹנְיָה, מוֹרִיטַ... ועוֹד. מכּל הצדדים הוּפעל הלחץ על בּר־כּוֹכבא וַאנשיו.

יוּליוּס סֶוֶרוּס החליט להתקדם לאט, לִכבּוֹש מוּצב אחרי מוּצב וכפר אחרי כּפר, כּדי למחוֹץ את אוֹיביו בְּהתמדה וּבביטחוֹן. עד כּמה היתה זהירוּת זוֹ מוּצדקת אפשר ללמוֹד מגוֹרלוֹ של הלְגיוֹן העשרים ושניים שכַּנראה הֵעֵז להתקדם בְּפזיזוּת יתר לתוֹך הארץ והוּשמד כּלִיל — מכּאן ואילך שמוֹ נעדר מֵרשימת היחידוֹת שבַּצָּבא הרוֹמאי.

מכתב בר־כוכבא
ממערת מִרְבַּעַת במדבר יהודה

מטבע בר־כוכבא

"אדריינוס שחוק עצמות הושיב
שלוש משמרות אחת באמאוס
אחת בכפר לקיטיה ואחת בבית אל"
איכה רבה פ"א

המשך הקרבות בשנים ג' וד' למרד בר כוכבא

133 עד 134

לבסוף גבר לחץ האויב על כוחות בר־כוכבא והמורדים היו נאלצים בשנה השלישית של המרד לפנות את ירושלים. הרומאים סגרו עליהם מכל צד וסללו כביש סוגר בקו יריחו – בית אל – כפר לקיטיה – אמאוס – בית גוברין – חברון. הם הציבו מוצבים בנקודות ביקורת בכבישים כדי למנוע את בריחת המורדים מהשטח הסגור. הקרבות התנהלו באכזריות רבה. ההיסטוריון דיו קסיוס מוסר כי במלחמת בר־כוכבא כבשו הרומאים 50 מבצרים, הרסו 985 כפרים והרגו יותר מחצי מיליון איש. אולם גם לצבא הרומאי נגרמו אבידות קשות, עד שבסיום המערכה לא העז הדריינוס להשתמש בנוסחה המקובלת בהודעה לסנאט: "אני ולצבאותי שלום".

על־אף האבידות לא נפלה רוחם של בר־כוכבא ואנשיו. מתוך התעודות בעלות התאריכים "שנת ג'" ואפילו "שנת ד'" מסתבר, כי החיים האזרחיים והכלכליים התנהלו כרגיל, על־אף הקרבות הכבדים. במכתבי בר־כוכבא למפקדיו מורגשת יחד עם חומרת השעה גם דאגת מפקדתו לקיום המצוות. בו בזמן שניתנו פקודות להחרמת חומרי מזון, להעברת צידה מנמל עין גדי ולמאסרים, ניתנו גם הוראות לליקוט לולבים, הדסים, אתרוגים וערבות לחג הסוכות.

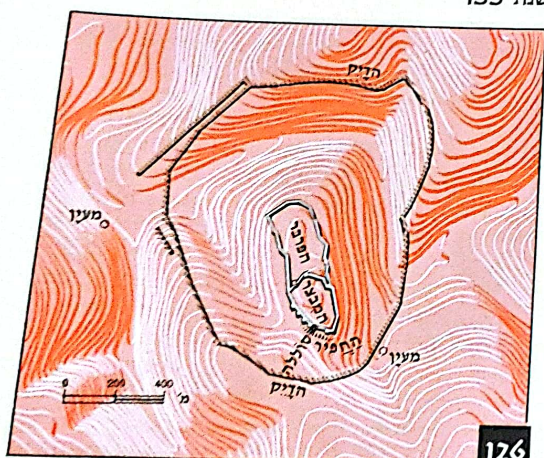
דיו קאסיוס ; אוסביוס
תעודות ממערות מדבר יהודה

"יוליוס סורוס נרתע מלהאבק עם
האויב במלחמה פנים בפנים לאחר
שראה את המונם הרב"
דיו קסיוס, ספר סס

"מעשה בששים בני אדם שירדו
לכרקום ביתיר ולא עלה מהם אחד"
תוספתא יבמות פ"ד

מצור בית-תר

שנת 135

בשנה הרביעית למרד (באביב שנת 135) נדחק בר־כוכבא וצבאו למבצר בית־תר, שמדרום־מערב לירושלים. שם צר עליו סוורוס עם לגיונותיו (הדריינוס יצא את הארץ עם חידוש השלטון הרומאי בירושלים). המבצר השוכן על גבעה מעל לנחל עמוק היה מוגן בחפיר מצד דרום והיה לו פרבר לצד צפון. העמדה היתה חזקה אך חסרה מקורות מים. הרומאים הקיפו את בית־תר בדייק שהיה כפול פה ושם; ולבסוף שפכו סוללות לחפיר ופרצו את חומת בית־תר במגדליהם. הדבר אירע בשלהי הקיץ (בט' באב שנת 135 לפי המסורת היהודית) "ונלכדה בית־תר" והרג רב נעשה בה.

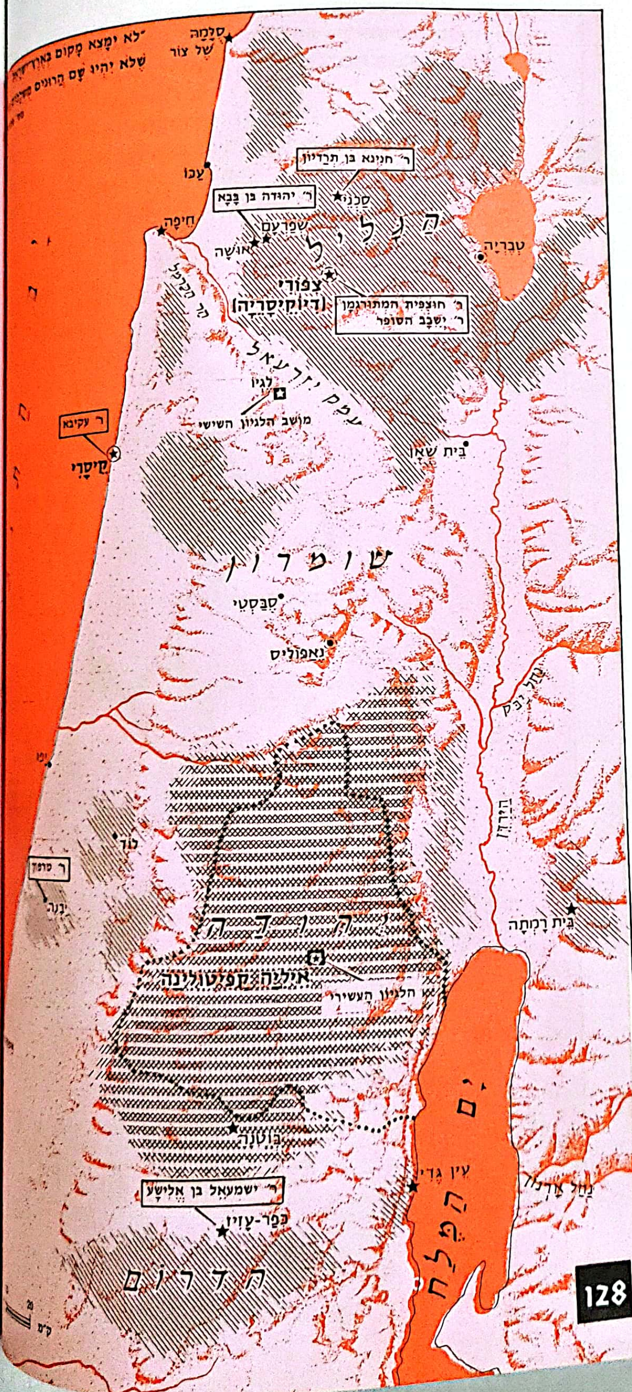
מקורות תלמודיים ; אוסביוס

אַחֲרוֹנֵי הַלּוֹחֲמִים בִּמְעָרוֹת מִדְבַּר יְהוּדָה
שנת 135

כשהתברר לאנשי בר־כּוכבא בּעֵין גֶּדִי כּי יד הרומאים על העליונה ניסו להימלט למערות אשר נמצאו בְּנִקִיקֵי הסלע שבַּנְּחלים השונים היורדים ממִדבר יהודה לַים המלח. לא אחד היה גורל הפליטים. בּ"מְע־רת הבְּרֵיכה" שהוכנה ממערב לעֵין גֶּדִי תוך דְּאגה להספקת המים ניצלו כּנראה השוכנים שם. בְּנחל חֶבֶר היו שתי מְערות ששימשו מקלט, הָאחת בְּגְדָתו הצפונית והשנייה בַּגָּדָה הדרומית. משלא יכלו הרומאים להסתער על המְערות במֵישרים הִציבו שני מחנות מֵעל פְתחיהן וחיכו עד שיעשו הרעב והצמא את שלהם. לא ידוע לנו מֶה עלה בְּגורל הנמל־טים לְ"מְערת האִגְּרות" (שם ישבה בבתא ממשפחת יהונתן בן בעין, אחד ממְפקדי עֵין גֶּדִי, ואולי הוא בעצמו). ברור כּי כּמה מֵהם מתו שם, והאחרים נעלמו עִם כּספם ועִם תכשיטיהם אחרי שהטמינו מרבּית רכושם. אפשר שנכנעו ואפשר שהצליחו להימלט מתחת לְעיני הרומ־אים. גורלם של אנשי "מְעָרת האֵימים" ברור לַחלוטין: ארבּעים איש ואשה סֵירבו להיכּנע עד הסוף, וכשהתברר להם שאפסו כל התִקוות שרפו את כל רכושם ומתו בּתוך המְערה עצמה.

דו"ח חפירות מערות מדבר יהודה

הַשְּׁמַד, סְדוּרֵי הַדְרִיָּנוּס
שנת 135

עִם דיכּוי המרד החלה תקופה של רדיפות המכונה בּמקורותינו "השְּמַד". התוכנית של השלטון הרומאי היתה להשמיד כליל את היישוב ביהודה ולטשטש את זֶהותם הלאומית של היהודים בשאר חֶלקי הארץ. הַדרְיָנוּס ציווה לגרש את שארית היהודים שנותרו בִּיהודה. ואכן התרוקנה יהודה במידה רבּה מיושביה. כּבר בעת הקרבות נמלטו יהודים רבּים מֵהארץ, עד שנמלי הים התיכון נתמלאו פליטים. אלה שנשבו בידי הצָבא הרומאי נמכּרו בשני שוקי עבדים גדולים, האחד בּבּוטנָה (מצְפון לחֶברון) והשני בעַזָה. מספר השבויים היה כּה רב עד שמחיר העבדים ירד בכל שוקי האִימפֶּריום. הַדרְיָנוּס דאג גם לחידושה של אֵילִיָּה קַפִּיטוֹלִינָה (ירושלים) והושיב בּה ובסביבתה זרים, בעיקר ערבים וסורים. הכּניסה לְכל תחום העיר נאסרה על כּל הנִימולים, וּבכלל זה נוצרים ממוצא יהודי.

בּיהודה נותרו רק יישובים כַּפריים בִּרצועת ה"דרום", מֵעין גֶּדִי עד לִגְרָר, בשפֵלת יַבנֶה ולוד ובבִקעת הירדן מֵעין גֶּדִי עד בּית רָמתָה. מֵאז היה הגליל לְמָעוזה העיקָרי של יַהדות ארץ־ישראל. אולם גם שם ניתנה דמות נוכרית לְמוֹעֲצוֹת הֶערים של טְבֶריָה וצִיפּוֹרִי ושמה של צִיפּוֹרִי הוּסַב ל"דיוֹקֵיסַרְיָה". הַדרְיָנוּס אף שָאף להשמיד כֹּל זֵכר לָעם המנוצח וציווה לשנות את שם הארץ ל"סוריה פַּלֶשְׂתִינָה".

המנהיגים שתמכו בּבַר־כּוכבא הוצאו להורג. בּיניהם היו "עֲשֶׂרֶת הרוגי המַלכות", ובראשם ר' עקיבא שמת מות קדושים בּקֵיסָרִי. ר' יְשֵׁבָב הסופר ור' חוצפִּית המְתורגְמן נמלטו כּנראה לצִיפּוֹרִי, אולם יד השלטון הִשיגה אותם גם שם וכן את ר' חנִינָא בּן תְּרַדיון בסכנֵי. כּדי לטשטש את דמותם הָעצמית של יהודי ארץ־ישראל נאסר עליהם לקיים מצוות רבּות, כּגון בְּרית מִילָה, ולהתכּנס בְּבתי כּנסת, וכן נאסרה הסמיכה, היינו העברת סמכויות הוראה ודין מִדור חכמים אחד לַשני. השלטונות אִיימו בּחורבּן על כּל יישוב שבתחומו יעזו לסמוך. אולם ר' יהודה בן בָּבָא מסר את נפשו וסמַך חמישה מתלמידי ר' עקיבָא בּין שְׁפַרעָם לאושָא, ובזה הבטיח את הֶמשך החוקיות המָסורתית. רבּים מִדור חכמים זה הסתתרו, כּפי שעשה זאת ר' שמעון בּר יוחַאי. אחרים, כּמו ר' מֵאיר ור' יוסי, יצאו את הארץ לְשעה. אולם קיום היַהדות בּפְזורי ישראל, שבּה לא נגעו לְרעה וְשחלק ממנה היה מחוץ לְתחומי האִימפֶּריום, שׂם את גזירות הַדרִיָּנוּס לאַל.

ר' עקיבא	אחד מ"עשרת הרוגי מַלכות"
(קווים אלכסוניים)	תחום שנשאר יהודי לאחר המרד
(רשת)	תחום שנתרוקן מיהודים
••••••	תחום הָאָסור בְּכניסה ליהודים

״ובִירוּשָׁלַיִם הֵקִים הַדְּרִיָּנוּס עִיר חֲדָשָׁה
בְּמקום זו שֶׁחָרְבָה וקְרָאהּ ׀ אִילִיָּה קַפִּיטוֹלִינָה״
דיו קסיוס, סט

אִילִיָּה קַפִּיטוֹלִינָה

שנת 135 עד 324

כש״חָרַשׁ״ טִינֵיוּס רופוּס הנְצִיב ״את העיר״, כפי המסופר בתלמודים, הוא בִּיצֵּעַ לְמעשה טקס רומאי מָסורתי של סימון תחומה של מוֹשבה – המייסד או נציגו היו חורשים לאורך קו החומות הָעתידות לקום. העיר שנוסדה בפקודת הַדְּרִיָּנוּס בְּחורבות ירושלים נקראה אִילִיָּה, על שם משפחת הקיסר (האֵילִיִּים), וקַפִּיטוֹלִינָה – על שם שלישִׁיַּת האלים (יוּפִּיטֶר, יוּנוֹ, מִינֶרְוָה) שלה עבדו בַּקַּפִּיטוֹליוּם, מצודתה של רומא.

העיר אִילִיָּה תוכננה לפי מתכונת מחנה צבאי בְּצורת רִיבּוּעַ עם שני רחובות מְצֻטלבים בַּמֶּרכז, אלא שבמקרה זה סטו מן השגרה מטעמים מעשיים. ליד השער בצפון הוקמה רְחבה ועמוד ניצב בְּמֶרכּזה. מֵרחבה זו יצאו שני רחובות רָאשיים וסטָוִים נמשכים לְאורכּם. הרחוב הָאחד הוליך לפורום (שוק) שלידו עמד היכל אַפְרוֹדִיטֵי, ונמשך לאורך מחנה הלגיון ששכַן בצילם של מִגדלי הורדוס ששָׂרדו. הרחוב השני עבַר ליד בתי מֶרחץ ציבוריים, וּמשם הסתעף רחוב צְדדי אל השער המזרחי. מֵעל לרחוב צְדדי זה הוקם שער ניצחון המסַמן את מקומה של אַנְטוֹנְיָה. בְּרחבת הר הבית (ה״קְוַדְרָה״) עמד היכל יוּפִּיטֶר ולפניו פֶּסֶל הַדְּרִיָּנוּס רכוּב על סוס. שער ניצחון שני עמד בְּפֶתח העיר מִצד צפון, וּבו נכנסו אליה העולים מֵארְצות הים, מִקֵּיסָרִי או מִיָּפוֹ. עד היום ניכּרת תוכנית עיר זו בְּמבנה העיר הָעתיקה של ירושלים.

129

מטבעות אִילִיָּה קַפִּיטוֹלִינָה כרוניקון פַּסְקַלֶה ;

130

״עֶשֶׂר גָּלוּיוֹת גָּלְתָה סַנְהֶדְרִין״
ראש השנה לא, ע״ב

נְדוּדֵי הַסַּנְהֶדְרִין

אחרי שנת 70

כשגָּלתה הַסַּנְהֶדְרִין מירושלים היה מושבה הראשון בְּיַבְנֶה (ראה מפה 116). אחרי השְׁמַד של הַדְּרִיָּנוּס נתחדשו מוֹשָׁבֶיהָ בָּעיירה הגְּלילית אוּשָׁא (ראה מפה 138), וּלפי סְבָרה אחת המבוססת על נוסח הַבַּבְלי (ראש השנה לא, ע״ב) חָזרה זמנית לְיַבְנֶה, אולם נאלצה לַחזור לַגליל. מֵאוּשא עברה בירת האומה לִשְׁפַרְעָם וּמשם עברה בִּימי נשיאוּת רבי יהודה הַנָּשיא לְבֵית שְׁעָרִים, וּבְאחרית ימיו הֶעתיק רבי יהודה הַנָּשיא את מושבו לצִיפּוֹרִי. מִצִיפּוֹרִי ירדה הַסַּנְהֶדְרִין בִּימי רבי יהודה נְשִׂיאָה נֶכדו של רבי יהודה הנשיא לְטְבֶרְיָה, ושם ישבה ישיבת קֶבַע עד שֶׁבָּטלה הנְשיאוּת. אך גם לאחר מכֵּן נמשך קיומה בטְבֶרְיָה בְּשֵׁמוֹת אחרים (״רָאשֵׁי הַפֶּרֶק״), עד שהוּחזר הַמֶּרכּז לִירושלים אחרי הכיבוש הָערבי.

ראש השנה לא, ע״ב ; בראשית רבה פצ״ז

״אֵיכָה יָשְׁבָה חֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן וְדָמַם רוֹן מִפִּי
נוֹשְׂאֵי אָרוֹן וְנָעוּ מִמִּשְׁמַרְתָּם כֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן״
הקליר

אבן כתובת כ״ד משמרות מקֵיסָרִי

כ״ד מִשְׁמְרוֹת הַכֹּהֲנִים

אחרי שנת 135

אחרי מרד בר־כוכבא התיישבו כ״ד מִשְׁמְרוֹת הכּוֹהנים (דברי הימים כה, 7–18), אשר המשיכו לשמור על ליכּוּדם החֶברתי, בְּערים וּבכפרים שונים בַּגליל. רשימת מקומות מושבם רמוּזה בַּתלמוד הירושַלמי. היא נֶחרתה בִּכתוּבות בְּבתי כּנסת ונשתמרה בִּשְׁלֵמוּתה בַּפִּיוּטים. הָעם רצה כנראה לשנֵן את סדר המִשמרות – ששימש גם כּעין לוּח השָׁנה – לשעת החזרת העבודה בבית המִקדש שציפו לְחידושה בְּכל עת. עד ימי מסע הצְלב הראשון נהגו להזכּיר בְּבתי הכּנסת בְּארץ ישראל בְּכל שבּת את המִשמרת של השבוּע, עם דברי פיוט על המִשמרת ותפילה לְהחזרת המשמרת לעבודתה.

131

כתובות ; פיוטי הקליר ופיוטים אחרים

מַפַּת הַיִּשּׁוּב אַחֲרֵי 140

הַדְרִיָנוּס מת שלוש שנים אחרי נפילת בֵּית־תֵּר. יורשו, אַנְטוֹנִינוּס פִּיוּס, היה איש מתון ושומר המָסורת הרומאית. לא יצא את ארצו כל ימי מֶמשלתו. בראשית ימי מַמלכתו עדיין היתה הארץ נתונה... אולם לאט לאט באו השלטונות לידי הכרה שאין בידם להשמיד את היהודים, ולכן מוטב להשלים עִמם. הקֵיסר הִרשָׁה לִשארית החכמים לְהתאסף באוּשָׁא ולחדֵש את הנשיאות ואת הסַנהֶדרין. היַהדות חזרה שוב להיות "דת מותרת", ובכלל זה הרְשות לַקהילה להיות אישיות משפטית ולהחזיק ברכוש. אפילו חודשה הזכות לקיים בתי דין יהודיים בענייני ממון (בְּמַסווה בוררות), וכשנחלש השלטון הרומאי חודש גם המִשפט הפלילי. גם המוֹעֲצות העירוניות בטְבֶריָה ובצִיפּוֹרי חזרו לידי היהודים. אמנם הרְשות לשֶׁבת בירושלים לא ניתנה להם, אולם השלטונות העלימו עין מֵעליות של עולי רגל שלא השתהו שם זמן רב. היישובים בַּדרום, בַּשפֵלה ובבקעת הירדן המשיכו להתקיים, אלא שאחוז היהודים יושבי הֶערים גדַל שם. הגליל נשאר יהודי כמעט כולו, כשהיישוב מבוסס על מעמד "בעלי־בתים", איכרים זעירים בעלי "שדה כרם וְכרם זית". האיכרים עבדו את אַדְמותיהם לבדם, ללא עבדים. הָאחוזות הגדולות שהיו בידי משפחת הנְשיאים וַעשירים אחרים, כגון ר' טַרפון, היו מחוץ לְשטח הגליל: בעֵמק יִזְרְעֶאל, בַּשפֵלה או... מצד הכלכלה השתפר מצב היישוב היהודי במשך הדור שאחר ה"שְׁמַד". אמנם בראשונה היה הנזק רב, בייחוד בכַּרמי הזיתים, וַאדמות... שהוחרמו עברו לידי "מְציקים" נוכרים. המַשבר הכלכלי שפקד את היישוב אחרי ה"שְׁמַד" ההַדרִיָנִי חִייֵב כמה וכמה הוראות לשעת חירום מצד הרָשויות היהודיות, כגון איסור יְצוא חִיטים, שמן ויין ושאר המצרכים החִיוניים, ואיסור גידול בהמה דַקה, היינו עִיזים וכבשים, בְּשטח מיוער או מעובד. אולם כלכלה בריאה מיסודה כמו זו של היהודים בַּגליל התגברה על הקְשיים, ולאט לאט בוטלו האיסורים. היורדים לְחוצה לָארץ חזרו מִקצתם ואף מִקצת השבויים הצליחו לשוב לְנחלתם, והיושבים בארץ לא חשבו על עזיבת הארץ הקדושה. בנסיבות אלה זה היה קל יותר לְהנהגת האומה לְהגיע לידי פְּשרה עם הרָשויות הרומאיות, תוך הבטחה לשמור על השלום בארץ.

"הַיּוֹרֵד לְנִכְסֵי שָׁבוּי... שָׁמַע שֶׁ(הַשְּׁבוּיִים) מְמַשְׁמְשִׁין וּבָאִין"
בבא מציעא לח, ע"ב

132

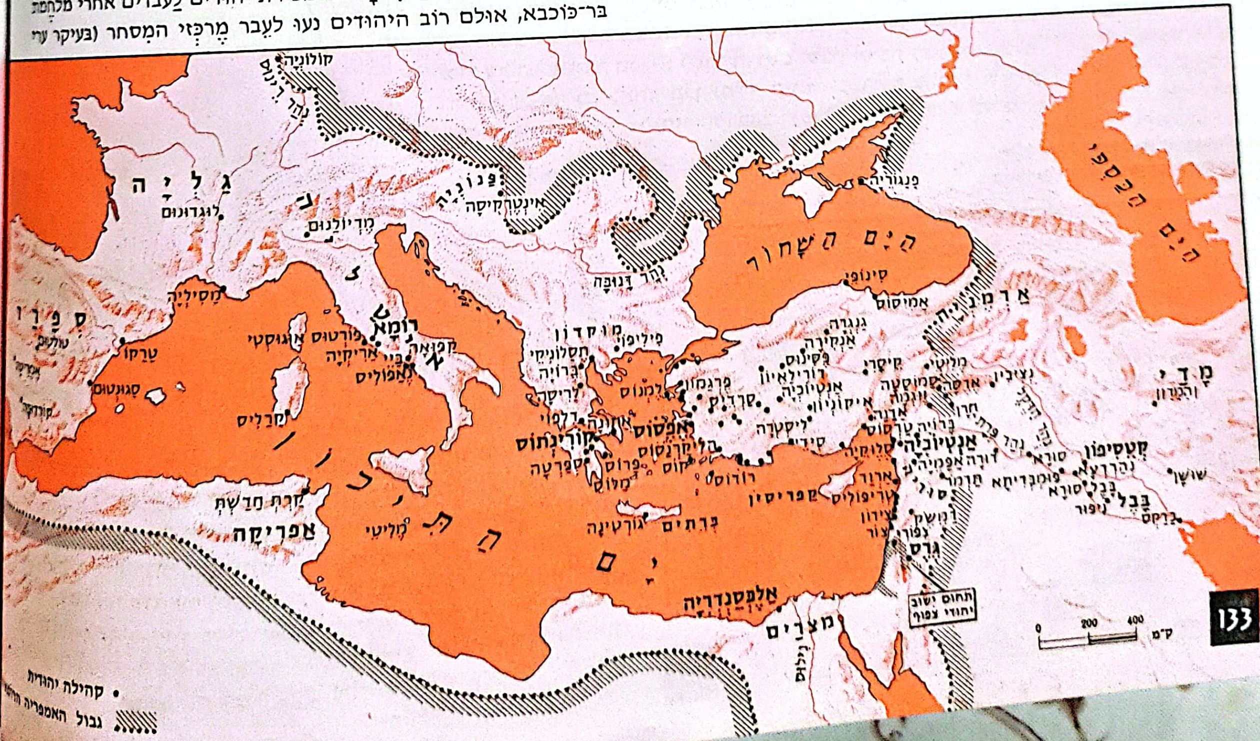
ישוב ובו יהודים · גבול שלטון עיר · גבול פרובינקיה סוריה פלשתינה · שטח בלא ארגון עירוני

פְּזוּרֵי יִשְׂרָאֵל בִּימֵי אַנְטוֹנִינוּס פִּיוּס
שנת 138 עד 161

השלום בִּפְנים הָאימפֶּריום לא הופרע בימי השושלת ה"אַנטוֹנִינִית". הכוונה לְשורת הקֵיסָרים שהגיעו לְכיסא המלוכה בְּדרך אִימוּץ, וְשמשלו מִימֵי נֶרְוָה (96) וְעד לְמוֹתוֹ שֶׁל מַרקוּס אַוּרֶליוּס (180). תקופת שלטונם היתה מלווה פריחה כלכלית, על־אף סימנים מדאיגים המבשרים רעות לֶעתיד.

"עֶשֶׂר גָּלֻיּוֹת גָּלוּ יִשְׂרָאֵל... עֲשִׂירִית בְּחֻרְבַּן בֵּיתֵר הִגְלָה אוֹתָם אַדְרִיָנוּס הָרָשָׁע לִסְפָרַד"
מדרש הגדול לדברים כו, ס"ב

אחת מתוֹצְאוֹת ההתפשטות של הכלכלה העירונית בְּמערב האימְפֶּריום היתה התרחבות תחום פְּזוּרֵי ישראל מַערבה במאה ב' לַספירה. הקהילות החֲדשות היו מִקצתן תוצאה של מאורעות חיצוניים, כגון גֵירוש יהודי רומא לַסַרדִינְיָה או מכירת יהודים לַעבדים אחרי מלחמת בר־כּוֹכבא, אולם רוב היהודים נעו לֵעֶבר מֶרכְּזי המִסחר (בעיקר ערי...

הבירה של הפרובינקיות) או המרכזים הצבאיים הגדולים שקמו בגבו־לות האימפריום. רוב רובם של פזורי ישראל עדיין היו מרוכזים במזרח האימפריום. פרחו בעיקר העדות באסיה הקטנה, כפי שאפשר להיווכח מהריסות בתי הכנסת המפוארים, כגון זה של סרדיס. לעומת זאת ניכרת ירידה מסוימת בסוריה, אולי מחמת התגובה החריפה בקרב הלא־יהודים במזרח כלפי המרידות בימי טריינוס ומלחמת בר־כוכבא. גם ביוון ניכרת ירידה במצב הקהילות היהודיות, אולם הסיבה לכך היתה כללית: יוון החלה אז להתרוקן מתושביה. המרידות בימי טריינוס גרמו לחורבנה המוחלט של הגולה המצרית הגדולה לשעבר וכן הושמדו הקהילות בקירני ובקפריסין, ורק באלכסנדריה נשארה עדה יהודית חשובה לערך.

בכל מקום היתה הגולה היהודית אחת הסיבות שחיפשה הממשלה הרומאית דרך להשלים עם היהודים בארץ־ישראל. על אחת כמה וכמה שחלק מהעם היהודי ישב בכלל מחוץ לתחומי האימפריום, בבבל וב־חלקי הממלכה הפרתית, במקומות שיד השלטון הרומאי לא הגיעה אליהם. יתר־על־כן, הקהילות היהודיות ברחבי האימפריום הכירו מרצונן את מרות הרשות הלאומית שקמה מחדש בארץ־ישראל. נוסף על מס שתי הדרכמות ששילמו כל היהודים מימי אספסיינוס לטובת ה"פיסקוס היהודי" (במקום מחצית השקל לבית המקדש) המשיכו היהודים מרצונם לשלם מס לנשיאים, לקבל את שליחיהם בכבוד רב ולהישמע להוראותיהם. הסמכות להוראה ולדין שניתנה מטעם הנשיא היתה מוכרת בכל רחבי הגולה, ושליחי הנשיא היו רשאים להדיח את ראשי העדות בשעת הצורך. הזכות הבלעדית לקדש את החודש ולעבר את השנה, שנשמרה לנשיא ולסנהדרין ושבה היתה תלויה שמירת החגים במועדים, היתה מכשיר חשוב לקיום אחדות האומה ומעמד הנשיא והסנהדרין בכל תפוצות ישראל.

התחבורה והכלכלה באימפריום הרומאי

הכיבוש הרומאי של ארץ ישראל וכל רחבי ארצות הים התיכון שילב את תושבי הארץ היהודים, ועל אחת כמה וכמה את יהודי הגולה, במסגרת הכלכלית של האגן הים־תיכוני. מרחב זה היה אז בפעם הרא־שונה בתולדותיו מאוחד תחת רשות אחת. בעת ייסוד האימפריום שלטו הרומאים על המזרח ההלניסטי, על מרכזי התעשייה שבו (ראה מפות 24 ו־28) וכן על ארצות רבות במערב, שהיו בלתי מפותחות או מפותחות כמחצה, אך היו בהן חומרי גלם שהתעשיות באיטליה ובמזרח היו זקו־קות להם. באיטליה גופה החל באותם הימים תהליך תיעוש המבוסס על הידע שהובא מהמזרח. במאתיים השנים הראשונות לספירה פותחו האוצרות הטבעיים של הפרובינקיות בצפון ובמערב, כגון מכרות הברזל בהרי האלפים, במרחבי גליה ובייחוד במערבה ובדרומה של ספרד העשירה מכל אלה במיני מתכות. אחרי כיבוש בריטניה בידי קלודיוס נוסף גם הברזל והבדיל המופקים באי הרחוק הזה.

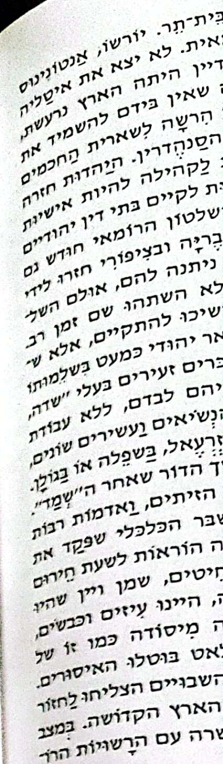
במזרח לא עברה ההתפתחות הכלכלית לפסים חדשים, אולם הפס־קת המלחמות שיחררה שם את המסחר ואת התעשייה ממטרדים רבים, ורק בתחום החקלאי חיזק השלטון הרומאי את היסוד השמרני. בימי אוגוסטוס החלו לנצל כמה מהתגליות החדשות שנעשו בשלהי התקופה ההלניסטית, כגון עשיית כלי הזכוכית בנשיפה. בתעשייה זו רב היה חלקם של יהודי פיניקיה וארץ־ישראל. בו בזמן החלו הספנים באלכסנדריה להשתמש בקו המונסונים, אשר נתגלה עוד בסוף התקו־פה ההלניסטית, בנסיעותיהם להודו. בקו ספנות זה הגיעו כלי כסף וכלי חרס וכן מטבעות רומאיות להודו, ובשמים, תבלינים, אריגים, משי וחפצי מותרות אחרים — מהודו לאילת ולקליסמה (סואץ). איטל־יה עצמה, שבה התרכז הכוח והשלטון, פרחה במאה הראשונה כשהפ־רובינקיות מספקות לתעשייתה את חומרי הגלם. כן הובאו לאיטליה חיטים, שמן ויין ממצריים, מאפריקה ומאסיה הקטנה. אלה היו דרושים לפרנסת אוכלוסיה של העיר רומא. מהמזרח באה עוד תוצרת המותרות המבוקשת בבתי מעמד הסנטורים והאבירים.

אולם בתקופה האנטונינית (96—180) חל שינוי במבנה הכלכלי במערב האימפריום: בעלי התעשיות נטשו את איטליה ויסדו מרכזים חדשים בפרובינקיות המערביות. כך למשל נפסקה יצירת הכלים המכו־נים טרה סיגילטה בארטיום שבאיטליה, והחלה לשגשג תעשיית אותם הכלים בגליה ובגרמניה. וזאת היא רק דוגמא אחת מני רבות. רשת הכבישים ברחבי האימפריום עזרה אף היא לפיזור התעשייה. ירידתה היחסית של איטליה החישה את תהליך יצירת החלל הריק הכלכלי והמדיני במרכז האימפריום. דבר זה סיכן את שלומה של רומא וגרם לבסוף למשבר הגדול אשר פקד את האימפריום במאה השלישית.

בריטניה
גליה
ספרד
קורסיקה
סרדיניה
רומא
סיקיליה
קרתגו
קרתגו נובה
דקיה
מואסיה
ביזנטיון
הים השחור
ארמניה
אנטיוכיה
קפריסין
כרתים
ים התיכון
אלכסנדריה
קירני
אפריקה
מצרים
מסופוטמיה
בבל
ערב
ענבר
משי מסין
קטורת ובשמים מדרום ערב
שנחב בדרך ים סוף מהודו ומאפריקה
0 200 400 ק"מ

סוסים		פפירוס		שיש	
דיג		בד		מכרות	
דבש		בשמים		נחושת	
יין		צמר		זהב	
חיטים		קלף		כסף	
פירות		עורות		עופרת	
זיתים		כלי חרס		ברזל	
עצים		זכוכית		בדיל	
		חילזון ארגמן		אבץ	

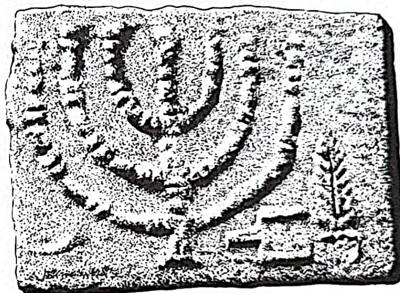
134

גְבוּלוֹת הָאָרֶץ לְפִי הַהֲלָכָה

ספרי דברים פיס׳ נא; תוספתא שביעית פ״ד, י; ירושלמי שביעית פ״ו, לג, ע״ג

תבליט עם מנורה שנמצא בנוה

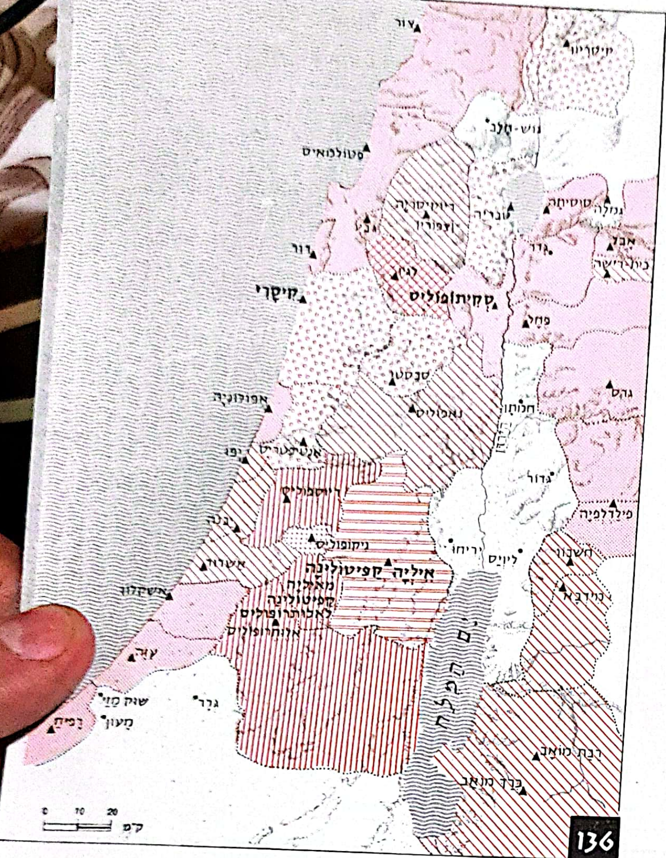
בַּמְקוֹרוֹת הַתַּלְמוּדִיִּים מַבְדִּילִים בֵּין שְׁלוֹשָׁה מִינֵי גְבוּלוֹת שֶׁל אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל: ״גְבוּל הָאָבוֹת״ מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד נְהַר פְּרָת; ״גְבוּל עוֹלֵי מִצְרַיִם״, הַיְינוּ גְבוּל כִּיבּוּשֵׁי יְהוֹשֻׁעַ, וּ״תְחוּמֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל כָּל שֶׁהֶחֱזִיקוּ עוֹלֵי בָּבֶל״. לְהַבְדִּיל מִשְּׁנֵי הַסּוּגִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהָיוּ בְּעִיקָּר בַּעֲלֵי מַשְׁמָעוּת הִיסְטוֹרִית הָיָה הַסּוּג הַשְּׁלִישִׁי בַּעַל עֵרֶךְ הִלְכָתִי וּמַעֲשִׂי. הוּא הִפְרִיד בְּדֶרֶךְ כְּלָל בֵּין יִישׁוּבֵי הַיְּהוּדִים שֶׁנֶּחְשְׁבוּ חֵלֶק מֵאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל וְחָלִים עֲלֵיהֶם כָּל הַמִּצְווֹת הַתְּלוּיוֹת בָּאָרֶץ, כְּגוֹן תְּרוּמוֹת וּמַעַשְׂרוֹת וּשְׁבִיעִית, וּבֵין הַשְּׁטָחִים שֶׁהָיוּ מִבְּחִינַת הַהֲלָכָה ״אֶרֶץ הָעַמִּים״.

רְשִׁימַת הַתְּחוּם ״עַד מָקוֹם שֶׁהֶחֱזִיקוּ עוֹלֵי בָבֶל״ נִמְסְרָה בִּשְׁלוֹשָׁה נִיסּוּחִים: בְּסִפְרֵי (עֵקֶב, פִּיס׳ נא), בְּתוֹסֶפְתָּא שְׁבִיעִית (ד, יא) וּבִירוּשַׁלְמִי שְׁבִיעִית (פ״ד–לו ע״ג). הַנּוּסְחָאוֹת מְשׁוּבָּשׁוֹת בְּנוֹגֵעַ לִשְׁמוֹת רַבִּים וּלְסֵדֶר הַמְּקוֹמוֹת עַצְמָם. עַל יְדֵי תִּיקּוּנִים שׁוֹנִים וְשִׁינּוּיֵי סֵדֶר מַגִּיעִים לַקַּו הַמִּתְאָר בַּמַּפָּה. — בַּחוֹף מוֹצְאִים מִתְּחוּם אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל הֶעָרִים שֶׁנֶּחְשְׁבוּ לְנָכְרִיּוֹת: אַשְׁקְלוֹן (מֵה״פָּרָשָׁה״, הַיְינוּ הִסְתָּעֲפוּת כְּבִישׁ אַשְׁקְלוֹן מִכְּבִישׁ הַחוֹף, מָקוֹם הַזֵּהֶה לְ״גַנֵּי אַשְׁקְלוֹן״ שֶׁבָּהֶם הָרְשִׁימָה מִסְתַּיֶּימֶת), קֵיסָרִי (הַנִּזְכֶּרֶת עֲדַיִין בִּשְׁמָהּ הַיָּשָׁן ״מִגְדַּל אַסְטְרָטוֹן״, שֶׁשּׁוּבַּשׁ כָּאן לְ״מִגְדַּל שָׁרְשׁוֹן״), דּוֹר וְעַכּוֹ. מֵעַכּוֹ נִמְשַׁךְ הַגְּבוּל לְאוֹרֶךְ הַכְּבִישׁ הַפּוֹנֶה צָפוֹנָה כְּשֶׁמִּשְּׂמֹאלוֹ, מִמַּעֲרָב, אֶרֶץ הַגּוֹיִים וּמִמִּזְרָחוֹ אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל. הַקַּו עוֹבֵר לְיַד כַּמָּה יִישׁוּבִים שֶׁבִּתְחוּמָן שֶׁל הֶעָרִים עַכּוֹ וְצוֹר, פּוֹנֶה צָפוֹנָה וּמִזְרָחָה וְנִמְשָׁךְ עַד לְבִקְעַת עִיּוֹן שֶׁבֵּין הַלְּבָנוֹן לְחֶרְמוֹן. הוּא חוֹזֵר דָּרוֹמָה לְ״כְרַכָּא דְבַר סַנְדְּרָא״, הַיְינוּ כְּרַכּוֹ שֶׁל בֶּן (לִי)סַנְדְּרוֹס, שַׁלִּיט בְּנֵי יְטוּר. אֶפְשָׁר שֶׁהַכַּוָּונָה לַאֲנְטִיּוֹכְיָה שֶׁבְּדָן. הַגְּבוּל עוֹבֵר אֶת סְבִיבַת קֵיסַרְיוֹן (הַנִּקְרֵאת כָּאן בִּשְׁמָהּ הֶחָדָשׁ). מִשָּׁם יֵשׁ לְהַמְשִׁיכוֹ מֵעֵבֶר לַגּוֹלָן הַיְּהוּדִי עַד לְכַסְפּוֹן (כִּסְפִּין שֶׁבִּתְחוּם סוּסִיתָה) וּלְאוֹרֶךְ גְּבוּל הַבָּשָׁן וְהַטְרָכוֹן (זַרוּאַי־סַקָּא־קְנָת־נִמְרִין עַד לִסְכוּתָא — הִיא סַקִּיָּה, בִּגְבוּל הַחַוְרָן). מִנְּקוּדָה זוֹ נִמְשָׁךְ הַגְּבוּל דָּרוֹמָה לְאוֹרֶךְ ״הַדֶּרֶךְ הַגְּדוֹלָה הַהוֹלֶכֶת בַּמִּדְבָּר״ הַזֵּהֶה כַּנִּרְאֶה עִם ״הַכְּבִישׁ הֶחָדָשׁ״ שֶׁל טְרַיָאנוּס (רְאֵה מַפָּה 118). הַקַּו עוֹבֵר לְיַד בֶּצֶר (בָּצְרָה), רַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן (פִילַדֶלְפְיָה), חֶשְׁבּוֹן, נַחַל זֶרֶד, תַּפְלִית (אַטְפִילֶה), עַד לְגַיָּה שֶׁבְּקִרְבַת פֶּטְרָה וְרֶקֶם (שֶׁזִּיהוּ אוֹתָהּ עִם פֶּטְרָה). מִפֶּטְרָה נִמְשָׁךְ הַגְּבוּל לְאוֹרֶךְ הַ״חֶגֶר״ (הַ״לִימֶס״) עַד לְרָפִיחַ וְחוֹזֵר לְאַשְׁקְלוֹן.

אַף עַל פִּי שֶׁבְּתֵיאוּר גְּבוּל זֶה רַבִּים שְׁמוֹת הַיִּישׁוּבִים (בְּעִיקָּר בַּקֶּטַע הַצְּפוֹנִי, בֵּין הַיָּם לְקֵיסַרְיוֹן) שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְזַהוֹתָם בְּוַודָּאוּת אוֹ אֲפִילוּ בְּהַשְׁעָרָה סְבִירָה, בָּרוּר כִּי קַו זֶה הִקִּיף אֶת כָּל הַיִּישׁוּב הָעִבְרִי שֶׁהָיָה קַיָּים מַמָּשׁ לְאַחַר חוּרְבַּן הַבַּיִת וְלִפְנֵי הַהֲקָלוֹת הַשּׁוֹנוֹת שֶׁהִנְהִיג רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא (סוֹף מֵאָה ב׳ — תְּחִילַּת מֵאָה ג׳) שֶׁפָּטַר תְּחוּמִים רַבִּים מִן הַמִּצְווֹת הַתְּלוּיוֹת בָּאָרֶץ. כָּךְ הִתִּיר רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא עָרִים רַבּוֹת, כְּגוֹן סוּסִיתָא, בֵּית שְׁאָן, קֵיסָרְיוֹן, כְּפַר צֶמַח וּבֵית גּוּבְרִין. בָּזֶה נֶהְפַּךְ ״גְבוּל עוֹלֵי בָבֶל״ לְמוּשָּׂג מוּפְשָׁט בִּלְבַד.

עִיוּרָהּ שֶׁל אֶרֶץ - יִשְׂרָאֵל

שנת 63 עד 330 לספ׳

עיר בעלת מעמד ״עירוני״

גבול בין ערים

תקופות העיור:

ערים שחִדשן פּוֹמפֵּיוּס

הורדוס וּבֵיתוֹ

אַספַּסִיָנוּס עד טרַיָנוּס

הַדרִיָנוּס

סֶפטִימִיוּס סֶוֶרוּס

הֶליוֹגַבַּלוּס

דִיוֹקלֶטִיָנוּס

שטח בלא ארגון עִירוֹני

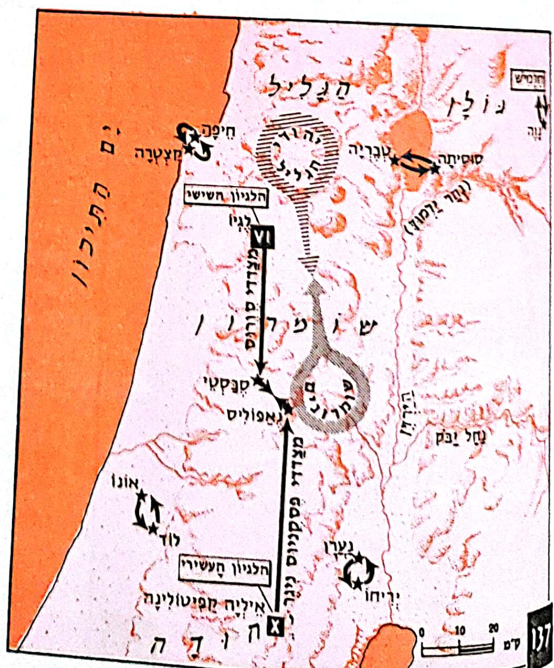
התרבות היוונית ששלטה בַּמזרח מֵהתקופה ההֶלֶניסטית ואילך היא תרבות עירונית מובהקת, ולכן נהפכו הֶערים לעַמודי תָּווך של תרבות זו כבר מֵראשיתה (ראה מפה 23). הרומאים, יורשי ההֶלֶניסטים בּמזרח, המשיכו בְּקו קודמיהם, המלכים מבית תַּלְמַי ובית סֶלֶוקוס. פומפּיוס ״שיקם״ את הֶערים שהיו קיימות לפני זמנו (ראה מפה 75), בעיקר בְּחוף הצפוני והדרומי וּבעבר הירדן הצפוני. הורדוס וביתו היו מעוניינים בּיצירת מִשענות עירוניות למשטרם ולכן יסדו ערים מֵחדש או שיקמו ערים קיימות, הן של נָכרים (סֶבַּסטֵי, קֵיסַריוֹן) הן מעורבות (קֵיסָרִי, יוּלִיַס) והן יהודיות (טְבֵרְיָה, אַנטִיפַּטרוֹס).

מִפנה חשוב בעִיוּרה של ארץ־ישראל חל עִם סיום מלחֶמת החורבן: נוסדה עיר חדשה (נֵאַפּוֹלִיס), וכמה מֶרכזים עירוניים ביהודה היו לערים עצמאיות (יָפוֹ, אַשדוד, יַבנֶה, צִיפּוֹרִי). יצירת הפְּרוֹבִינקְיָה עַרבִּיָה הפכה את כְּרַךְ מוֹאָב, רַבַּת מוֹאָב, מֵידְבָא וחֶשבּוֹן לערים. הַדרִיָנוּס ניסה את ידו בְּייסוד ״אֵילִיָה קַפִּיטוֹלִינָה״ (ירושלים) והדבר עלה לו בּמלחֶמת בר־כוכבא, אולם עם סיומה בוצעה התוכנית המקורית. אחרי הַדרִיָנוּס עשה סֶפּטִימיוּס סֶוֶרוּס כמה פעולות עִיוּר. הוא יסד בּשנה אחת (200) את דִיוֹספּוֹלִיס (מקודם לוד) ואת אֶלֶוּתֶרוֹפּוֹלִיס (בית גוברִין), ובזה גרם לִיִיוּר עוֹד שני תחומים. את מְלֶאכת העִיוּר השלימוּ הֶליוֹגַבַּלוּס (נִיקוֹפּוֹ־לִיס) ודִיוֹקלֶטִיָנוּס (מַקסִימִיַנוּפּוֹלִיס, לשעבר לֶגִיוֹ או כפר עוֹתנַי).

בְּדרך זוֹ נהפכה כמעט כל הארץ לְתחוּמים עירוניים, חוּץ משני סוגי שטחים: התחוּמים שישבוּ בהם יהודים רבים שהתנגדוּ לַתרבוּת ההֶלֶנית ולא נראוּ אפוֹא בעיני השלטוֹנוֹת הרוֹמאיים ראויים לְמשטר עִירוֹני (בְּסוּג זה כלוּלים הגליל העליוֹן והגוֹלָן), והתחוּמִים שהיוּ בהם אחוּזות קֵיסָרִיוֹת שבּגלל חשיבוּתן הכלכלית לא רצה האוֹצר להסכים שֶׁיֵצאוּ מתחת ידוֹ. כּך היה גוֹרלוֹ של עמק הירדן התחתוֹן משתי גדוֹתיו וגוֹרל שְׁלוֹשׁ האחוּזוֹת שמִדְּרוֹם־מזרח לעַזָּה.

כתובות ומטבעות ערים

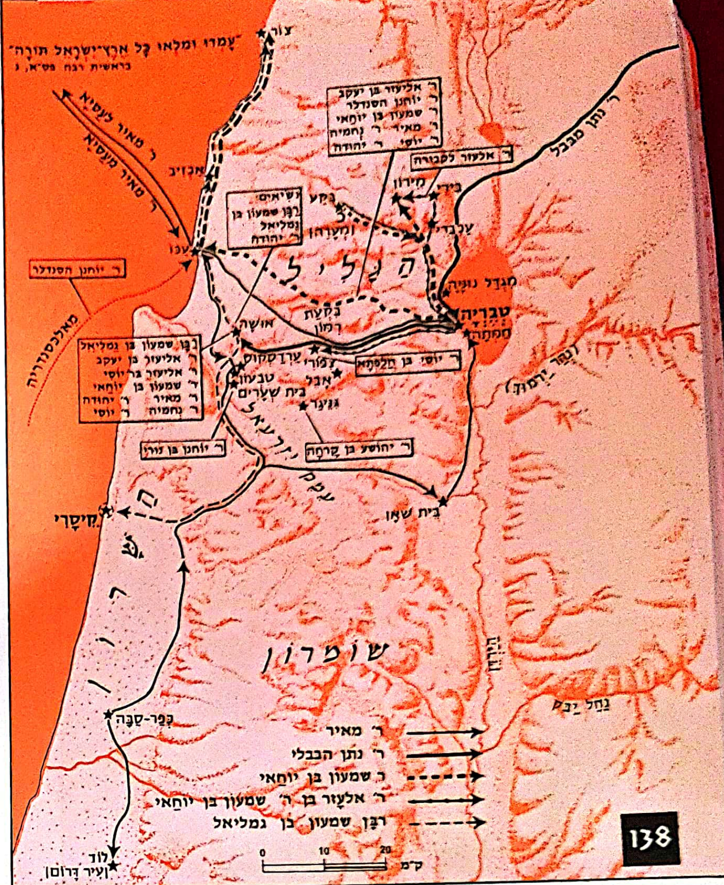
הֶעָרִים הַצָּרוֹת זוֹ לָזוֹ

חלוּקת הארץ לְתחוּמי ערים הֶעבירה אל המִפלס העירוֹני את המרי־בוֹת והסִכסוּכים הקיימים כּרגיל בּין גוּפים מדִיניים שכֵנים וּמִתחרים. תוֹפעה זוֹ היתה שכיחה בּיוֹתר בּעת מלחמוֹת האזרחים אשר זיעזעוּ את האימפֶּריוּם הרוֹמאי כּל מאה ג׳ כּמעט. בּמִדרש אֵיכָה רַבָּתִי על הפּסוּק ״צִוָּה ה׳ לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו צָרָיו״ (איכה א, 17) נזכּרת רשימת ערים שכֵנוֹת הצָרוֹת זוֹ לזוֹ. בּרשימה זוֹ מוֹפיעים זוּגוֹת ערים. לִפְעמים אחת היא יהוּדית והשנייה הֶלֶנית אוֹ שוֹמרוֹנית, כּגוֹן טְבֶרְיָה־סוּסִיתָא אוֹ חֵיפָה־קַצְטְרָה (של השוֹמרוֹנים), וְלִפְעמים שתיהן יהוּדיוֹת אוֹ שתיהן מעוֹרבוֹת, כּגוֹן לוֹד ואוֹנוֹ. זוֹ האחרוֹנה היתה פּעם כּפר בּתחוּמה של לוֹד אוּלם נפרדה מֵעיר־האֵם בּסוֹף מאה ג׳, כּנראה בּעֶטְיָם של הסכסוּכים שביניהן. גם הניגוּדים שבּין יְריחוֹ המעוֹרבת לנַעֲרָן היהוּדית נכללוּ בּאוֹתה רשי־מה של ערים צרוֹת.

לַניגוּדים בּין הֶערים היוּ לִפְעמים תוֹצאוֹת מרחיקוֹת לֶכת. כּך פּרַץ בּשנת 194 מאבק בּין היהוּדים בּגליל וּבין השוֹמרוֹנים שמֶרכּזם היה בּנֵאַפּוֹלִיס. היהוּדים תמכוּ בּסֶפּטִימיוּס סֶוֶרוּס בּמאבקוֹ על כּיסא הקֵיסָרוּת, ואליו הצטרף גם הלִגיוֹן השישי. בּוֹ בּזמן תמכוּ השוֹמרוֹנים וכן הלִגיוֹן הָעשירי החוֹנה בּירוּשלים; בּפֶּסקֶניוּס ניגֶר. סֶוֶרוּס ניצח, הֶעניק חסָדים לְמצַדדיו ועשה שפָטים בּיריביו וּבְעריהם.

איכה רבה פ״א, יו

הַתַּנָּאִים בְּדוֹר שְׁלִישִׁי וּרְבִיעִי

שנת 115 עד 175

תפקיד הדורות האלה היה שיקום ההריסות אחרי השְׁמָד של הַדְרְיָנוּס, הקמת רָשות לאומית מחודשת וריכוז החומר של התורה שבְּעַל־פה לשם סיכומה בַּמִשְנָה, מפעלו הגדול של הדור הבא. בין מנהיגי העם בלטו "הָאחרוֹנים" שבין תלמידי ר' עקיבָא: ר' מֵאיר שחזר מֵעַסְיָא בסוף הרדיפות ור' שמעון בֶּן יוחַאי שהסתתר בִּמערה ליד בְּקַע (פקיעין) עם בנו ר' אלעזר וחי שם לפי האגדה י"ג שנה.

חכמים אלה וחֲבֵריהם התאספו לראשונה בבִקעת רִמּון ביחד עם כמה אישים שעלו מֵאלֶכְסַנדְרִיָה (ר' יוחָנָן הסַנדְלָר). בַּאסיפה זו שָׂרתה אחווה רבה: "מי שלא היתה לו טַלִית היה חברו מְחַתֵּךְ חֲצִי בִּגדו ונותן לו". כשנוכחו לדעת כי חל שינוי ביחס השלטונות התאספו שנית בּאוּשָׁא ושָׁם הוקמה הסַנהֶדרִין. לאחר זמן נתמנָה רַבָּן שִׁמעון בן גַּמלִיאֵל לְנשיא, ר' מֵאִיר ל"חכם" ור' נתן שעלה מבּבל—לְאַב בית דין. מֵאוּשָׁא יצאה הקריאה אל זִקְנֵי הגליל: "כל מי שהוא לָמֵד יבוא וְילַמֵּד וכל מי שאינו לָמֵד יבוא וִילַמֵּד". רַבָּן שמעון ידע להשתלט לאט לאט על הסַנהֶדרין וגבַר על המתנגדים לו, ור' מֵאיר בּראשם. בגלל זה יצא ר' מֵאיר תחילה לעֲרדַסקוס וטִבעון הקרובים לאושָא. מָסורות רבות קשורות לישיבתו בטבֶריָה. ר' מֵאיר היה גם פעיל בּבית שְׁאָן ואף ירד ללוד. לְבַסוף נשלח לעַסְיָא בחו"ל לעִיבּור שנה ושם מת. ר' שמעון בן יוחַאי אף הוא נפרד מֵחַצַר הנשיא. הוא טיהר את טְבֶריָה, שהה תקופה ניכרת בצור ובצִידון ולְבַסוף מת ונקבּר בּמֵירון. בנו ר' אֶלְעָזָר מת בעַכבְּרֵי, וּבְעזרת אנשי בִּירְיִ הצליחו לְהעבירו לְקבורה ליד אביו.

רַבָּן שמעון בן גַּמלִיאֵל יצא ביחד עם רבי יוסי ור' יהודה בעִנְיְינֵי הנשיאות לעַכּו, לִכְזִיב ולקֵיסָרי, בּוודאי לשם מגע עִם הנְצִיב הרומאי. כמה מָסורות מְספרות על פְּעילותו הציבורית בּצִידון. לאחר מותו שימש בְּנשיאות בּנו בכורו ר' יהודה. בּימיו הגיעה הנְשיאות לְשיאה. יש סוברים כי חכְמֵי ה"קְהילה קַדִישָׁא דבִּירושלם" הנזכּרים בַּמקורות של תקופה זו אמנם ישבו בּירושלים בּימי הסֶוֶורים, בשעה שלא הִקפידו על איסור יישוב יהודים בִּירושלים.

יבמות קכא, ע"א; הוריות יג, ע"ב

ר' יְהוּדָה הַנָּשִׂיא

שנת 135 עד 220

לפי הָאגדה נולד ר' יהודה ("רַבִּי") בשנת 135 בְּיום מותו של ר' עקיבָא וחי כּנראה עד שנת 220. בְּילדותו לָמד אצל ר' אֶלְעָזָר בן שַׁמוּעַ אצל ר' שמעון בן יוחַאי בּתְקוע, אצל ר' יהודה בּר' אִלְעַאי בּאוּשָׁא ואצל שאר תלמידי ר' עקִיבָא. כּשגדַל קָבע את מְקום מושבו בּבֵית שְׁעָרִים ותמיד ראה בה את עירו ושם גם נקבּר. אולם בּשנות חייו הָאחרונות העביר את בית הנשיאות ואת הסנהדרין לציפורי ושם מת; לפי צוואתו נקבר בבית שערים.

ר' יהודה ריכּז בידיו סמכויות רבּות: הוא סִיים וערַך את המִשְנָה ותיקן תַקנות רבות, בּיניהן הֶיתֵּרים, כגון ההֶיתֵּר (ז"א פְּטור מֵחובת השְׁמיטה) לְכמה ערים שבּהם רבּו הנוכרים. הוּא שלח שיירות לְעיבּוּר השנה בּלוד ואת ר' חִיָּיא—לקדֵש את החודש בּעֵין טָב. רבּי בּיקר בּעצמו בּבני בְּרַק, בּלוד וּביַבְנֶה ושלח וַעדת חכמים לְערי הדרום הרחוקות. הוּא היה מְמַנֶּה מורים וְדיינים בַּעיירות השדה (כּגון בּסִימוֹנְיָה, לשם נשלח ר' לֵוִי בן סִיסִי) והיה פוסק בּענְייני הֶערים הגדולות, כּגון בּעניין המס בּטבֶרְיָה. הָאחוּזות שהיו לו בַּגּולָן, בְּעמק יִזְרְעֶאל, בְּסביבות לוד וּבבִקעת הירדן סיפקו סחורות שנשלחו בּאוניותיו לְחו"ל, וזה אִיפשר לרַבִּי לְהחזיק חצר מפוארת וּבה כּלי זהב וּפרָדות וּמשרתים וּמשרתות שהיו מקפידים על העִברית שבְּפיהם.

יְחסיו עם השלטונות היו טובים מאד. ידידו "אַנטונִינוּס" (כּנראה קַרַכַּלָּה בן סֶוֶרוּס שמלַך בּשנת 211—217) העניק לו אחוזות וגם נפגש עִמו בּקֵיסָרִי. רוב הַחכמים היו כּפופים לְמָרותו של רַבִּי. רק ר' פִּנחס בן יָאִיר הֶחסיד שֶׁגר בַּדרום עמד מן הצד וסֵירב לשתף עִמו פעולה. זֵכר גדולתו של רבי נשמר בַּדורות הבּאים: "מִימות מֹשֶׁה ועד רַבִּי לא מצאנו תורה וגדולה בְּמקום אחד".

כלאים פ"ט, לב; ע"א - ע"ב
תענית רפ"ג;
דמאי רפ"ב

⟶	מַסְעוֹת רַבִּי		ביטול מַשׁוּאוֹת
- - -⟶	מַסְעוֹת שליחֵי רַבִּי	★ בֵּית גּוּבְרִין	עיר ש"התיר" רַבִּי
אַפַּרְסְמוֹן	רכוש רַבִּי		

"סַנְהֶדְרִין גָּלְתָה מִצִּפּוֹרִי לְטְבֶרְיָה... וּמִשָּׁם עֲתִידִין לְהִגָּאֵל"

ראש השנה לא, ע"ב

טְבֶרְיָה

העיר טְבֶרְיָה שנוסדה בין השנים 18–20 בידי הורדוס אַנטִיפַּס בן הורדוס המלך על שרידי העיר המִקראית רַקַּת נחשבה זמן רב טְמֵאה בעיני חכמים. היה זה גם בגלל הֶרכֵּב האוכלוסים שהושיב אַנטִיפַּס בעירו שכללה עבדים משוחררים ונוכרים וסתם עֵרב־רַב, וגם מפני שבִּעת בנייתה נתגלו קְברים בִּתחומה. בן עַזַּאי טיהֲרָה מִקְצָתָהּ ור' שמעון בן יוחַאי טיהֲרָה רובהּ. בימי דור הָאֲמוֹרָאים השני נֶעשתה טבֶריָה לְמושבם של הַסַנהֶדרין ולאחר מכן גם של הַנָשיא. היא היתה לְמֶרכַּז מְנהלי לְיהדות ארץ־ישראל וּלְמֶרכַּז רוּחָני לְכל תפוצות הגולה. בְּמעמדה זה עמדה העיר גם אחרי ביטול הנְשיאות בְּראשית מאה ה' ועד לאחר הכיבוש הערבי של ירושלים, כשחזרה "הישיבה" של טְבֶריָה לְעיר הקודש.

המקורות התַלמודיים נותנים שפע ידיעות על מִבנה העיר טְבֶריָה, ששָׁכנה בין הפרבר כְּפרָה מֵהצד האחד ובין עיר־המִשנֶה חַמַּת מֵהצד השני. בזו האחרונה היו המעיינות הַחמים הנודעים. מֵהמקורות אנו לומדים על הַקסטְרָא — המצודה — של טְבֶריָה, על האִיצטַדיון שבה, על השווקים, (שוק הנְסרים וכו'), על בתי מִדרש ועל בתי כנסת של העדות השונות, כגון של הטַרסיים והבַּבליים, על הבולֵי (מוֹעֶצת העיר) ועל בתי המרחץ הציבוריים (דְמוסִיַּה). בַּמקורות התַלמודיים מסופר הרבה על חיי הכלכלה שבעיר, שבה היו בתי חרושת לְזכוכית, לַמַחצלות, לַשַׂקים ולמוּצרי עוֹר. בְּסביבתה גידלו חיטים, תאנים וַענבים. היו שם דייגים רבים והיו שם גם "בֵּיבָרים" לְגידול דגים בְּבריכות. המעיינות הַחמים שבְּחַמַּת משכו מֵאז וּמֵעולם מבקרים רבים.

הממצא הַארכיאולוגי מלמד אותנו שהעיר בַּתקופה הרומאית היתה מדרום לָעיר הנוכחית, ובינהּ ובין חַמַּת. טְבֶריָה הרומאית היתה מוקפת חומה שנבנתה בימי ר' יהוּדה נְשִׂיאָה ב', ובה שְׁערים עם מִגדלים מעוּגלים משנֵי צדי השער. הרחוב הרָאשי נמשך מצפון לדרום וּלידו היו שווקים ובתי מרחץ ואולי האִיצטַדיון. חומת העיר עלתה עד לַפסגה ששם ניצב ארמונו של אַנטִיפַּס (ה"קסטְרָא"). אַמַּת המים של העיר נמשכה מנַחל יַבנאֵל שבדרום עם שלוחות לְבית יֶרַח ולחַמַּת. בְּחַמַּת נתגלו שׂרידים של שני בתי כנסת, בית מרחץ וחומה.

הַמְּקוֹמוֹת לְקִדּוּשׁ הַחֹדֶשׁ וּלְעִבּוּר הַשָּׁנָה

אַחד המכשירים הַחשובים ביותר להידוק הקְשרים בין התפוצות ובין ארץ־ישראל ולחיזוק הַסמכות הלאומית המרכזית (הנשיא והַסנהדרין) היתה זכותם של חכְמי א"י לקבוע את רָאשי הֶחוֹדָשים ולעבֵּר את השנה (על ידי הוספת חודש אדָר ב') וּבְדרך זו הם שקבעו את המועדים. הדבר נַעשָׂה גם אחרי חורבן הבית לפי עדויות על ראִיית מולד הלְבנה ולפי הסתכלות בטבע, בלי להיזקק לְחִישובים אַסְטרונוֹמִיים. אמנם החישוב היה ידוע ונסתייעו בו, אך נשמר עדיין בסוד.

אחרי חורבן ירושלים נַעשָׂה קידוש החודש ועיבור השנה בּיַבנֶה. אולם אחרי השְׁמָד של הַדרִיָנוּס וַעקירת היישוב מִיהודה נתעוררה הבְּעיה אם מותר לעשות פעולות אלה גם בַּגליל. בַּזמנים הראשונים אחרי שיקום הַסנהדרין בַּגליל היו עושים אותן שם (תחילה בבִקעת רימון ולאחר מִכן באוּשָא), על פי הכלל: "אין מְעַברים את השנה אלא בִּיהודה, ואם עִבּרוה בַּגליל — מעוברת". אולם כשנַעשו הזמנים רגועים יותר וַיַחסי הנְשיאים עם השלטונות הרומאיים הלכו ונשתפרו חזרו וְעשום ביהודה בעיר המרכזית שבה, בלוד.

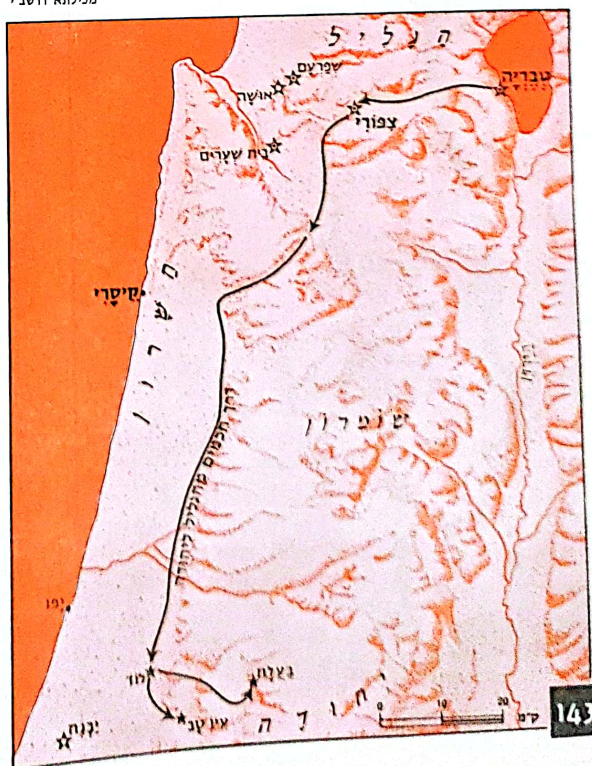
בְּתקופת הקִרבות שבין תומכי נִיגֶר לסֶוֶרוּס נפגעה שיירה שנשלחה מטעם רבי יהודה הנשיא לעיבור השנה בלוד, וּמֵאוֹתה שעה החלו לעבֵּר את השנה בַּגליל, ורק בגלל התנגדותם של חכְמי הדרום השאירו את קידוש החודש ביהודה בּבַעלַת ולאחר מכן בְּדרך קֶבע בעֵין טָב. לשם כך נשלחו הַחכמים מִמֶרכְּזי הַסנהדרין וחזרו אחרי המעשה לַגליל. אפשר שהֶסדר זה של קידוש החודש בִּיהודה נמשך עד לִימי הנָשיא הִלֵל ב', בְּמאה ד', שאז פורסמו בָּרבים כְּללי הלוּח העִברי.

ירושלמי ובבלי סנהדרין פ"א

☆ מָקום קידוש לְבָנה ועיבור שנה שבו ישבה סנהדרין
✡ מָקום אחר שבו ישבה סנהדרין

"שֶׁאֵין מְעַבְּרִין שָׁנִים וְאֵין קוֹבְעִין חֳדָשִׁים אֶלָּא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל"

מכילתא דרשב"י

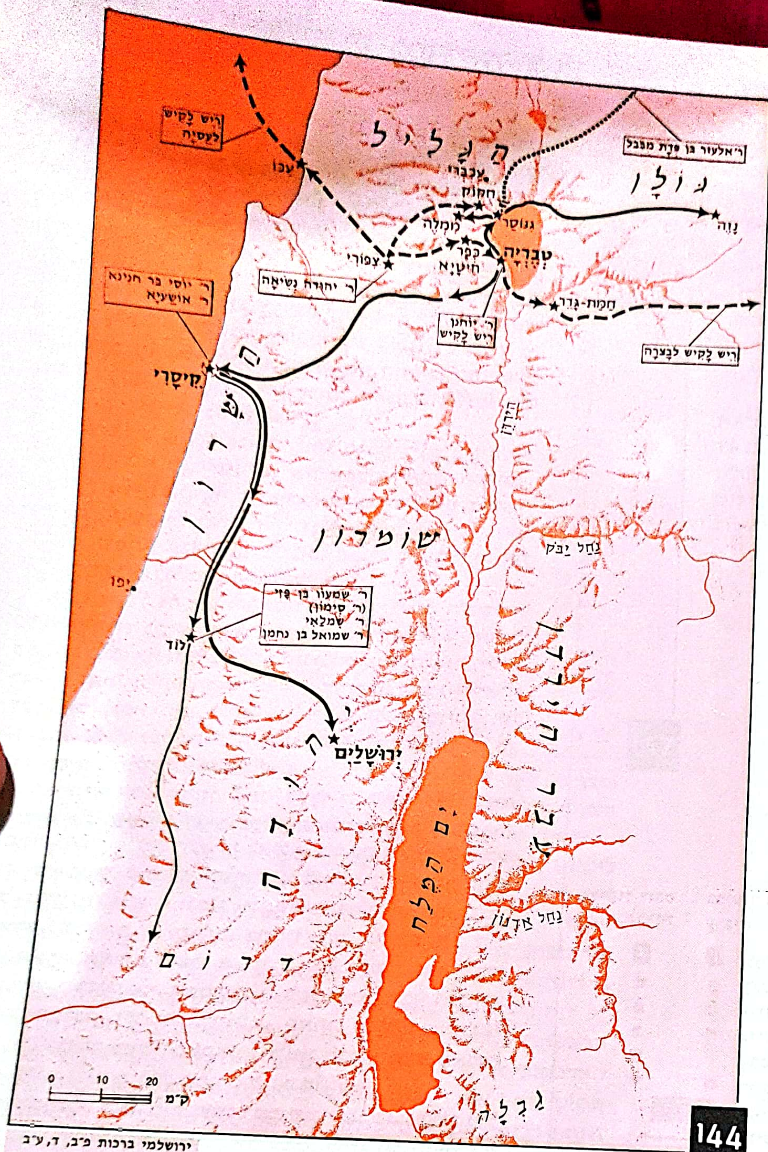

"וְאַמְרִינַן שְׁשְמוֹנִים שָׁנָה מָלַךְ רַבִּי יוֹחָנָן בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל"
אגרת רב שרירא גאון

אֲמוֹרָאִים, דוֹר שֵׁנִי
שנת 260 עד 290

תקופת תשרי (רצפת פסיפס בבית הכנסת, חמת טבריה)

ירושלמי ברכות פ"ב, ד, ע"ב
ירושלמי שביעית פ"ו, לו, ע"ד
ירושלמי סנהדרין רפ"ב

בדור זה עמדו בראש החכמים ר' יוחנן, הדמות המרכזית של דורו, ור' שמעון בן לקיש (ריש לקיש) חבירו, ששניהם ישבו בטבריה. ר' יוחנן היה מבקר אצל רבו ר' הושעיה בקיסרי וכן נסע לגינוסר וממלה, ואולי אף לנוה. ריש לקיש היה פעיל בחוקוק ובגינוסר והרבה לשהות בבצרה ואף יצא לחוצה לארץ. לעת זקנתו של ר' יוחנן היה ר' אלעזר בן פדת לאב בית הדין בטבריה. שניהם נפטרו בשנה אחת (279). בקיסרי ישב ר' יוסי בר חנינא, שהיה קשור לחכמי הדרום. בלוד פעלו ר' שמעון בן פזי, ר' שמלאי ור' שמואל בן נחמן.

הדיון ההלכתי נמשך באותו זמן ושימש אחר כך בסיס לתלמוד הירושלמי. כמו־כן נתהדקו הקשרים עם בבל ובאו משם תלמידים רבים לטבריה, ואחדים מהם כגון ר' אלעזר בן פדת אף נשתקעו בארץ, כשם שנשלחו שליחים רבים לבבל להביא לשם מתורתם של חכמי ארץ ישראל. בזמנו של ר' יוחנן הגיע המשבר באימפריום הרומאי לשיאו. הקיסר ולריאנוס נפל בשבי הפרסים (260), ושליטי תדמור, זנוביה ובנה והבלת, השתלטו על מזרח האימפריום. אף שהיו מגעים עם חצר תדמור (שבה ביקר ר' אמי, מצעירי החכמים בדור הזה) לא היתה רוח החכמים נוחה משלטון זה. בשנת 271 כבש אורליינוס קיסר את תדמור והחזיר את שלטון רומא בכל המזרח וארץ־ישראל בכלל.

באותה תקופה בלטו התוצאות הכלכליות של המשבר המדיני, ובעקבותיהן רבו המסים וירד ערך הכסף וכן גברו הרעב והמגפות. המצוקה הכלכלית החלישה את מעמד הנשיא (רבי יהודה נשיאה) וגרמה לחיכוכים רבים בין החכמים לבית הנשיא. ריש לקיש היה מטיח דברים קשים בפני הנשיא, ופעם אפילו נאלץ לברוח מטבריה ולהתחבא בכפר חיטיא. לבסוף הוגבלו זכויות הנשיא והרבה מתפקידיו עברו לידי החכמים, לא רק למעשה אלא גם להלכה. המשבר הכלכלי עירער בדרך כלל את מעמדה של יהדות א"י לעומת בבל וגרם לחידוש התקוות המשיחיות בקרב העם. גם נראה כי בדור זה ירד אחוז היהודים בגליל ובכל ארץ ישראל במידה ניכרת. מצד שני נעשתה אז הגישה לירושלים חופשית כמעט ור' יוחנן היה יכול לומר: "כל הרוצה לעלות — עולה" (בבא בתרא עה, ע"ב).

הַשִּׁנּוּיִים שֶׁל דְּיוֹקְלֶטְיָנוּס בְּסִדְרֵי הַשִּׁלְטוֹן

שנת 284 עד 305

"האיש הֶחזק" ששׂם קץ לַמשבר בָּאימפֶּריוּם הרומאי היה הקֵיסָר דִיוֹקְלֶטיָנוּס, שמשַל משנת 284 עד לשנת 305. קֵיסָר זה עשה כמה וכמה תיקונים כדי לחזֵק את השלטון המֶרכזי, להבטיח את יַציבוּתוֹ וליַעל את הארגון הצבאי והמִנהלי. הוא חילק את הקֵיסָרוּת לארבע חטיבות גדולות: המערב (בריטַנְיָה, צָרפַת וספָרַד), איטַליה עם הפרוֹבינקִיוֹת בּאַלפים וּבְאפריקה, אִילִירִיקוּם (חצי האִי הבַלקָני) והמזרח, שבּוֹ נכללה ארץ־ישראל. לְכל חטיבה היה ארגון מִנהלי וכַספי משלה. בְּראש שתיים מֵהן הוּעמד זוג קֵיסָרים בעלי דַרגה נַעלָה יותר (ה"אַוּגוּסטִים"), ואילוּ שתי הַחטיבות הָאחרוֹת נמסרוּ לְקיסָרים זוּטָרים ("קֵיסַרים" סתם) שהיו מיוּעדים לרשת את הבְכירים בשעת הצורך.

לשם יצירת עתוּדה צבאית נַיידת הִפריד דְיוֹקְלֶטיָנוּס את הצָבא הרומאי לשני סוּגים: את החלק האחד, המעוּלֶה, הִצמיד לחַצרות הקֵיסָרים, ואת האחרים הִציב לאוֹרך הגבוּלות עם נתינת אפשרוּת לְחיילי גבוּל אלה (Limitanei) לקבל חֶלקות אדמה ולעבֵד אוֹתן. בּוֹ בזמן הִפריד דְיוֹקְלֶטיָנוּס את הפיקוד הצבאי לַחלוּטין מֵהמִנהלה האזרחית.

מלבד הֶסדר זה שכּוונתוֹ להגביל את הנְציבים ולהקשות עליהם למרוֹד בַּקֵיסָר, עשה דְיוֹקְלֶטיָנוּס מַאמצים — בּאותה כּוונה — לפצֵל את הפְרוֹבִינקִיוֹת הגדולות. הוּא גם עשה ניסיון להגביל את עלִיַית המְחירים על־ידי קביעת מחירי־שׂיא לסחוֹרות וּלשירוּתים רבים, וכן ניסה לבסֵס מֵחדש את המטבֵע, אולם נסיונות אלה בּשדה הכלכלה לא עלוּ כל כּך יפה כסידוּריו המדיניים־הצבאיים.

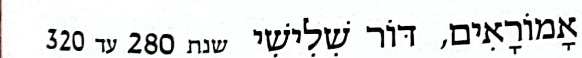
בּארץ־ישראל (הקֵיסָר שָׁהה בּטְבֶרְיָה בשנת 286) עשה דְיוֹקְלֶטיָנוּס שינוּיים רבים בְּכל התחוּמים. בַּתחוּם הצבאי למשל הוּעבר הלְגיוֹן הָעשירי לאֵילַת יחד עם פיקוּד ה"דוּכְּס של פַּלֶשׂתִינָה", שתחוּמוֹ השׂתָרע עד לַנחל זֶרֶד. יחידוֹת רבּוֹת של רַגלים ושל פרשים, וּבכלל זה קַשָּׁתים ורוֹכבי גְמלים, הוּצבוּ לאוֹרך הכבישים העיקָריים, בייחוּד בּקו הלִימֶס אל מוּל מדבר עֲרָב. אחרים הוּצבוּ בין מָעוֹן לְים המלח כּנגד נוֹדדי מדבר סינַי. דוּכְּס שני, דוּכְּס עֲרַבְיָה, פִּקֵד בַּשטח שבין נחל זֶרֶד לגבוּל הטרָכוֹן ולוֹ שני לְגיוֹנוֹת, האחד (הלְגיוֹן השלישי הקִירֶנִי) בּבָצְרָה כְּמקוֹדם והשני (הלְגיוֹן הרביעי ע"ש מַארס) הוּצב בלֶגיוֹ (בית חוֹרוֹן) ממזרח לְרַבַּת מוֹאָב.

גם בַּמִנהלה האזרחית נַעשוּ כמה שינוּיים: דוֹר, הנגב וכל עֵבר הירדן שמִדְּרוֹם לארנוֹן הוּעברוּ לְסמכוּתוֹ של הנְציב על "סוּריה פַּלֶשׂתִינָה". כְּפיצוּי קיבל נְציב עֲרַבְיָה את הבָּשָׁן והחַוּ־רָן. בּפנים הארץ נַעשוּ כמה צְעדים לְהשלמת העִיוּר, כּגוֹן ייסוּד עיר ששְׁמה דִיוֹקְלֶטיַנוּפּוֹלִיס (צְרִיפֶאָה) לְיַד אַשקלוֹן וּשתי ערים על־שם שוּתָפוֹ של דְיוֹקְלֶטיָנוּס, מַקסִימִיָנוּס קֵיסָר, האחת בלגיוֹ (כְּפר עוֹתנַי) והשנייה בּסַקְיָה שבּחַורָן (השְׁווה מפה 136).

דְיוֹקְלֶטיָנוּס דאג גם לַחלוּקת עוֹל המִסים על־ידי יצירת הקַדַסטֶר (סֵפר מְקַרקְעִין). אדְמוֹת הכפרים נמדדוּ מֵחדש וגבוּלוֹתיהן סוּמנוּ. מִספר לא קטן של אבני גבוּל המְעידוֹת על פעוּלוֹת אלה נמצאוּ בּתחוּם הגוֹלָן והבָּשָׁן. כּמוֹ־כן תוּקנה רשת הכבישים והוּקמוּ מצדים חדשים לאוֹרך הלִימֶס.

בענְיְיני דת רדף דְיוֹקְלֶטיָנוּס את הנוֹצרים, שראה בּהם סכנה לְשלוֹם האימפֶריוּם. יַחסוֹ אל היהוּדים היה חיוּבי למַדַי. בּהיוֹתוֹ בּטבֶרְיָה נפגש עם הנָשׂיא ושיחרר את היהוּדים מֵחוֹבת הקרבָּנוֹת לאֵלים שהנהיג כְּלַפֵּי כּל שאר אזרְחי האִימְ־פֶּריוּם. בַּמקוֹרוֹת התלמוּדיים מסוּפר על הָעבוֹדוֹת הרבּוֹת שנַּעשוּ בּפקוּדתוֹ, כּגוֹן הקָמַת הסֶכר על ים חמץ שבְּסוּריה, חידוּש היָריד בּצוֹר וכו׳. בשעת בִּיקוּרוֹ בּצוֹר "ראו את ר׳ חִיָּיא בר אַבָּא פּוֹסֵעַ על קִברוֹת של צוֹר כּדי לְראוֹתוֹ", אף על פּי שר׳ חִיָּיא כּהן היה. עוּבדה זוֹ מְעידה על הרוֹשם הֶחזק שעשׂתה אישיוּתוֹ של דְיוֹקְלֶטיָנוּס בּקֶרב הַחכמים, אף על פי שרִינּנוּ אחריו שבּנַעֲרוּתוֹ "היה רוֹעה חזירים בּטבֶרְיָה".

Notitia Dignitatum; זוסימוס, ב׳ 34; לקטנטיוס, על מות הרודפים, 7; קודקס תאודוסינוס

אָמוֹרָאִים, דוֹר שְׁלִישִׁי

שנת 280 עד 320

בַּדוֹר השלישי לָאָמוֹרָאִים חל המִפנה הגדול בּתוֹלדוֹת העוֹלם הָעתיק: הַמשבר המדיני והכלכלי חוּסל בּידי דְיוֹקְלֶטיָנוּס קֵיסָר ויוֹרשיו (ראה מפה 145), וּמימי קוֹנסְטַנטִינוּס ואילך נֶעשתה ה"מִינוּת" הנוֹצ־רית לְדת המדינה. מהפֵכה זוֹ זִיעזְעָה רבּים מבּני הדוֹר וַאחדים נָטשוּ את דת אבוֹתיהם, כּגוֹן הקוֹמֶס יוֹסף (ראה מפה 147).

בְּראש האוּמה עמד הַנָשׂיא, שאף על פי שקוּפּח מעמדוֹ עדיין נשמר כּבוֹדוֹ, ועִמוֹ הסַנהֶדרין שישבה בּטְבֶרְיָה וּבראשה ר׳ אַמִי ור׳ אַסִי. אלא שבּאוֹתוֹ זמן עלה גם ערכּוֹ של בּית המִדרש בּקֵיסָרי וְנתחזק מעמדוֹ של ר׳ אַבָּהוּ, שעמד בּראשוֹ. לְחכם זה היוּ גם מגעים קרוֹבים עם השלטוֹנוֹת. ר׳ אַבָּהוּ בּיקר הרבֵּה בּטְבֶרְיָה. בּלוּד פּעל בְּדוֹר זה ר׳ יהוּדה בּר סִימוֹן. אוֹפייני הוּא לְמַצָּבהּ של יהדוּת ארץ־ישראל בַּימים ההם, שכּל מנהיגי הדוֹר חוּץ מֵר׳ אַבָּהוּ היה מוֹצאם מבּבל.

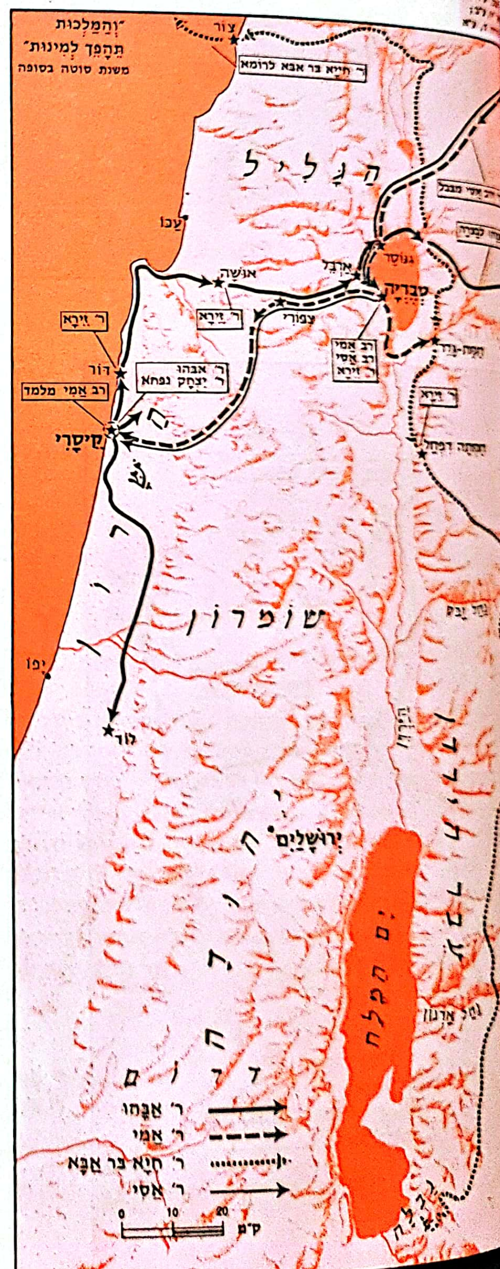
עלִייתה של הנַצְרוּת גרמה לחידוּש הוויכּוּח עם ה"מִינִים" (יהוּדים נוֹצרים). ר׳ אבּהוּ היה בּין רָאשי העוֹמדים בַּשער לַהדיפת הַתקפוֹתיהם של אלה. אוּלם על־אף הקְשיים בּפנים וּבַחוּץ נמשכה ללא הפוּגה פּעוּלת היצירה וּצבירת החוֹמר לַתלמוּד הירוּשַלמי.

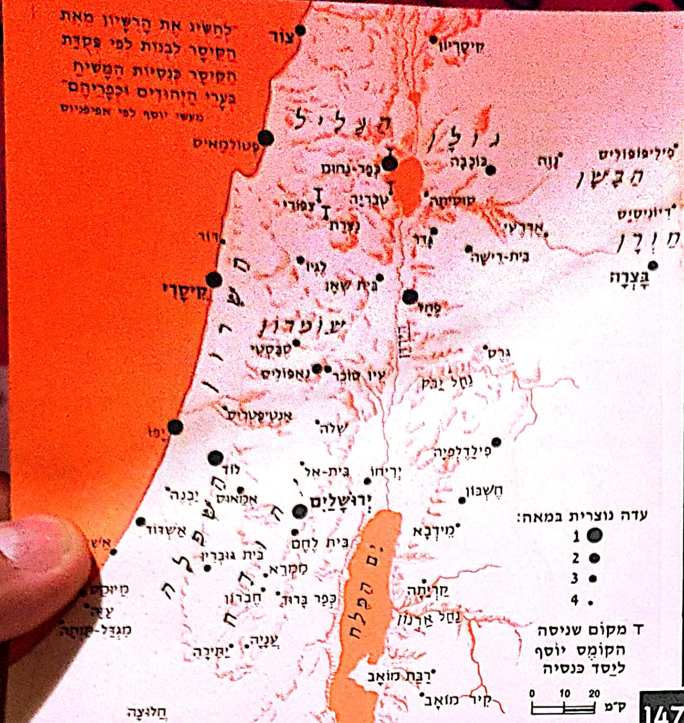
הִתְפַּשְּׁטוּת הַנַּצְרוּת בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל; הַקּוֹמֶס יוֹסֵף

שנת 70 עד 360

אף על פי שהנַּצרוּת קמה בקֶרב יהודי ארץ־ישראל ששם **פעל יֵשו** (ראה מפות 94 ו־95) ואחריו השְׁליחים הראשונים, לא נשתרשה **הדת** הֶחדשה בְּאֶרץ מוֹצָאָהּ, מִחוּץ לַחלקים הלא־יהודיים שבה. פעולת השלי־חים הראשונים הביאה עִמהּ ייסוד עדה יהודית־נוצרית בירושלים, והיא עמדה עד לְמרד בר־כוכבא. גם ייתכן שהיו עדות נוצריות בלוד ובְיָפוֹ כבר במאה א׳. בקֵיסָרי ובעַכּוֹ פשטה הנַּצְרוּת בעיקר בין הנוכרים שבָּעיר. ייתכן שעדות יהודיות־נוצריות היו גם בכפר נַחוּם ועוד בְּכמה כפרים בַּגליל ובפֶּחָל (שלשָׁם יצאו הנוצרים מירושלים עֶרב מְצור טיטוס). במאה ב׳ עמדו עדות בְּכמה מֵהֶערים הָראשיות של ארץ־ישראל, כגון אַשדוד, נְאַפּוֹלִיס (נַבלוּס), בָּצְרָה ופִילַדֶלְפְיָה (רַבַּת עַמּוֹן). יישוב יהודי־נוצרי היה בְּכוֹכָבָה שבַּגּוֹלָן.

התקדמות רבה יותר בְּהתפשטות הנַּצְרוּת חלה במאה ג׳. באותה תקופה היתה פעילות השְׁליחים הנוצרים בשִׂיאָהּ. בְּהטפתם נעזרו בַּשקיעה הכללית של הדת הַמסורתית היְוונית־רומאית, שקַרנהּ ירדה אז בכל רַחבי העולם הָעתיק. במאה ג׳ גם נתהוו הניגודים הַחריפים בין היהודים בגולה ובין הנוצרים. במאה זו נוסדו עדות נוצריות ברוב רוּבּן של הֶערים בָּארץ, חוּץ מן הֶערים היהודיות המובהקות שבַּגליל, ציפּוֹרי וטבריה.

147

שְׁעָתָהּ של הַנַּצְרוּת הגיעה אחרי שגבַר קוֹנסְטַנְטִינוּס קֵיסָר על יריבו לִיקִינְיוּס. אז נסתיימה הָאַנְדְרָלָמוּסְיָה שנוצרה עִם התפַּטרותם של דִיוֹקְלֶטְיָנוּס וּמַקְסִימְיָנוּס בשנת 305. קוֹנסְטַנְטִינוּס לא קיבל את הדת הנוצרית בעצמו עד לשעתו האחרונה, אולם תמך בה באופנים שונים: עוד בשנת 312 הכריז בְּמִילַאנוֹ כי הנַּצְרוּת תהיה לְהַבָּא דת מותרת בַּמדינה, ובזה הִרשָׁה לַכּנסיות להתארגן בכל מקום בגלוי. אחרי נצחונו על לִיקִינְיוּס (324) כינס קוֹנסְטַנְטִינוּס את אסיפת הכנסייה הכללית הראשונה בְּנִיקֵיָה. השתתפו בה רק י״ד אֶפִּיסקוֹפִּים מֵא״י ובראשם הָאַרכִיאֶפִּיסקוֹפּוֹס של קֵיסָרִי. עֲמִיתוֹ הירוּשַׁלמי מַקַרְיוֹס שִׁיכְנַע את הקֵיסָר ואת אמו הַחסודה הֶלֶנֵי לבנות שלוש כנסיות, שתַּיִם בירושלים ואחת בְּבית לֶחם, לְזֵכֶר לֵידתו של יֵשוּ, קבורתו וַעלייתו לַשמַיִם. בשל אהדתו של קוֹנסְטַנְטִינוּס לַדת הנוצרית קמו עדות רבות בְּערים וּבכפרים שונים בְּרַחבי הארץ. הֶערים שנשארו ברובן נאמנות לְהֶלֶנִיוּת, כמו עַזָּה וְאַשקְלוֹן, היו נאלצות לְהילחם על יֵשוּתן הדתית.

גם היהודים נוכחו לדעת כי סכנות חדשות נשקפות להם. ואף על פי שקוֹנסְטַנְטִינוּס כ מ ח ו ק ק כמעט לא פגע בְּמעמדם, נַעשׂוּ בְּהשרָאתו מעשים רבים מטעם רָאשי הנוצרים, שהיו מכוּוָנים לְהָצֵר את צַעֲדֵי היהודים. כָּך עוֹדֵד קוֹנסְטַנְטִינוּס מומר יהודי ושמו יוֹסֵף, שהיה פעם מֵרָאשי חֲצַר הַנָּשִׂיא. הוא הֶעניק לְיוסף זה תואר קוֹמֶס ("מְלַוֵּוה הקֵיסָר") ותמך בִּרצונו לִבנות כנסיות בְּכמה מֵהַמֶּרכזים היהודיים בַּגליל, שעד הזמן הזה לא היתה בהם דריסת רגל לנוצרים (כגון ציפּוֹרי וטבֶרְיָה), או במקומות הַמקודשים בעיני הנוצרים (כגון כפר נַחוּם ונָצְרַת). פעילותו של יוסף לא נָשאה פרי. למשל, הוא לא הצליח בִּטְבֶרְיָה לַהפוֹך לְכנסייה נוצרית בניין שהוקם פעם לכבוד הַדְרִיָנוּס ולא הושלם, בגלל התנגדות תושָׁבי העיר היהודים. אמנם אֶפִּיסקוֹפִּים נוצרים מטבֶר־יָה וציפּוֹרי מופיעים בַּאסיפות הכנסייה במאה ה׳, אך הֶערים עצמן נשארו כמעט יהודיות לַחלוטין. יוסף סיים את חייו מנודה ומבודד מכל צד בְּעִיר בית שְׁאָן בירת הַפְּרוֹבִינְקְיָה. בְּדרך כלל לא היתה לנַּצְרוּת השפעה רבה בְּקֶרב היהודים, והעדות היהודיות־הנוצריות הלכו והצ־טמקו במאה ד׳ ואנשיהם התבוללו בַּיָּם הנוצרי הגדול.

אוסביוס, תולדות הכנסייה; אפיפניוס, פנאריון (קומס יוסף), שם, 30, 4–12

במאה ד׳ וה׳ מתחילה הנַּצְרוּת לַחדור גם לִכפרי ארץ־ישראל, ובמאה ה׳ אפשר לומר שהנוצרים נהפכו לְרוֹב בָּארץ. מעמדם זה נפגע רק אחרי הַפירוּד שחל בַּכּנסייה בין האורתודוכסים ובין המונופיסיטים (בעיקר אנשי סוריה ומצרַיִם) אחרי אסיפת הכנסייה בְּכַלְקֵדוֹן (451).

אֲמוֹרָאִים, דּוֹר רְבִיעִי

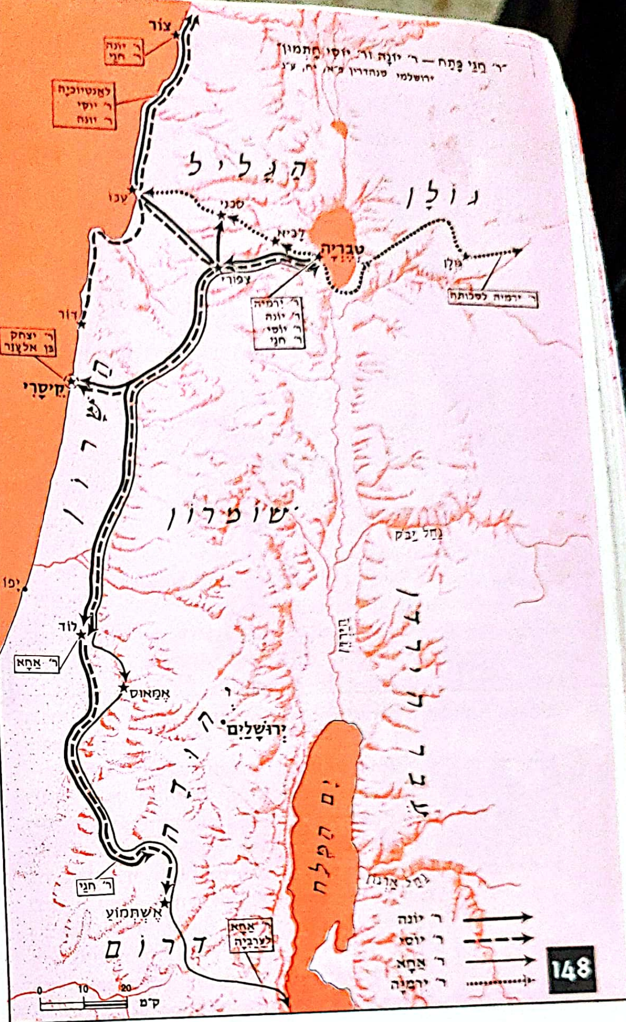
שנת 320 עד 360

בְּדוֹר זה עברה א״י לידי קֵיסָר נוֹצרי (324) וגבַר לחץ השלטונות על היהודים בַּתחום המדִיני, הדתי והכלכלי (על תוצְאות עובדה זו ראה מפות 147 ו־149). רָאשי ישיבת טְבֶרְיָה בְּדור זה היו ר׳ יִרְמְיָה, שמוֹצָאוֹ מִבבל, ואחריו ר׳ יונה ור׳ יוסי. ר׳ יִרְמְיָה טיפל גם בַּחלוקה צודקת של עוֹל המִסים שהוּטל על תוֹשָׁבי העיר. הוא הִרבָּה לְבַקר בענייני הציבור בערים כגון עַכּוֹ, הגוֹלָן, סכנֵי (סכנין), לָביא וסביבות ים המלח (צוֹעַר ?). ר׳ יונה ישב זמן מה בצוֹר. ר׳ יוסי האריך ימים. הוא ביקר גם בְּדור ובאֶשְׁתְּמוֹעַ: עִמם פעל בטְבֶרְיָה ר׳ חַגי, שגם הוא מוֹצָאוֹ מִבּבל. בלוד פעל והוֹרָה אז ר׳ אַחָא. אליו עלו גם ר׳ יונה ור׳ יוסי, ויש שהיה בא לִטְבֶרְיָה. הוא גם היה מורה באֶמָּאוּס ומבקר בעֲרַבִיָּא. בקֵיסָרִי בלַט בְּדור זה ר׳ יצחק בֶּן אלעָזָר, שעסַק גם בדיני הפלָגה לים.

סנהדרין כד, ע״א; ירושלמי מועד קטן פ״ג, סא, ע״ד; ירושלמי שביעית פ״ד, לה, ע״א; ירושלמי ברכות פ״ה, ט, ע״א

צבא רומאי במאה ד׳ (מתבליט בשער קונסטנטינוס ברומא)

הַמֶּרֶד בְּגַלּוּס קֵיסָר וּמִלְחֶמֶת אוּרְסִיקִינוּס

שנת 351 עד 352

בנוֹ של קוֹנְסְטַנטִינוּס א׳, קוֹנסְטַנטיוּס ב׳ (337—361) המשיך בַּמדי־ניות הדתית של אביו ואף הֶחריף את החוקים נגד היהודים. הוא סמַך את ידו על פגיעה חמורה בְּמעמדם הכלכלי, בעיקר במה שנגע לְבתי הָאריגה והטְוויה שרבים עסקו בהם. בְּשל התְּלאות האלה פרַץ בסתיו 351 מרד בצִיפּוֹרִי בְּרָאשותוֹ של איש ושמוֹ פַּטְרִיקיוּס. אחרי שגברו המורדים על חֵיל המצב בקַסְטְרָה של צִיפּוֹרִי ותפשו את בית הנשק של העיר הוכרז פַּטריקיוס לְמלך מטעם מצַדדיו והוקם מִנהל סדיר. גַלוּס בן דודו של קונסְטַנטיוס, שקיבל את השלטון בַּמזרח בתואר ״קֵיסָר״, שלח לָאָרץ את המְפקד המנוסה אורסִיקינוס. בהתנגשות עם הצָבא הרומאי בסביבת עַכּוֹ הונסו המורדים והרומאים התקדמו לְמֶר־כְּזֵי המרד (צִיפּוֹרִי, טְבֶרְיָה ולוד). בְּדרכּם חרסו את העיר בֵּית שְׁעָרים, כפי שמִסתבר מֵהממצא בַּחפירות שם. המְפקד הרומאי לא פגע לְרעה בַּנָּשיא ובַסַּנְהֶדרין, ועל כל פנים לא נפסקה פעולתם תקופה ארוכּה. בצִיפּוֹרִי נאלצו המעורבים בַּמרד להסתיר את זֶהותם ורבים מֵהם ברחו. הכיבוש הצָבאי הביא עִמו כּמה פגיעות בּרגשי היהודים, כגון שריפת ספר תורה בצִינַבְּרִי. כמו־כן נאלצו היהודים לֶאפות לחם למען הצָבא בשבת ובפסח. אולם בדרך כלל נהג אורסִיקינוס בְּמתינות כְּלַפֵּיהם. בייחוד נמסר על הכבוד שחלק למשלחת חכמים (ר׳ יונה ור׳ יוסי) שהתייצבה לפניו באַנטיוכיָה. נמצא שהיהודים לא סבלו במיוחד מכישָׁלון זה, והערים ש״נחרבו״ שוקמו חיש מהר. הן המשיכו להתקיים כיישובים יהודיים טהורים. בשנת 354 הוצא גַלוּס להורג, אחרי שהוכיח את חוסר כשרונו ואת שחיתות מידותיו.

אורליוס ויקטור;
ספר הקיסרים, מב, 9-12;
הירוניּמוס; כרוניקון;
זוסימוס;
תולדות הכנסייה, ד ב;
תיאופנס, 5834;
ירושלמי יבמות טו, טו ע״א;
ירושלמי מגילה עד, ד ע״ד;
ירושלמי ברכות ט׳ ע״א

״קוֹל צְעָקָה מִשַּׁעַר הַדָּגִים —
וִילָלָה מִן הַמִּשְׁנֶה —
וְשֶׁבֶר גָּדוֹל מִן הַגְּבָעוֹת —
הֵילִילוּ יוֹשְׁבֵי הַמַּכְתֵּשׁ —

נִסְיוֹנוֹ שֶׁל יוּלְיָנוּס קֵיסָר לִבְנוֹת אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ

שנת 362 עד 363

יורשו של קונסְטַנטיוס ב' וְאחי גַלוס, **יוליָנוּס קֵיסָר (363—361)**, היה מימי נעוריו תומך נלהב בַּדת הַהֶלֶנית ואויב מושבע של **הַנַּצְרות**. כִּידיד היהודים הבטיח יוליָנוס **לְהקים מֵחדש את בית המִקדש** ומינה פקיד מיוחד מבין ידידיו לְביצוע משימה זו. **בשוֹרָתוֹ של יוליָנוס עוֹררה** התלהבות עצומה בכל תפוצות ישראל. נאספו סכומים **גדולים ונאגרו** חומרי בנייה. בירושלים הקימו היהודים בית כנסת זמני **בְּאַחד מִסְטָווי** הר הבית. הנוצרים בירושלים ובְמקומות אחרים התנגדו בכל **תוקף** לַהקמת הבית.

העבודה הֵחלה בָּאביב־363, כשיוליָנוס עצמו עָבַר את הפְּרָת במלחמתו עם הפַּרסים. בעת הבנייה היתה רעידת אדמה ב־27 במאי 363 וחומרי הבנייה שהיו מרוכזים בְּקימורים תַּת־קַרקעיים בְּהר הבית (המכונים היום "אורוות שְׁלמֹה") בְּפינת הסטָיו המזרחי והסטָיו הדרומי, התלקחו. אֵירעה גם התפוצצות גאזים שנצטברו בְּמקום סגור זה וכמה פועלים נהרגו. הממונים על המפעל השתמשו בְּמאורע זה כדי להפסיק את הבנייה, כִּי מזמן לא ידעו מאומה על גורלו של הקיסר ושל צְבאו. ואמנם נהרג יוליָנוס ב־16 ביוני 363. יורשו יוביָנוס היה נוצרי וחזר לְמדיניות קונסְטַנטִינוס ובזה נסתם הגולל על ניסָיון זה, אשר ספק רב אם תמכו בּוֹ הַנָּשיא והסַנהֶדרין.

יוליינוס : איגרת אל היהודים ; אמיינוס מרקליניוס, כג ; רופינוס : י , 38 ; כריסוסטומוס : סוקרטס,ג ; סוזומנוס ה

"אֲני מְקוֹמֵם בְּכָל הָמֶרֶץ אֶת הַמִּקְדָּשׁ הֶחָדָשׁ לְאֵל עֶלְיוֹן"
אגרות יוליינוס 134

"עַכְשָׁיו שֶׁאֵין הַפְּרוּטָה מְצוּיָה וְהֵם חוֹלִים מִן הַשִּׁעְבּוּד אֵינָם מְבַקְשִׁים לִשְׁמוֹעַ אֶלָּא דִּבְרֵי בְּרָכוֹת וְנֶחָמוֹת"
מדרש חזית

אָמוֹרָאִים, דּוֹר חֲמִשִׁי

שנת 360 עד 400

אחרי מות יוליָנוס באה תקופה קשה וממושכת של הֲצָרַת רגלי היהודים בדרך של פעולה תחיקתית. פעולה זו הגיעה לשִׂיאהּ בימי תאודוסיוס השני (450—408). אז נאסר על היהודים למלא תפקידים ציבוריים כל שהם ולִבנות בתי כנסת חדשים. לְבַסוף אחרי מות רבן גַמליאל ו' (425 בקירוב), שלא הֵניח אחריו בנים יורשים, ניצלה הַמַּל־כות את השעה וביטלה את הנשיאות. גדולי הדור, ובניהם ר' יוסי בַּרבִּי בון ור' מָנָא, עסקו בְּסיכּום תלמודה של ארץ־ישראל, והם שחתמו אותו. אופייני לְדור המצוקה שגידל בעלי אגדה ודרשנים, שנתנו ביטוי לְסֵבל העם ולתקוותיו, כגון ר' פִּנְחָס בר חָמָא, רבי תַּנחוּמָא בר אַבָּא איש נָוֶה ור' בֶּרֶכְיָה.

ר' מָנָא ←
ר' פנחס בר חָמָא ← - - -

קודקס תאודוסינוס XVI , 8, 22; ירושלמי שביעית פ"ו, לו, ע"ד ; בבלי שבת ל, ע"א

הַיִּשּׁוּב בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בִּימֵי אֶוּדוֹקְיָה

שנת 450 בקירוב

התלאות שפקדו את היהודים באימפריום הביזאנטי לא פסחו גם על היישוב בארץ-ישראל. ירידתו החלה מיד עם מות יוליינוס. היישובים ב"דרום" בין עין גדי ובין גרר הושמדו או נעלמו. מאז היו היהודים שמחוץ לגליל מרוכזים רובם ככולם בערים (יוצאים מהכלל הם כמה כפרים בשפלה ובבקעת הירדן). היישוב הצפון החזיק מעמד רק בגליל, שבו התרכזו רוב יהודי הארץ.

במאה ה' חלו שינויים רבים במצב היהודים בארץ. מצבם החומרי היה שפיר למדי, כי גם להם היה חלק בפריחה הכלכלית של ארץ ישראל שבאה עם התקופה הביזאנטית (ראה מפה 158). היהודים אפילו שימשו מדריכים לעולים הנוצרים ההולכים ומתרבים, כי רק הם היו בקיאים באיתורם של הערים המקראיות והנוצרים התייחסו בכבוד למסורות שבידיהם. מבחינה מדינית הורע מצב היהודים: בין שנת 415 ושנת 429 בוטלה הנשיאות והוקמו סנהדריות נפרדות לפרו־בינקיות א' וב'. אולם מזימה זו של השלטונות לא הצליחה. בטבריה הוקם אז מוסד מנהלי חדש בראשות "ראש הפרק", אשר מילא את מקומו של הנשיא.

שינוי אחר בא בהתערבות הקיסרית אודוקיה, אשתו של תאודוסיוס ב' שנפרדה מבעלה וחיתה עד למותה (460) בירושלים. בימיה ניתנה ליהודים הרשות לחזור לעיר הקדושה ולסביבתה, ומאז הם מצויים בעיר עצמה ובהרים שמסביב לה, בייחוד בקרבת בית לחם. אנו מוצ־אים, שר' פנחס בר חמא היה עולה לירושלים. על חיוניות היישוב היהודי בא"י מעיד מספר בתי הכנסת שהוקמו במאה ה' ו־ו', על אף האיסורים מטעם השלטונות ועל אף מעשי הרס וחורבן כגון אלה שאירעו בקיסרי, בגרס וברבת מואב.

152

"ורבן גמליאל בתראה ותינוקות שמתו"
סדר תנאים ואמוראים

• ישוב ובו קהילה יהודית

בָּבֶל: אֲמוֹרָאִים, דּוֹר רִאשׁוֹן

שנת 200 עד 254

ארץ בבל נשארה הרחק מהתלאות אשר פקדו את האימפריום הרומאי. במחצית הראשונה של מאה ג' הפיל ארדשיר מבית ססן (226—241) את השושלת הפרתית הכושלת וחידש את פני המדינה. אמנם בראשונה הגביל המלך הראשון מבית ססן בהשפעת הכמורה הזורואסטרית (ה"מגים") את זכויות היהודים. אולם בסוף ימי מלכותו ובעיקר בימי יורשו שבור א' לא הושמו מכשולים בדרכם, והם הקימו בתי דין לעצמם ופיתחו את הישיבות הגדולות, להיות מרכזים להוראת ההלכה התלמודית ולפיתוחה, ולהנהגה ציבורית. ריש גלותא (ראש הגולה) בדור זה, מר עוקבא (210—240), נמנה עם חכמי התורה. בנהרדעא שהיתה מרכז יהודי מימים קדומים (ראה מפה 99) היה ראש העדה אבא בר אבא, סוחר עשיר שעמד בקשרי מסחר המשי עם ר' יהודה בן בתירא בנציבין. בנו שמואל (מת בשנת 255) עמד בראש הישי־בה בנהרדעא. יחסיו עם חצר המלך ובעיקר עם המלך שבור א' היו תקינים, והוא תמך במסעות הפרסים באסיה הקטנה. שמואל אף קבע את הכלל: "דינא דמלכותא דינא", כלומר שסדרי הציבור של הפרסים מחייבים, לפי ההלכה, את היהודים. הלכה זו היתה לה השפעה מרובה על התפתחות ההלכה לדורות. בנהרדעא פעל גם דיין הגולה קרנא.

אולם הדחיפה המכרעת לקראת ההתפתחות של מרכז רוחני יהודי בבבל ניתנה מידי רב (אבא אריכא), שחזר לבבל מארץ-ישראל בסוף ימיו של רבי. בראשונה נתמנה רב אגורנומוס (מפקח על השווקים והספקת מזון) מטעם ראש הגולה. כשנתפנה מקומו של "ריש סדרא" בנהרדעא והציעו אותו לרב, ויתר רב על תפקיד זה מפני כבודו של שמואל ועבר להוצל (שם היה ר' אסי ריש סדרא). לבסוף התישב רב בסורא שהיתה מרובת אוכלוסים ומעוטת תורה ויסד שם ישיבה מפורסמת, וזו פרסה סמכותה בהוראה ובמינוי דיינים על ערי הסביבה. רב מת בשנת 247.

יהודי בבל התגאו בטהרת יוחסיהם, ולדעת רב, כפי שנמסרה בפי ר' פפא סבא, היתה רק בבל "בריאה" במובן זה בתוך גבולות שהוגדרו (קידושין עא, ב): אכברא, אונא ומשכני בצפון ליד החדקל, נהרואן במזרח ואפמיה בחדקל הדרומי. ורק התחומים הסמוכים לבבל: ניהונד שבמדי, חלון ו"בין הנהרות" שבמעלה הפרת נחשבו למיוחסים כבבל.

☆ מרכזי ההוראה
.... גבול בבל לפי קידושין עא, ב

153

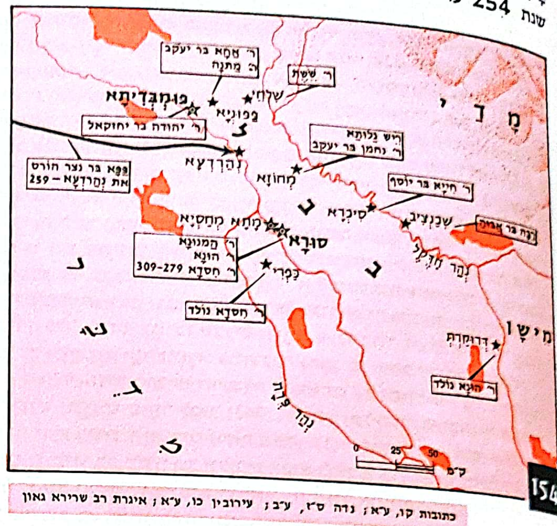
"עשינו עצמנו בבבל כארץ ישראל ... משנא רב לבבל"

רב מארץ ישראל 219 לספירה
שמואל ראש ישיבה, אבא בר אבא, רב אנטונוס
רב מייסד ישיבה
בית דין של ריש גלותא

סנהדרין ח, ע"א ; שבת קח, ע"א ; חולין קי, ע"א ; אגרת רב שרירא גאון

"ובשנת תק"ע אתא פפא בר נצר ואחרבא לנהרדעא"
אגרת רב שרירא גאון

בבל: אמוראים, דור שני
שנת 254 עד 299

כתובות קו, ע"א; נדה ס"ז, ע"ב; עירובין כו, ע"א; איגרת רב שרירא גאון

בשנת 259 הרס פפא בר נצר בראש גדודי התדמורים (שהיו אז נתונים למרותה של זנוביה ושלטו במזרח האימפריום הרומאי, ראה מפה 144) את נהרדעא, וחכמיה ותלמידיה התפזרו. בימים אלה המ־שיכו ר' המנונא ואחריו ר' הונא להחזיק בראשות ישיבת סורא שלא נפגעה מהפלישה. ר' הונא שהיה מגדולי הדור נולד בדרוקרת, במשפחה מיוחסת אך ענייה. ברבות הימים התעשר מייצור חקלאי. בימיו פרחה הישיבה בסורא ומספר תלמידיה הקבועים הגיע ל־800.

בסורא המשיכו במסורות הוראה שהביא רב מארץ־ישראל. ר' הונא היה ראש הישיבה כארבעים שנה. מת בשנת 297 והועבר לא"י לקבורה. אחרי מותו היה ר' חסדא (יליד כפרי) ראש ישיבת סורא עד שנת 309. את מסורותיו של שמואל המשיך ר' יהודה בר יחזקאל שיסד את הישיבה בפומבדיתא. זו נחשבה להמשכה של נהרדעא. פומבדיתא היתה הישיבה ה"בבלית", וחכמיה שנודעו בחריפותם היו מעצבי דרכי המח־שבה של התלמוד הבבלי.

מחוץ לשני המרכזים הגדולים היה ריש גלותא מקיים את בית דינו בעיר מחוזא. שם ישב גם ר' נחמן בר יעקב (נפטר בשנת 320) והקים תלמידים רבים. ר' ששת למד אצל ר' הונא בסורא ולימד אחר כך בשלחי שעל החדקל. ר' מתנה ור' אחא בר יעקב פעלו בפפוניא, ר' חייא בר יוסף בסיכרא (עלה אח"כ לארץ ישראל) ורבה בר אבוה בשכנציב, בשלחי ובמחוזא.

בראשית דור זה שלט עוד שבור א' (241—272) שהיה ידיד לחכמים. בימי ששת המלכים שמלכו אחריו (273—310) הלכה וגדלה השפעת המגים ומצב היהודים בבבל החמיר בהדרגה, אולם בלי לפגוע באופן ממשי בפעילות הרוחנית והכלכלית שלהם.

שבור א' מלך פרס

בבל: אמוראים, דור שלישי
שנת 299 עד 330

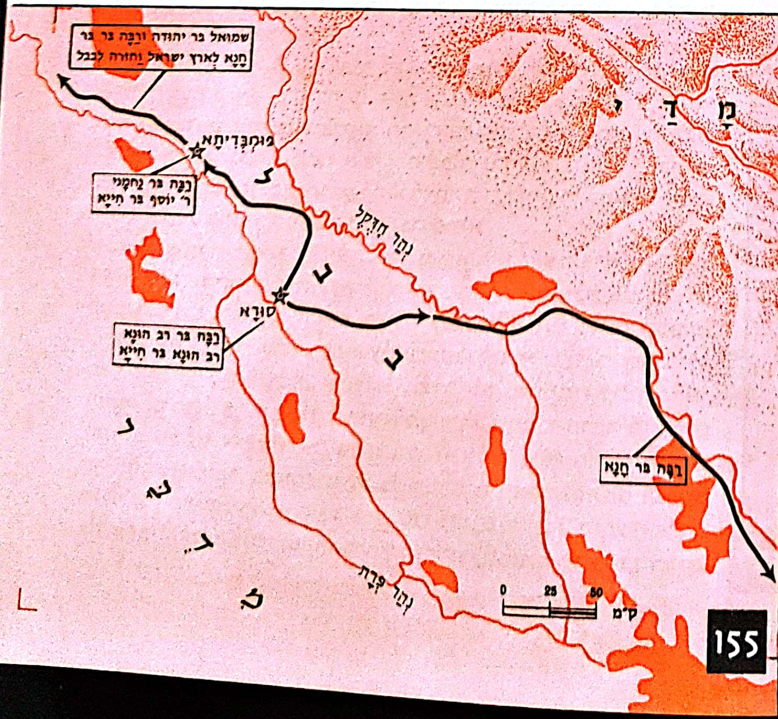
בראשית מלכותו של המלך שבור ב' (309—379) הורע מצבם של היהודים, אף על פי שאם המלך נטתה להם חסד. הם נפסלו לתפקידים בשירות המדינה ונמכרו תכופות לעבדים על פיגורים בתשלום מסים. הגיעו הדברים לידי כך, שחכמים קיבלו היתר להתראות כלא יהודים כדי להינצל. רבה בר בר חנא אף אמר, שטוב ליהודים בממלכה הרומ־אית מאשר בעול הפרסים, אבל רוב החכמים לא סברו כך. יהודים רבים נאלצו אז לעזוב את אדמותיהם מפני לחץ המסים, הטסקא והכרגא (מס קרקע ומס גולגולת). כך אירע שבשנת 338 חילקו השלטו־נות הפרסיים אדמות היהודים בסביבות פומבדיתא למתיישבים ערבים. אפילו פעילותם הרוחנית של היהודים היתה כצנינים בעיני השלטונות הפרסיים. הם התמרמרו על שבעקבות כינוסי ירחי כלה (כינוסי המונים ללימוד התורה) היו שנים עשר אלף איש נמנעים חודשיים מתשלום המסים, ועל כן נרדף רבה בר נחמני עד שמת בנדודיו. רק אחרי מותו (320) חל שיפור ביחסם של הפרסים ליהודים, אולי בגלל הסכנות שארבו לממלכה מצד הרומאים.

על אף הגישות היו מרכזי התורה בבבל בדור זה רבים. בסורא פעל רבה בר ר' הונא (עד מותו בשנת 320) אולם לא מילא את מקום אביו. אופיינית ליחס היהודים למלכות פרס בימי שבור ב' היא העובדה שר' הונא בר חייא, שהיה מועמד טבעי לרשת את מקומו של ר' יהודה בפומבדיתא, נפסל כשנודע שהוא שימש לפנים גבאי של המלכות. הוא המשיך ללמד בסורא אך לא כראש ישיבה.

החכמים המובהקים של דור זה היו רבה בר נחמני ור' יוסף בר חייא בפומבדיתא. רבה היה ראש הישיבה עשרים ושתיים שנה (עד 320) ואחריו שימש רב יוסף עד שנת 323.

בדור זה עמדו הקשרים הרבים בין בבל לארץ־ישראל כשהיו. כך עלה ר' שמואל בר יהודה, גר שנתגייר יחד עם אביו, לארץ־ישראל וחזר והביא מתורת חכמי ארץ־ישראל לבבל. הרבה לעלות לארץ־ישראל רבה בר בר חנא, אשר נע ממקום למקום גם בבבל עצמה ונתפרסם במסעותיו הרבים בארצות שונות ובסיפורי הגוזמאות על נדודיו בים ובמדבר.

"רחמנא! או בצלך או בצלו של בן עשו"
מסין יז, ע"א

בבא מציעא פו, ע"א; גיטין ס, ע"ב; בכורות ל, ע"א; איגרת רב שרירא גאון

"יָצִיץ וּפָרַח יִשְׂרָאֵל — אֵלּוּ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבְּבָבֶל שֶׁעוֹשִׂין צִיצִין וּפְרָחִים לַתּוֹרָה"
שבת קמה, ע"ב

בָּבֶל: אָמוֹרָאִים, דוֹר רְבִיעִי
שנת 330 עד 352

בְּדור זה התרכזה הפעילות ההִלְכָתית בפומבְּדִיתָא. אחרי פטירתו של ר' יוסף היו כמה מועמדים לְראש הישיבה, וביניהם אַבַּיֵי וְרָבָא ור' זֵירָא. אַבַּיֵי נבחר וכיהן ארבע עשרה שנה (338—323), ואחריו בא רָבָא ועמד בְּראש הישיבה גם הוא ארבע עשרה שנה (352—338). בזמנו עברה הישיבה לְמחוֹזָא מְקוֹם מגוריו של רָבָא. אחריו בא ר' נַחְמָן בר יִצְחָק שהיה ראש כַּלָּה בימי רָבָא. ארבע שנים היה ראש הישיבה שחזרה שוב לְפומבְּדִיתָא (356—352), ורק פֶּלֶג אחד עבַר לנרש (ראה מפה 157). דבריהם של אַבַּיֵי וְרָבָא הם שׂיא בְּדַרכי העיון של ההלכה והמשפט התלמודי, וכונו "הֲוָיות דאַבַּיֵי וְרָבָא". אַבַּיֵי שהיה יתום וגדַל בְּבֵית דודו רַבָּה בר נַחְמָני התפרנס מֵחֶלקת אדמה שעיבד אותה בעצמו. הוא מייצג את ההיגיון העִקבי והשיטתי שבְּפירוש הַהלכה. רָבָא בר יוסף (שנודע גם כבעל אגדה) היה מְצרף את הַהבחנה המעשית בַּמציאות היום-יומית, ולכן בְּמַחלוקת שבינו ובין אַבַּיֵי נקבעה הֲלָכָה כמותו בְּדרך כלל. מחוץ לַמֶרכז שבְּפומבְּדִיתָא פעלו בְּדור זה ר' אִידִי בר אָבִין שֶׁיָשב בשְׁכַנְצִיב וּמַר זוּטְרָא בנו של ר' נַחְמָן בר יעקב שלימֵד בסִיכְרָא.

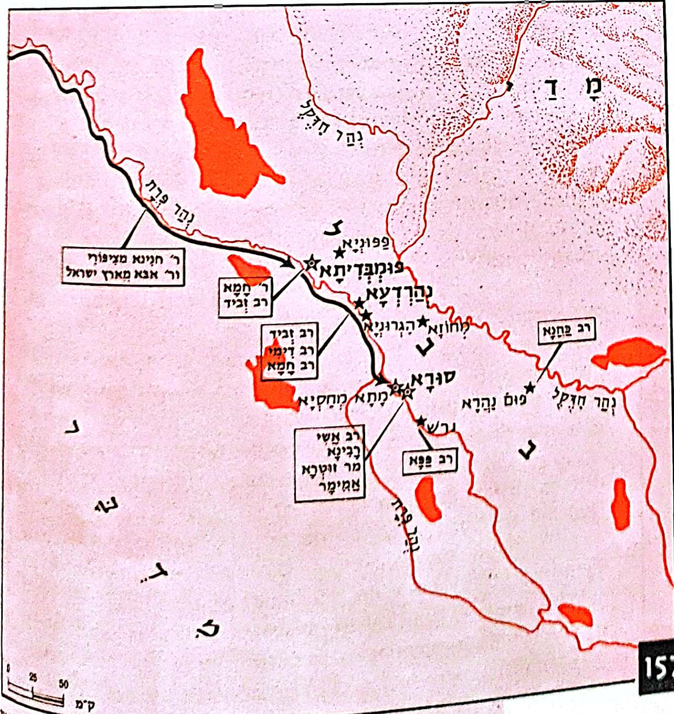
בִּשְׁלהֵי הדור הרביעי הועמדה נאמנותם של יהודֵי בבל בְּמבחן קשה כשפלַש יולְיָנוּס קֵיסָר לְבבל (363) והסתעֵר על העיר בִּירתָא, כי הַקֵיסָר היה ידוע כִּידיד היהודים (ראה מפה 150). יהודֵי בִּירתָא פינו את עירם בלי להתנגד לו. מסעו של יוליָנוּס הביא לְחורבן מחוֹזָא וקטֵסִיפוֹן, אולם מותו של הקיסר ונסיגת הרומאים החזירו את המצב לְקַדמותו. יַחסו של שָׁבוּר ב', שנהג בַּיהודים בְּחשדנות רבה בראשית שלטונו, השתפר לאחר זמן, וכן השתפר מצבָהּ הכלכלי של הגוֹלָה הבַּבלית כולה.

ניטין ס ע"ב ; סוף הוריות ; בבא בתרא יב, ע"ב ; סנהדרין כז, ע"א ; איגרת רב שרירא גאון

קימור בארמון מלכי פרס, קטסיפון

"רַב אַשִׁי וְרָבִינָא — סוֹף הוֹרָאָה"
בבא מציעא פו ע"א

בָּבֶל: אָמוֹרָאִים, דוֹר חֲמִשִׁי וְשִׁשִׁי
שנת 352 עד 376

גיטין נט, ע"א ; בבא בתרא קכ"ז, ע"ב ; סדר עולם זוטא בסופו ; איגרת רב שרירא גאון

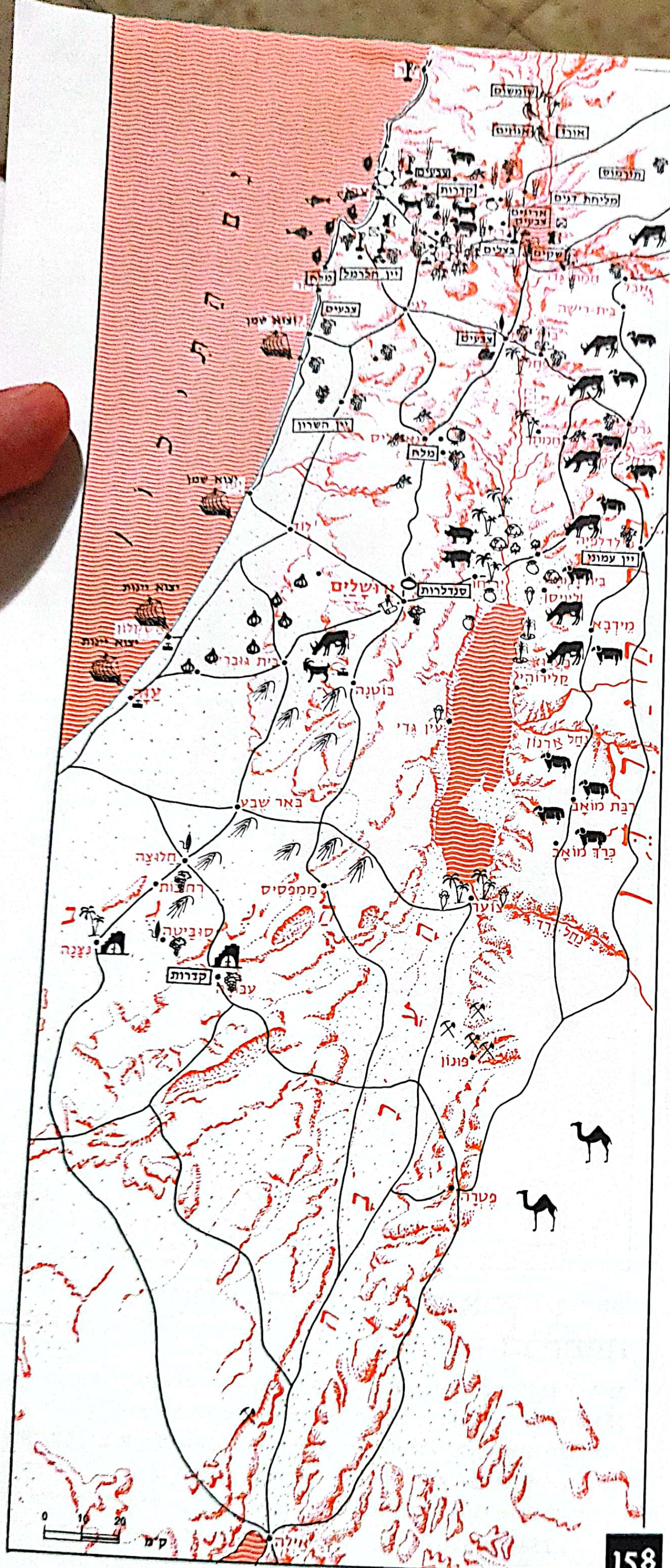
בימי המלכים יֶזְדְגֶרְד א' (420—399) וּבַּהְרָם ה' (438—420) עדיין עמד מצב היהודים כשהיה. יֶזְדְגֶרְד אף חָלַק כבוד רב לְראש הגולה ר' הוּנָא בר נָתן, על אַפּם וַחמתם של הַמָגים. אולם בימי יֶזְדְגֶרְד ב' (457—438) ופירוז (484—457) נרדפו היהודים בעיקר בְּעֶטיו של המאבק נגד התנועה הדתית-שוויונית של מַזְדַק. הגיעו הדברים לידי כך, שבימי המלך כּוֹבַד (531—488) הֶחזיק ראש הגולה מַר זוטְרָא ב' שבע שנים בְּמרד מזוּיָן, עד שנוצח וצוּלַב על גשר מחוֹזָא (520) ובנו הקטן מר זוּטְרָא ג' ברח לִטְבֶרְיָה וַנַעֲשָׂה שם "ראש הפֶּרק". תסיסה מדינית-חֶברתית זו הֶחישה את חתימת התַלמוד הבַבלי.

אחרי מות רָבָא (352) עברו מקצת תלמידיו ממחוֹזָא לנרש, ושם כיהן ר' פַּפָּא כְּראש הישיבה עד שנת 371. ר' הוּנָא בְּרֵיה דְרַב יהושע שימש שם ראש כַּלָּה. בְּפומבְּדִיתָא היו רָאשי הישיבה ר' חָמָא (עד 377) ואחריו ר' זְבִיד (385). מֶרכז אחר קם בְּפּוּם-נַהֲרָא שבה ישב ר' כַּהֲנָא, וכן נתחדשו הלימודים בנְהַרְדְעָא מפי ר' זְבִיד, ר' דִימִי, ר' חָמָא וַאחרים. ריכוזים קטנים יותר קמו בהַגרוֹנְיָא ובפַּפּוּניא.

אחרי מות ר' פַּפָּא עלתה שוב ישיבת סוּרָא ובראשה ר' אַשִׁי (372—424), אלא שמקומה היה עכשיו בְּמָתָא מְחַסְיָא הסמוכה לסוּרָא. גם ראש הגולה עבַר לשם, ורָאשי ישיבת פומבְּדִיתָא היו באים תכופות לְישיבת סוּרָא והיו כפופים לה, ושם גם נקבעו יַרחֵי כַּלָּה. ר' אַשִׁי כינס ועָרַך את התַלמוד הבַבלי, אלא שהעבודה לא נסתיימה בימיו. הוא נסתייע בְּרָבִינָא, בר' אַבָּא ובר' חנִינָא מצִיפּוֹרִי, שמסרו חרבֵּה מתורתם ומנהגם של בני ארץ-ישראל. בבית מִדרשו של ר' אַשִׁי הורו חַחכמים מַר זוּטְרָא וַאמֵימָר. בְּמאמצים של כל חֲחכמים חאלה נסתיים חמפעל הגדול של חתימת תלמודה של בבל, שבו נתגבשה עיקר הַחלכה שבְּעל פה ועל פיו נקבעה צורת חיי החֶברה היהודית לְחמִשים הדורות הבאים.

"מה היו השבטים עושים? היו משלחין שמן למצרים"
איכה רבה פ״ח, ו

כַּלְכָּלָתָהּ שֶׁל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל בַּתְּקוּפָה הַבִּיזַנְטִית

אריגים	סופרים	יין	דקלים				
בדים	יריד	חטים	תאנים				
מחצלאות	מעינות חמים	שעורה	רמונים				
עור	חניון	פשתן	אפרסמון				
טחנות	חלזון ארגמן	צמר גפן	אפונה				
מחצבות נחושת	תכשיטים	זית	פירות				
זכוכית			ירקות				

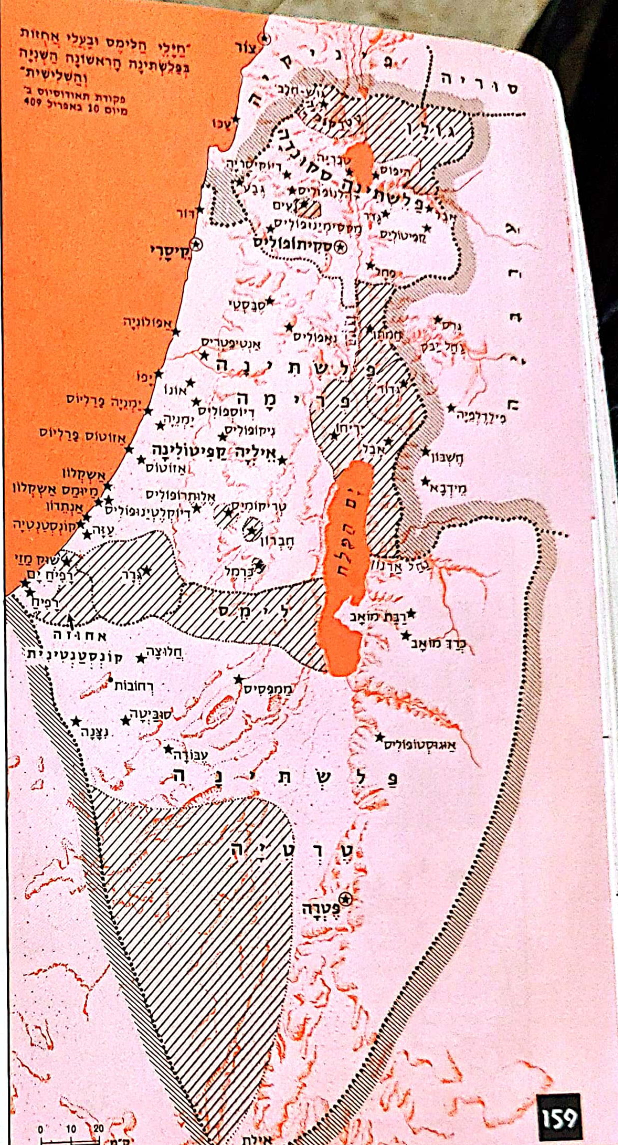
מצבה הכלכלי של א״י נשתנה שינוי יסודי בתקופה שאחרי קונסטנ־טינוס קיסר: מפרובינקיה קטנה ונידחת של האימפריום הרומאי היא נהפכה ל״ארץ הקדושה״. אליה זרמו עולי רגל מכל רחבי האימפריום ומחוצה לו, והתיישבו בה נזירים ופליטים למיניהם. בניית כנסיות, מנזרים, בתי מחסה ובתי אשפוז מכספי האוצר או מנדבות יחידים הזרימה לארץ הון רב והגבירה בה את התעסוקה. בעלי מלאכה מומ־חים באו לארץ עקב פעולת הבנייה הנרחבת והתיישבו בה עם תום תפקידם. במרכזי העליות לרגל, כגון בירושלים, פרחו מלאכות הקשו־רות בכך, כגון תעשיית תכשיטים, העתקת ספרי קודש, סנדלרות וכיוצא באלו. האוכלוסיה רבתה בשל הפעילות הכלכלית, ודבר זה שוב חייב את הרחבת השטח המעובד לעבר שטחי הספר שבין המזרע לישימון. אפילו המנזרים שבבקעת הירדן, במדבר יהודה ובסיני עסקו בעיבוד האדמה ובגננות. הם גידלו גם חזירים ועוררו בזה את חמתם של שכניהם היהודים.

המקורות התלמודיים, המקורות הלועזיים וכן הממצאים הארכי־אולוגיים מעידים כאחד, כי מאות ד׳ וה׳ היו מן הזמנים הפורחים ביותר בתולדות הארץ מצד הכלכלה. אופייני הוא לתקופה זו של פעילות כלכלית מוגברת, שהידיעות שבידינו עוסקות ברובן לא בגידו־לים הבסיסיים כגון חיטים, אלא בכל מיני פירות ותוצרת המכוונים ליצוא או למותרות, וכן בגידולים חדשים שזו הפעם הראשונה הרבו לגדלם בארץ. בתוך תוצרת זו יש להזכיר את יינות הארץ שנשלחו מאשקלון ומעזה למצריים, לאיטליה ואפילו לגליה. היין הכרמלי, השַ־רוני והעמוני נזכרים במקורותינו. שמן משומרון נשלח למצריים. בין הפירות יש להזכיר את התמרים והאפרסמון, תוצרת בקעת הירדן שהיו מלקטים אותו מעין גדי עד לבית רמתה (בבלי שבת כו, ע״א), את התאנים בשפלה ובגליל, את צמר־הגפן שהחלו לגדלו בבקעת הירדן ואת האורז שבביצות בקעת החולה. לצורכי הלבשה היו מגדלים פשתן בגליל וכבשים בגליל העליון ובעבר הירדן. תעשיית הצבעים ניזונה מדיג החלזון "בין חיפה לסולמה של צור" (בבלי שם). תעשיית הבדים העדינים התרכזה בבית שאן ודחקה משוקי הארץ את הבדים ההודיים והמצריים שהיו מיובאים במאות הקודמות. כמו־כן עסקו בנגב ובגליל בטוויית משי.

רמת החיים העולה בארץ בשל כל זה עודדה את גידול הבקר, בעיקר בעבר הירדן. בתקופה זו גם הרבו לנצל את מכרות הנחושת בערבה, שאגב שימשו גם למקום גלותם של מנהיגים נוצרים בלתי רצויים לשלטון. המעיינות החמים מחמת טבריה שבצפון עד לקלירוהי ובערו שבדרום משכו מבקרים רבים מהארץ ומחוצה לארץ.

הפעילות הכלכלית בתקופה הביזאנטית הגיעה לשיאה בנגב. נוכח הלחץ ההולך וגובר של שבטי הערבים הסרקינים ("אנשי קדם") על הגבול בעבר הירדן שקדו השלטונות לפתח את היישובים והדרכים בנגב, והוא שימש גם בסיס לעלייה לרגל לסיני. בתקופה זו פרחו בנגב לפחות שש ערים: חלוצה, רחובות, ניצנה, סביטה, ממפסיס ועבדת. בכל אחת נבנו כנסיות, מנזרים ובתי ספר והוקמו תעשיות, ובערים הדרומיות ששכנו קרוב יותר למדבר נבנו גם חומות ומבצרים. הגיתות ובתי הבד בערים אלה ובסביבתם, וכן השרידים הרבים של עיבוד אדמה, ובכלל זה תעלות מים רבות ושרידי סכרים ובריכות מאגר, מעידים כי הביזאנטים פיתחו בנגב את שיטות העבודה אשר הורישו להם הנבטים וקודמיהם היהודים. בדרך זו הצליחו לקיים ערים של כמה אלפי תושבים בחלקים השוממים שבדרום הארץ. הרחבה זו משקפת את הצורך ואת הכדאיות שראו בהגדלת השטח המעובד. בתי המרחץ שליד הדרכים והחניונים שבערים מצביעים על הדאגה לעוברי אורח, שנסעו בדרכי הנגב בין ים סוף מזה ובין ירושלים ונמלי הים התיכון מזה.

הַחֲלֻקָּה הַמְּדִינִית שֶׁל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל בַּתְּקוּפָה הַבִּיזַנְטִית

העקרונות המדיניים שקבע דיוקלטיינוס (ראה מפה 145) היו נר לרגלי השליטים הביזאנטים שבאו אחריו בכל התקופה שמשנת 324 ועד לכיבוש הפרסי (614) והערבי (640). הפרדת הרשויות הצבאיות והאזרחיות קוימה בכל חומרתה. ולבסוף פגעה גם שיטת חלוקת הפרובינקיות הישנות ליחידות קטנות יותר אפילו ב"פלשתינה", שהי-תה בין הזעומות שבמדינות האימפריום הביזאנטי. בשנת 358 בקירוב הופרד כל החלק הדרומי של הפרובינקיה (המוגדלת מימי דיוקלטי-נוס), ובצירוף הלימס (אך לא האחוזות שבקצהו המערבי, והן: שוק מזי, האחוזה הקונסטנטינית ואחוזת גרר) נחפך הנגב ודרום עבר-הירדן לפרובינקיה מיוחדת ששמה "פלשתינה סלוטריס" (ארץ המצ-לה) ובירתה היתה פטרה.

בשנת 425 בקירוב הושלם תהליך הפיצול המנהלי על-ידי חלוקת שאר ארץ-ישראל לשני חלקים. החלק האחד — פלשתינה א' (פרי-מה) ובירתה קיסרי, בירת הפרובינקיה השלמה לשעבר. פלשתינה א' זו כללה את ערי החוף והאחוזות שבהן, את הרי יהודה ואפרים, את בקעת הירדן ואת "עבר-הירדן היהודי" (לשעבר הפריה). החלק השני — פלשתינה ב' (סקונדה) ובירתה עיר האורגים הגדולה, בית שאן (סקיתופוליס). בגבול פלשתינה ב' נכללו עמק יזרעאל, הגליל התחתון והעליון, הערים פחל, גדר, סוסיתא, בית רישא (קפיטוליס) ואבל, וכן הגולן. פרובינקיה זו כללה אפוא את מרבית שאר היישוב היהודי בארץ-ישראל. עם הקמת פלשתינה א' וב' שינו הרשויות את שם "פלשתינה סלוטריס" לפלשתינה ג' (טרטיה). שמות אלה נשארו בתוקפם עד לסוף התקופה הביזאנטית.

בשלוש הפרובינקיות ישבו מושלים בעלי דרגות שונות (הנכבד ביותר היה המושל שבקיסרי). הפרובינקיות בתוך עצמן חולקו לתחומים עירוניים (ר' מפה 136) ולאחוזות או מחוזות ללא ארגון עירוני, אולם בתקופה הביזאנטית כבר לא היתה משמעות רבה לשלטון העירוני העצמאי והערים היו יחידות מנהליות בלבד. תהליך הפיצול נגע גם בתחומי הערים. תחום עזה חולק לשלושה: עזה, מיומס ואנתדון, ותחום אשקלון אף הוא לשלושה: אשקלון, מיומס אשקלון ודיוקלטי-נופוליס. אשדוד היתה לשתי ערים: אשדוד היבשתית שירדה מגדולתה ואשדוד-ים שהיתה לכרך גדול, וכן היה ביבנה. ייתכן כי בתחומה של אלותרופוליס (בית גוברין) הוקמה יחידה נפרדת, היא טריקומיס. עוד זמן רב קודם לכן הופרדה אונו מלוד צרתה. מחוז נעים הופרד מציפורי, אחרי שמחוז הלנופוליס הופרד ממנה קודם לכן. בשינויים אלה נסתיים תהליך העיור בתקופה הביזאנטית.

גבול פרובינקיה (קודם)
גבול פרובינקיה (חדש)
מחוז בלא ארגון עירוני

מכתבי לובניוס; קודקס תאודוס ינוס; Notitia Dignitatum; הירוקלס; גיאורגיוס קיפריוס

הַחֲלֻקָּה הַכְּנֵסִיָּתִית שֶׁל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל

משעה שהשתלבה הכנסייה הנוצרית במסגרת המבנה השלטוני הביז-אנטי הותאם ארגונה לחלוקה המנהלית של הממשל החילוני: האפיס-קופוס של בירת הפרובינקיה היה לארכיאפיסקופוס, ובכל עיר ועיר ישב אפיסקופוס שהיה לראש הכנסיות בתחומו. וכך אירע גם בארץ ישראל. הארכיאפיסקופוס של קיסרי היה לראש כנסיות הארץ (עמיתו הממונה על ערביה ישב בבצרה). האפיסקופוס של ירושלים אמנם זכה לכבוד רב, אך לא למעמד בראש. דבר זה לא היה לרצונו של האפיס-קופוס התקיף של ירושלים, יובנליס, שכיהן במחצית מאה ה'. יובנליס זה ניצל את המחלוקות שפרצו בזמנו בין מנהיגי הכנסייה בבעיות דת ועבר ממפלגה אחת לחברתה בעת האסיפה המכרעת, שישבה בכלקדון בשנת 451. בשכר זה זכה למעמד של פטריארכס, בשווה לפטריארכס של אנטיוכיה שלפי מסורת עתיקה היה ראש כנסיות המזרח, מפני שישב במרכז המנהלי של החטיבה המדינית המקבילה.

לפי ההסדר שנקבע בכלקדון ושנמשך עד סוף התקופה הביזאנטית היו הארכיאפיסקופים של קיסרי, בית שאן ופטרה כפופים לכיסא ירושלים, וכן האפיסקופים של הערים השונות או המחוזות המנהליים ואילו האפיסקופים של ערביה ופיניקיה נשארו בתחומו של הפטרי-ארכס שבאנטיוכיה.

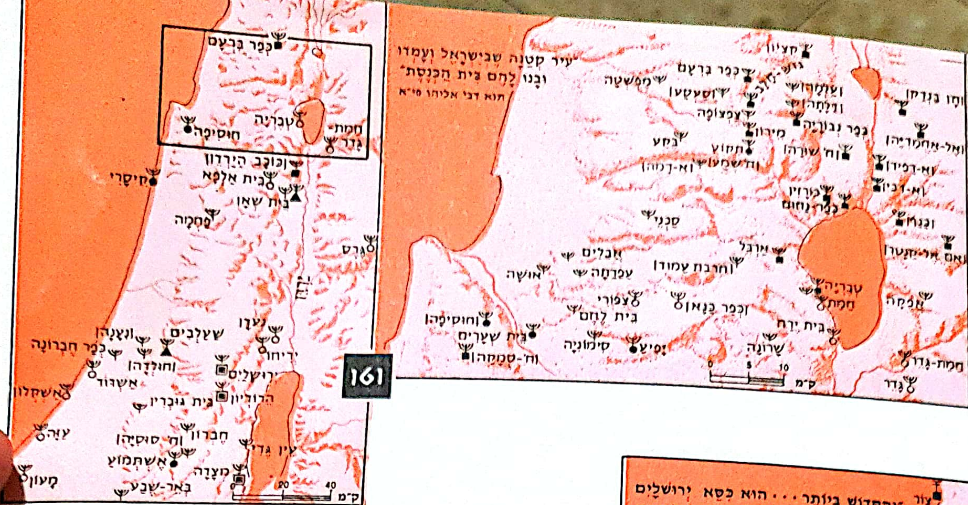
הצרכים המיוחדים של תושבי הנגב ומדבר יהודה הנודדים הניעו את הכנסייה לייסד שני מרכזים כנסייתיים מחוץ למסגרת המקובלת: אפיסקופוס פרמבולי ("הנודדים") ישב בין ירושלים ליריחו, והיה עליו כנראה לפקח על תושבי מדבר יהודה, ואפיסקופוס פארן היה למעשה הממונה על הר סיני, אשר מבחינה כנסייתית נכלל בתחומה של פלשתינה ג'.

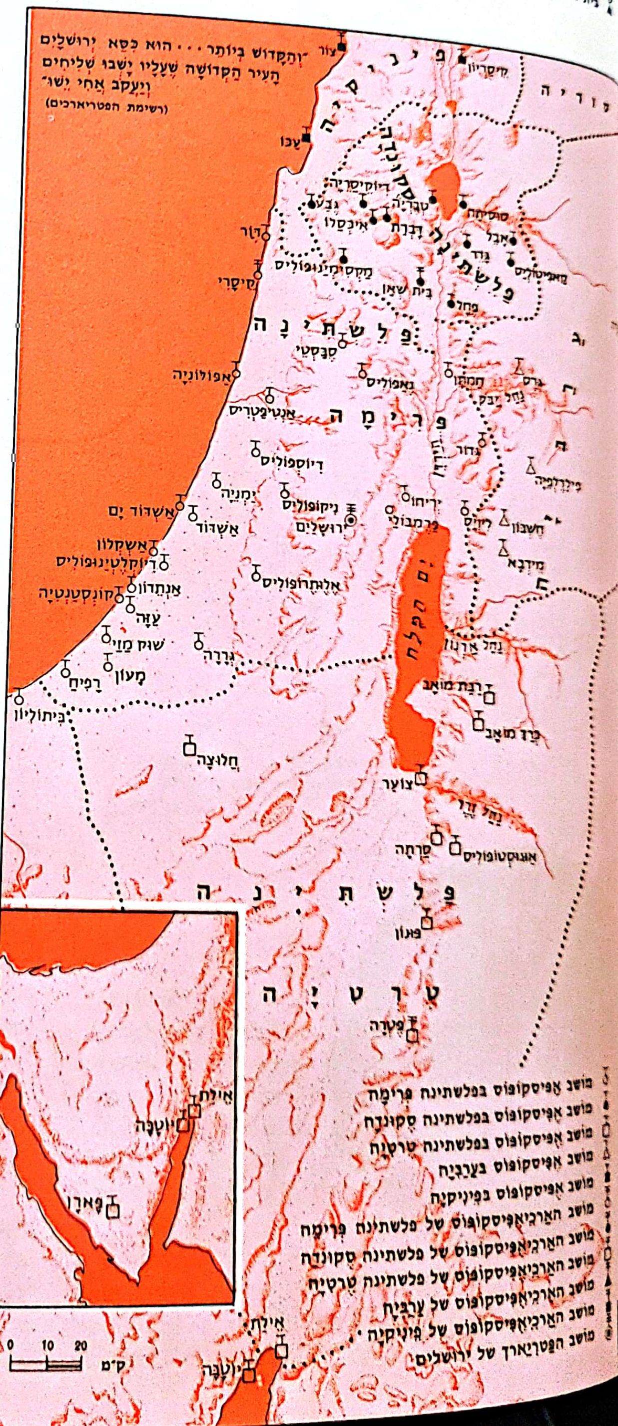
מלבד המנהל הכנסייתי הסדיר הוקמו אז בארץ הרבה מנזרים, בעיקר במדבר יהודה בין ירושלים לים המלח. המפורסם בהם הוא מנזר מר סבא. כמו־כן רבו המנזרים בבקעת הירדן בין בית שאן לסביבות יריחו. פעולתם הנמרצת של הנזירים היא אשר הפכה את ארץ־ישראל לארץ שמרבית תושביה נוצרים (ממאה ה'). הללו עסקו גם בכמה מפעלים כלכליים. אולם התערבותם המתמדת בחילוקי־הדעות התיאו-לוגיים שבתוך הכנסייה, התערבות אשר לבשה לפעמים צורה של אלימות והתמרדות גלויה נגד הרשות האזרחית והרשות הכנסייתית גם יחד, הביאה לבסוף לירידת קרנה של הנצרות. כך היה בסוף התקופה הביזאנטית כשרוב תושבי הארץ פנו עורף לראש הכנסייה מטעם הקיסר.

רשימות אבות הכנסייה במועצות ניקיה, אפסוס, כלקדון, ירושלים

שְׂרִידֵי בָּתֵּי הַכְּנֶסֶת בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל

בית כנסת מלפני החורבן
בית כנסת מטיפוס קדום
בית כנסת מטיפוס מַעבר
בית כנסת מאוחר
בית כנסת שזמנו אינו בָּרור
בית כנסת שומרוני

הביטוי המוחָשי ביותר לחִיוּניוּתה של יהדות ארץ־ישראל בתקופת החורבן ולאחריו הם שרידי בתי הכנסת המפוזרים בכל תחום היישוב היהודי בארץ. בתי כנסת אלה מתחלקים לשלושה סוגים (כמובן מחוץ לשריד היחיד שקדם לחורבן, זה שנמצא במְצָדָה, ולכתובת שנמצאה בירושלים ומעידה על קיום בית כנסת בה).

הסוג הקדום מצוי בעיקר בגליל. התכונות המאפיינות מבנים מסוג זה שהם ממאות ב׳—ג׳ לספירה, הן: החזית המעוטרת בעלת שלושת הפתחים. היא פונה לעֵבר ירושלים. כדי שלא יֵשבו המתפללים וגבם אל העיר הקדושה, נאמרו התפילות כשהקהל יושב לאורך הקירות בשתי קבוצות זו מול זו, ורק הזקנים והחזן שעבר לפני התיבה פניהם היו אל העיר הקדושה. האולם בפנים מחולק בשני טורי עמודים לאורכו ובטור אחד לרוחבו. ספסלים נמשכים לאורך הקירות, חוץ מצד הכני־סה. מעל לעמודים היה יָציע. הבית בנוי ומרוצף לוחות אבן וקירותיו מעוטרים תבליטים, שלפעמים יש בהם דמויות של חיות או בני אדם. בעיקר בולט פס האַפריז שקישט את היָציע. ליד בית הכנסת יש חצר או סטָיו בחזיתו.

סידור זה של הכניסה מצד ירושלים לא היה נוח, כי הנכנסים היו חייבים לפנות לאחור או הצידה כדי להתפלל אל מול העיר הקדושה. זה הביא לכמה וכמה נסיונות אדריכליים המציינים את סוג המַעבר (מאות ד׳—ה׳ לספירה). במבנים מסוג זה נוסף מצד ירושלים מִבנה־קֶבע לארון הקודש בצורת חדר מיוחד. לפעמים נבנו בתי הכנסת בצורת חדר רוחבי וכניסות בצד הקצר. אז גם החלו לרַצף את האולמות ברצפות פסיפס. ומכיוון שמדובר בתקופת מַעבר, ברור שקשה להביא את המב־נים מסוג זה למכנֶה משותף אחד.

הסוג המאוחר (מאות ה׳—ח׳) — בתקופה זו עוצב טיפוס בית הכנסת מחדש. היו אלה מבנים בצורת בסיליקי, כלומר, אולם מוארך מחולק בשני טורי עמודים לאולם תָוֶך ולשתי סטְרָאוֹת. היציעים נמש־כו מעל לעמודים. הכניסה לא היתה מן הצד הפונה לירושלים, אלא מן הצד שכנגדו, ואילו בצד הפונה לעבר עיר הקודש נבנָה אַפסיס (מבנה קימורי כחצי גורן עגולה). בפנים האַפסיס הועמד ארון הקודש. האפ־סיס עמד על בימה מורמת ולפניו היה מקום התפילה, שהיה לפעמים עמוק מרצפת הבית עצמו ("ממעמקים קְרָאתִיךָ ה׳"). סורג עם עמודים הפריד בין האַפסיס לאולם. רצפת האולם היתה מעוטרת בפסיפסים רב־גוניים. בגלל תקנות של השלטון הביזאנטי העוין היו פני הבית פשוטים וללא עיטור. לבית הכנסת צירפו ברגיל פרוזדור (נַרתֶקס), חצר ובאר במרכזה וגם חדרים שונים למגורים, לאשפוז או להוראה.

בתי הכנסת של השומרונים לא היו נבדלים מבנייני היהודים אלא בכיוון (אל עבר הר גריזים), בעיטור ובכתובות בכתב השומרוני (הקרוב לכתב העברי הקדום). עד כה נמצא בית כנסת אחד כזה בשעלבים, ואולי שני בבית־שְאָן. בחולדה נתגלה בית ששימש לצורכי דת (אולי מקוָה), אך לא היה בית כנסת. במקומות רבים נשתייר מבתי הכנסת רק שריד בודד בלבד ואין לעמוד על טיב הבניין עצמו ולפעמים נותר ממנו רק זֵכר בספרות היהודית או הנוכרית.

זכוכית מוזהבת מרומא עם סמלים יהודיים.

"אַרְבַּע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְחָרֵט
עֲלֵיהֶן שֶׁבְּרָאָם וְאֵלּוּ הֵן: גָּלוּת...
סוכה נב, ע"א

פזורי יִשְׂרָאֵל בְּמֵאָה ה׳

תְּאודוסיוס א׳ (395–383) היה הקֵיסָר הרומאִי האחרון ששלַט על האימפְּריוּם. אחרי מותו חולקה מַמלכתו בין בניו, אַרקַדיוּס (מוֹשל המזרח) והונוריוס (מושל המערב). מֵאז היתה חלוקה זו קֶבע. בַּמזרח מחזיקי הרומאים מעמד, ואולם האִימפֶּריוּם המערבי שָקַע תוך שלושה דורות תחת לחץ התקפות הָעמים הגֶרמַניים השוֹנים שפלשו לתוכו. האוסטְרוגוּתים שלטו בְּאיטַליה, הפְרַנקים והבּוּרגוּנדים בּצְפוֹן צָרפַת, הוִיסיגוּתים בּדְרוֹם צָרפַת וּבִסְפָרַד וְהוַנדַלִים בְּאַפְרִיקָה. כך נמצאו תפוצות ישראל בַּמערב נתונות לְשַלִיטים רבִים, מֵחם נהָגו בּם בּמתִינוּת לִ... מהם רדפו אותם.

מכל מקום ניכּרת הִתפשטוּת העֵדוֹת היהוּדִיּוֹת בּסוֹף התקוּפה הָע־ ...תיקה צפונה (לעֵבר הרֵינוּס), מַערבה (לצָרפַת) וְדרוֹמה. בייחוד רַבּוּ העדות בּדְרוֹם סְפָרַד, ואלה דווקא סבלו בּמְיוּחד מיַחסָם הקשֶה של המלכים הוִיסִיגוֹתִים, שזנחו את הדעות הָאַרְיָנִיּוֹת בשנת 589. גם בְּאיטַליה התרבּוּ העדוֹת בּמאוֹת ד׳ וה׳, וּמִקצתן חסו בְּצֵל הָאַפִּיפיוֹרים שהשפעתם היתה רבה בְּמֶרכּז איטַליה וּבדרוֹמהּ.

בַּאִימפֶּריוּם הבִּיזַאנטי בּלטה בַּשנים שאחרי מוֹת יוּלְיָנוּס וּבמיוּחד בּזמנו של תֶאוֹדוֹסיוּס ב׳ (450–408), המְגַמה האַנטי־יהודית המוּבהֶקת. הנְזירים הנוצרים הֵסיתו את הַהמוֹנים לְהַתקפות על בתי־הכּנסת. השלטוֹנוֹת הסתייגו ממעשי אֲלימוּת כּאלה, אוּלם אסרו את הָקמתם של בּתי כּנֶסת חדשים. אמנם עדיין לא הִתערבו הרָשוּיות בַּפּולחן היהודי וכן לא הִקשו יָתֵר על המידה על היהוּדים למצוא את פרנָסתם. בּכל זאת היָה מצבם של יהודי האימפֶּריוּם הבִּיזַאנטי עלוּב לְמַדַי. הלַחץ עליהם גבַר עוד בּימי יוּסטִינִיָנוּס קֵיסָר (565–525) ויורשיו. קל לְהבין שלֵב היְהוּדים פָּנה עוֹרף לַשלטוֹן המדַכּא והם חיפשו בּעלי בּרית מחוּץ לָאִימפֶּריוּם.

תמוּנה אחרת לגמרי מְצטיירת לְעינינו בַּגוֹלָה הבַּבלית. זו הִגיעה בַּזמנים האלה לְשיאים בִּתחוּמי החוֹמר והרוּח גם יחד. המְלכים משוֹשֶלת הַסָסָנים נהגו בַּיהוּדים בְּאַהדה. בְּראש יהוּדי בבל עמד רֵיש גָלוּתָא (ראש הגוֹלה) שהִתייחֵס על צֶאצָאֵי המלך דָוִד. רֵיש גָלוּתָא זה היה ממוּנֶה על רֶשת מְסוּנפת של מוֹסָדוֹת מִנהליים וּמִשפָּטִיים בֶּערים הרַבּוֹת שישבו בּהן יהודים, וְשהיו מפוּזרות על פני כּל ארץ בּבל. רוּבּם של יהוּדי בּבל עסקו בְּחקלאוּת וּמיעוּטם בּמִסחר וּבתַעשייה. על מעמדם הרוּחָני של יהוּדי בּבל מעידים דוֹרוֹת הָאָמוֹרָאים הבַּבלִיים (ראה מפּוֹת 153–157).

פרופ׳ מיכאל אבי־יונה ז״ל כיהן כפרופ־סור לארכיאולוגיה ולתולדות האמנות באוניברסיטה העברית בירושלים. זכה בפרס ביאליק בשנת 1956. בין ספריו בעברית: בימי רומא וביזנטיון, מוסד ביאליק, ירושלים 1945; קדמוניות ארצ־נו, בשיתוף עם פרופ׳ שמואל ייבין, כרך א׳, 1955; מפת מידבא, החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ירושלים 1961; תולדות האמנות הקלאסית, מוסד ביא־ליק, ירושלים 1969.

אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד

מאת פרופ׳ מיכאל אבי־יונה,
בהשתתפות פרופ׳ שמואל ספראי

האטלס מתאר את תולדות ארץ־ישראל בפרק זמן המקיף אלף שנים — משנת 500 לפני סה״נ ועד שנת 500 לספירה. התוכן: פרס ויוון, אלכסנדר מוקדון ויורשיו, מרד החשמונאים, מדינת החש־מונאים, השעבוד לרומא, הורדוס וממ־לכתו, ערב מלחמת החורבן, מלחמת החורבן, מלחמת בר־כוכבא, חידוש חיי היישוב, ארץ־ישראל בימי האמוראים, האמוראים בבבל, סוף התקופה הבי־זאנטית.

״בראשית התקופה המתוארת היה העם היהודי מרוכז ברובו במדינת יהודה הקטנה, הקיימת בזכות האימפריה הפרסית. ואילו בסופה של תקופה זו נמצא רוב העם היהודי חי בפזוריו, מוגן בשריון ההלכה שחושל בעת המצוקה הלאומית במאות הראשונות לספירה.״
(—מתוך המבוא)

מן העתונות

״פרופסור אבי־יונה הוציא מתחת ידיו כלי מפואר, שדורות של לומדים יתברכו בו... תענוג לעלעל בספר שטוב טעם, מסירות והקפדה על רמה מושקעים בכל דף מדפיו״
״מעריב״

״ספר רב כמות ורב איכות...ספר שמקומו על מדף כל אחד ואחד״.
״שערים״

״עבודה מדעית מעולה ועיצוב מפואר״
״ג׳רוסלם פוסט״

״אטלס מועיל ונאה״
״דבר לילדים״

״חוקרים רבים של תקופה מרתקת וחשובה זו יתהו איך הסתדרו בלי אבי־יונה״
״ז׳ורנל אוף ביבליקל ליטרטשור״ (ארה״ב)

״ספר מצוין... בולט״
״לייבּרארי ז׳ורנל״ (ארה״ב)

״עבודה מדעית יסודית... הטובה ביו־תר בנושא זה״
״קונסרבטיב יודאיזם״ (ארה״ב)